SZENTENDRE

PANORÁMA MAGYAR VÁROSOK SOROZAT

Panoráma • Magyar városok

SZENTENDRE

PANORÁMA

Az I. fejezetet
SOPRONI SÁNDOR
írta

A II–III. fejezetek anyagát
HORLER MIKLÓS
KURUCZ ALBERT
MÁTÉ GYÖRGY
MUCSI ANDRÁS
SOPRONI SÁNDOR
VOITH PÁL
munkáinak felhasználásával összeállította és írta
SÁNDYNÉ WOLF KATALIN

A IV. fejezetet
SOPRONI SÁNDOR
írta

Lektorálta
SOPRONI SÁNDOR
SZABÓ MIKLÓS

A fényképeket
FEHÉR ISTVÁN
készítette

A térképeket és az alaprajzokat
PAKURÁR ISTVÁN
rajzolta

A szerkesztés lezárva 1985. január 31-én

© *Panoráma, 1985*

ISBN 963 243 248 7
ISSN 0134—1812

PANORÁMA

TARTALOM

I. Szentendre és története **7**

II. Séták a városban **27**
1. séta. A történelmi déli városrész **27**
2. séta. A történelmi városmag **47**
3. séta. Az északi városrész **84**
4. séta. A Bükkös-patak partja és Izbég **101**
5. séta. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum (Skanzen) **107**

III. Kirándulások **127**
Szentendre – Tahi **127**
Szentendre – Pomáz **130**
Szentendre – Visegrád **133**
Szentendre – Som-fő (Ságvári turistaház) **135**
Szentendre – Dobogókő **136**
Szentendre – Leányfalu **136**
Szentendrei-sziget **137**

IV. Gyakorlati útmutató **145**

Szakszavak magyarázata **149**

Névmutató **153**

Térképek

Szentendre átnézeti térképe **28—29**
1. A történelmi déli városrész **32—33**
2. A történelmi városmag **50—51**
3. Az északi városrész **86—87**
4. A Bükkös-patak és Izbég **102—103**
5. Szabadtéri Néprajzi Múzeum Felső-Tiszavidék tájegység **110—111**
6. Szabadtéri Néprajzi Múzeum Kisalföld tájegység **118—119**
7. Kirándulások Szentendre környékén **128—129**

Alaprajzok

A szentendrei római tábor alaprajza **11**
A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Felső-Tiszavidék tájegység múzeumi épületeinek származási helyei **112**
A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Kisalföld tájegység múzeumi épületeinek származási helyei **121**

SZENTENDRE ÉS TÖRTÉNETE

Budapest közigazgatási határától néhány kilométerre, a Duna menti síkságot körülölelő változatos felszínű hegykoszoru fogadja az utast. A Kis-Duna jobb partján, a hegyek és a sík vidék találkozási pontjánál, a Duna-kanyar kapujában fekvő kis városka Szentendre. A pannóniai tájba illeszkedő osi város, régi határát kinőve, egyre nagyobb területet hódít el környezetéből, lakótelepei, házai, nyaralói a környező domboldalakra, hegylábakra kapaszkodnak fel.

A Dunántúli-középhegység északkeleti végében, a Duna áttörésénél a Visegrádi-hegység vulkanikus tömbje helyezkedik el. Az oligocén korban tenger hullámzott itt, majd az azt követő miocén időszakban, mintegy 20—25 millió évvel ezelőtt hatalmas vulkáni kitörések alakították ki a Visegrádi-, a Börzsöny, a Cserhát és a Mátra hegységek tömegeit. A Visegrádi-hegység eredetileg sima fennsík volt, helyén az évmilliók eróziójának, földmozgásainak és kisebb mértékben a szél pusztító hatásának eredményeként mély völgyekkel tagolt változatos felszín alakult ki. A Visegrádi-hegység szerkezetileg a Duna bal partján fekvő Börzsöny hegységhez kapcsolódik, eredetileg összefüggő egységet alkottak.

A harmadkor végén ismét tenger, az ún. Pannon-tenger hullámzott ezen a tájon, melyből szigetként emelkedett ki a Visegrádi-hegység is. A tenger visszahúzódása után jelent meg a vidéknek meghatározó jelleget adó Duna folyam, mely néhány millió évvel ezelőtt fokozatosan kimélyítette a mai visegrádi áttörést és kettévágta az összefüggő hegységet, nyert szabad lefolyást az Alföld és a Fekete-tenger felé.

A Visegrádi-hegységtől délnyugatra, a mai Esztergom—Pilisszentlélek—Pilisszentkereszt—Pomáz törésvonal éles

határt jelent a szomszédos Pilis hegység és az ahhoz csatlakozó Budai-hegység között. A különbség szembetűnő: a Visegrádi-hegység szürke andezit szikláit a fehér dolomit mészkősziklák váltják fel. A domborzati viszonyok a két terület között nagyon hasonlóak, annak ellenére, hogy alapkőzetük teljesen eltérő egymástól.

A Visegrádi-hegység mai arculatát a lombos erdők határozzák meg. Az általában 400—500 méter magas hegyek erdővel borított oldalait, völgyeit gyors folyású patakok szabdalják keresztül-kasul. A hegység legmagasabb pontja a 700 méteres Dobogó-kő, míg Szentendre felé eső részein a Vörös-kő (521 m), Bölcső-hegy (587 m), Nagy-Csikóvár (557 m) és a síkság szélén kiemelkedő Kő-hegy (366 m) öleli körbe a várost.

A legjelentősebb folyóvizei a két hegység határán folyó Dera patak, mely a város déli szélénél ömlik a Dunába. A másik, a Szentendrét kettészelő Bükkös-patak Dobogó-kő felől Dömör-kapun és Izbégen keresztül éri el a várost. Említésre érdemes még Szentendre északi felében két kisebb patak, az egykori Sztaravoda, ma Szabadság-forrás vizét szállító Ókuti-patak és a Pismány mély, szurdokszerű völgyében folyó Sztelin-patak, mely a Hunka-dombnál ömlik a Dunába.

A Visegrádi-hegység növénytakarója lényegében a Dunántúli-középhegységével azonos jellegű. A hegyeket általában összefüggő, kiterjedt bükkösök borítják, de gyakori a tölgyerdő is. Jelentősebbek még a gyertyánerdők, s mellettük kisebb számban egyéb fafajták is megtalálhatók. Figyelmet érdemelnek a középkor óta telepített szelídgesztenyések, elsősorban Visegrád, Pilismarót és Pomáz határában. A terület nagy része a Pilisi Állami Parkerdőgazdaság kezelésében álló jóléti erdő, s mint természetvédelmi és tájvédelmi körzet, egyúttal a közeli főváros „tüdejeként" is szolgál. Gondosan kiépített kirándulóutak szelik át a festői hegyvidéket, mely a főváros lakóinak egyik legkedveltebb kirándulóhelye.

Ugyancsak természetvédelmi terület a Pomáz és Szentendre között emelkedő Kő-hegy is. A Duna felé eső oldalán az egykori tenger által kimosott andezit „orgonái" már messziről feltűnnek.

A hegység növényvilágának jellegzetességei az elsősorban a Bükkös-patak mentén fellelhető és védettség alatt álló jégkorszakbeli maradványnövények, mint pl. az árvacsalán és

más növényi ritkaságok, így a pirosló hunyor, az erdei várfű, vagy a bánsági mételykóró. Szentendre botanikai nevezetessége a Szentendrei rózsa, melyre itt bukkantak rá először, s rendszertani nevét — Rosa Sancti Andreae — a városról nyerte. Ez a védett, lilásrózsaszínű vadrózsafajta a Pismány néhány kertjében található.

A Visegrádi-hegység állatvilága alig különbözik más hegyvidékünktől. Leggyakoribbak az őzek, szarvasok, vaddisznók, róka, nyúl, valamint a Visegrád határában található védett muflon teszik teljesebbé a vadlistát.

Szentendre természeti környezetéhez elválaszthatatlanul hozzá tartozik a Duna folyam is, a mintegy 40 km hosszú Szentendrei-szigettel. Az emberi megtelepedésnél, a városok kialakulásánál minden korban meghatározó szerepet játszott a folyóvíz. Így volt ez Szentendre esetében is. Az egykori tiszta vizű, halban gazdag folyam kisebb ága, a Szentendrei-Duna-ág a település kialakulásában, szerkezeti felépítésében és fejlődésében döntő jelentőségű volt.

Az őskor. Szentendre és közvetlen környékének természetföldrajzi adottságai az emberi megtelepedésre rendkívül kedvezőek. A legősibb időkben a gyűjtögető, vadászó és halászó életmódhoz a feltételek: a sík vidék, a hegyvidék, az erdők és a víz itt egy helyütt megtalálhatók voltak. A Duna biztosította az emberi élet feltételeinek szükségleteit. Így nem meglepő, hogy már az őskőkor embere is megtelepedett ezen a vidéken. A jégkorszak különböző szakaszaiban, az eljegesedések idején a Pilis hegység környező barlangjai, míg a felmelegedések korában a rénszarvasvadászok Duna-parti löszfennsíkon megtalált telephelyei tanúskodnak a mintegy 15—20 000 évvel ezelőtt itt élt emberekről

A város belső területéről a legkorábbi emlékek a neolitikumból, az újkőkorból származnak. A mintegy 4500 évvel ezelőtt itt élt embercsoport valószínűleg a Bükkös-patak mentén húzódó dombháton telepedett meg. Ettől az időtől kezdve szinte megszakítás nélkül a mai napig nyomon követhető a város területén az emberi élet. A különböző korszakok régészeti leletei, telephelyek és temetők számolnak be az itt élt emberek mindennapi életéről. A rohamosan fejlődő város építkezései, földmunkái szinte mindenütt az elmúlt korok emlékeit hozzák napvilágra. Bár ezek a telepek és temetők

elsősorban a Duna-part Dera patak torkolata körüli részén találhatók, a mai belváros területéről is ismerünk az őskorból származó emlékeket.

A rézkor, a bronzkor és a vaskor számos telephelye és temetője ismeretes Szentendre területéről. Az első, név szerint is ismert népnek, a vaskorszak folyamán itt élt illyreknek az emlékeit is megtaláljuk a városban és környékén. Szentendre későbbi, római kori neve eredetileg tőlük származik. Az illyrek uralmát i. e. I. században a kelta eraviscus törzs váltotta fel, akiknek törzsi központjuk a budapesti Gellérthegyen volt, itteni telephelyüket a mai Cementárugyár területén tárták fel a régészek.

A rómaiak. Az i. sz. I. század folyamán a Dunántúl területét a rómaiak hódították meg, és a környező területekkel együtt Pannónia néven csatolták birodalmukhoz. Ettől kezdve mintegy 400 éven keresztül a Duna folyam képezte a határt a római birodalom és a le nem igázott „barbarikum" között. A római hódítással vidékünk a korszak legfejlettebb államának része lett, mely a maga civilizációját és kultúráját, így a kőépítkezést, a közművesítést, a pénzforgalmat, az írásbeliséget is elterjesztette a területen.

Az Aquincum székhellyel kialakított Alsó-Pannónia (Pannonia inferior) tartományhoz tartozó új határvédő katonai tábor az illyr eredetű *vlk* — farkas — szóból képzett Ulcisia castra nevet kapta, ami magyarul Farkasvárat jelent. Az erődrendszer — római nevén limes — itteni tábora az I. század végén a Bükkös-part menti dombháton épült fel, előbb földből és fából. A II. század folyamán fokozatosan kőből építették át, végső formáját egy építési felirat tanúsága szerint 214-ben, Caracalla császársága idején nyerte el. Első, név szerint is ismert helyőrsége egy szíriai lovasíjász alakulat — a cohors I milliaria Aurelia Antonina Surorum sagittariorum (a szírek 1. számú Aurelia Antonina nevű lovasíjász ezrede) — volt. 176-ban foglalták el állomáshelyüket, a III. század elején történt átszervezés után a század 40-es évéig maradtak itt. Ezt követően az aquincumi légió — a legio II adiutrix, a 2. segédlégió — egy részlege, majd a század utolsó harmadától a római uralom végéig az Equites Dalmatae, a dalmát lovasság egy alakulata állomásozott a táborban, melyet a számos barbár betörés után többször is átépítettek, kijavítottak. Így Nagy Konstantinus

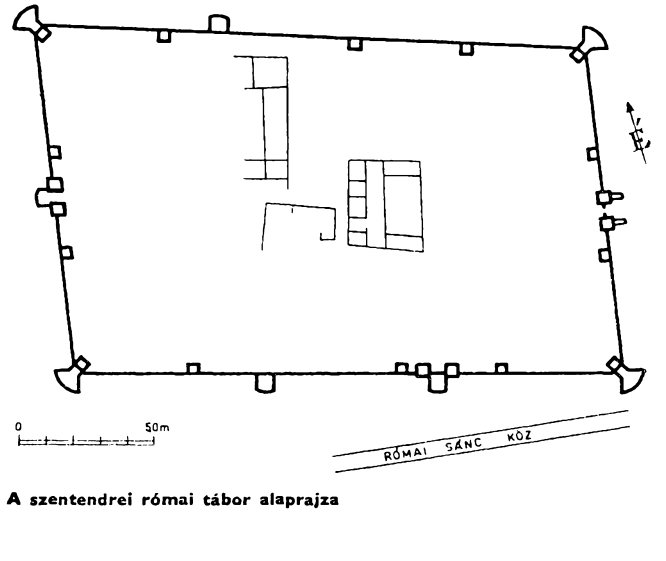

A szentendrei római tábor alaprajza

uralkodása alatt, a 320-as években jelentősen korszerűsítették a tábor területét. A táboron kívül a Dera patak torkolatánál egy hídfőállás, a Hunka-dombon pedig egy kis erőd vigyázta a birodalom határát. A IV. században a szentendrei tábor nevét Castra Constantiára változtatták, és ekkor épült vele szemben, a Duna bal partján, a mai Felsőgöd határában Contra Constantiam ellenerődje is.

A hódításkor itt talált eraviscus lakosság egy évszázadig még megőrizte etnikai különállását. Erről tanúskodnak a szentendrei római kori sírkövek, melyeken mintegy 90 bennszülött, eraviscus nevét olvashatjuk. Közöttük számos jellegzetesen kelta személynévvel — mint pl. Comatumara, Magimarus. Rismarus, Sisiu, Verodubena stb. — találkozhatunk. A II. század közepétől a bennszülött neveket már római nevek váltják fel, az eraviscus őslakosság részben elrómaiasodott, másrészt a század második felének nagy barbár betörései a helyi lakosságot nagyrészt kipusztították. A helyüket a birodalom különböző vidékeiről jött telepesek, kiszolgált katonák foglalták el. Az ideérkezett szíriai katonákon és családtagjaikon kívül az ancyrai (Ankara) Marcus Aurelius Domitianussal és családjával, vagy a dalmáciai származású Julius Rufus nevével

is találkozunk a sírköveken. Egy sírkő őrizte meg számunkra a IV. századi táborparancsnok, Flavius Dragilis nevét is.

A tábortól nyugatra és délre kisebb polgári település — ún. vucus militaris — alakult ki, ahol a katonák családtagjai, iparosok és kereskedők éltek. A város környékén már akkor is szívesen telepedtek meg a közeli főváros, Aquincum gazdagabb polgárai és a leszerelt katonák. A hegyek lábánál, a domboldalakon építették fel több-kevesebb fényűzéssel villáikat, melyek közül a Szabadság-forrás közelében, a mai Skanzen területén feltárt hatalmas villaépület volt a leggazdagabb kiképzésű. Az aquincumi légió veterán katonáin kívül az aquincumi városi tisztségviselők is, mint pl. Lucius Atticius Atticinus és testvére, valamint Titus Flavius Felicio és családtagjai is szerepelnek a korabeli szentendrei feliratokon. Ez utóbbi család a III. század első felében valószínűleg a helyi közösség egyik legvagyonosabb polgára lehetett.

A római tábor és település temetője előbb a mai HÉV-állomás környékén, majd a polgári település lakóinak a biztonságosabb táborfalak mögé való költözése után, a IV. század folyamán már közvetlenül a tábor déli oldalánál található, ahol egy IV. századi ókeresztény sírkápolna is állott.

Népvándorlás kora. A rómaiak négy évszázados uralmának a 430-as években a hunok vetettek véget. Ettől kezdve a magyar honfoglalás koráig különböző népek birtokolták e vidéket. A IV. század első felében a germán longobárdok érdemelnek figyelmet, akiknek eddig ismert legnagyobb temetője éppen Szentendrén, a Pannónia-telepen került elő. A temető leletei arra utalnak, hogy a római kori lakosság egy kisebb része a longobárdok uralma alatt is tovább élt ezen a területen. A longobárdokat 568-ban az avarok váltották fel. Uralkodásuk idején Szentendre jelentősebb törzsi központ volt. Az ő idejükből több kisebb temető ismeretes a város területéről. A törzs vezetőinek sírjaiból származik a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött avar fejedelmi kincslelet is. Az arany fülbevalókból, gyűrűkből, nyakperecből, ezüst karperecekből, valamint vastárgyakból álló lelet a velük talált Phocas császár solidusa alapján VII. századi.

Szentendre a középkorban. Az avarok uralmát követően legközelebb a honfoglaló magyarok leletei tudósítanak a telepü-

lés folytonosságáról. Az Orbán-kereszt közelében, a Dunakanyar körút helyén feltárt kis temető jelzi, hogy a Megyeri rév, Attila városa (Aquincum) és környéke továbbra is fontos szerepet játszott történelmünkben, hiszen ez a vidék a fejedelmi Kurszán nemzetség birtokába került.

Szentendre első, helynév nélküli írásos említését az 1009. évi veszprémi püspökség alapító oklevelében találjuk. Az oklevél szerint a mindenkori királyné gyóntatója és alkancellárja, a veszprémi püspök joghatósága alá rendelték az egykori Visegrád — a későbbi Pilis — vármegyét. I. István király a Duna jobb partján, az Aporügy-patak torkolatánál a püspöknek többek között egy falut is adományozott. Ezt a falut — melyet a kutatás Szentendrével azonosít — a későbbi oklevelek különböző latin, illetve magyar változatban Szentendre néven említik. A város neve a középkori plébániatemplom védőszentjétől, Szent András apostoltól származik, aki 1725-ig a plébániatemplom védőszentje volt. A helynév először latin formájában egy 1146-ban kiállított oklevélen tűnik fel, melyben a Sanctus Andreasban fekvő püspöki udvarházat is megemlítik. A veszprémi püspök az Esztergomban székelő királyi udvar közelsége miatt bizonyára gyakran felkereshette itteni udvarházát. A település jelentősége fokozódott, amikor a megye egyházi központja, a főesperesség, mintegy évszázadnyi időre 1226-ban Visegrádról Szentendrére költözött.

Jelentősebb változás a helység történetében 1318-ban történt, amikor Róbert Károly az ország székhelyét Budáról Visegrádra helyezte át és az új főváros jobb ellátása érdekében Szentendrét, zalai falvakat adva érte, elcserélte a veszprémi püspökkel. Ettől kezdve egy ideig a visegrádi várnagy lett Szentendre ura.

A honfoglalás utáni kis középkori falu, a központi fekvésű Templom-dombon épült plébániatemplommal, nem sokban különbözhetett a kor többi hasonló kis településétől. Mindössze földrajzi helyzete, a középkori fővárosok — Esztergom, Buda és Visegrád — közötti fekvése vitt a helység egyhangú életébe bizonyos változatosságot. A mai városközpont helyén kialakult település egyetlen máig is megmaradt építészeti emléke a román kori és gótikus részleteket megőrzött katolikus plébániatemplom. Mellette a közelmúltban XIII—XIV. századi kőépület is előkerült. A püspöki udvarház valószínűleg a mai városháza helyén állott, ahol ugyancsak középkori falmarad-

ványokra bukkantak. A város határában már ekkor is voltak szőlők, a Bükkös-patak — régi nevén Kékes-patak — vize pedig több malmot is hajtott. A földművelés mellett a közeli erdők fáiból szekereket és hajókat készítettek a helybéliek, akik bekapcsolódtak az akkori fő közlekedési útvonal, a Duna folyam kereskedelmébe is. A középkori Szentendre mindennapi életéről a fenti, szűkszavú okleveles adatokon kívül ma még nagyon keveset tudunk, annak ellenére, hogy a XIV—XV. században gyakran találkozunk a város nevével a különböző, elsősorban birtok- és adózási ügyekben kiállított okmányokon.

Feltehetően közvetlenül a török uralom előtt városi rangot kaphatott Szentendre, s ebben az időben, a fokozódó török veszély elhárítására, városfallal vették körül a települést. Ennek a rendkívül vastag, több méter széles falnak a maradványait a Bükkös-pataktól északra eső részen több helyütt is sikerült felkutatni. Az egykori városfal folytatását jelezheti a mai Engels utca és Alkotmány utca íves vonulata is.

A török uralom. 1541-ben Buda eleste után Szentendre is török kézre került. 1559-ben még 38 ház volt Szentendrén, és egy 1567. évi adat mezővárosnak, oppidumnak nevezi, sorsát azonban, mint a többi hódoltságbeli település, nem kerülhette el. Megkezdődött a korabeli összeírások névanyaga alapján tiszta magyar lakosságú város fokozatos elnéptelenedése. A háborúk nem kímélték a települést, egyre kevesebb épület és lakos maradt Szentendrén.

1595-ben rövid időre visszafoglalták Szentendrét a törököktől, mely ekkor a komáromi várkapitány birtoka lett. Tíz év múlva azonban ismét a török foglalta el a várost. Bár a török fennhatóság nem szűnt meg — a város a budai beglerbég uralma alá tartozott —, 1659-ben I. Lipót Szentendrét, mint a komáromi uradalom részét, Zichy István győri kapitánynak adományozta. Közben a város oly mértékben elpusztult, hogy a török uralom végén már lakatlan településként tartották nyilván. A mai Fő tér környékén romba dőlt házak és a beomlott tetejű, kiégett plébániatemplom falai jelezték a másfél évszázados török uralom sanyarú időszakát.

Szentendre virágkora. Szentendre újkori története, a mai város kialakulása tulajdonképpen a felszabadító háborúk, a török kiűzése után kezdődött. Budával együtt 1686-ban szabadult fel

Szentendre, s néhány év múlva az elhagyott városban új telepesek jelentek meg. Az egykori források alapján 1690-ben mintegy 6000 szerb menekült érkezett ide délről, a mai Jugoszlávia különböző vidékeiről. Ebben az esztendőben ugyanis a szultán hadai ismét elfoglalták Nándorfehérvárt (Belgrád). A felszabadító háborúk során a szerbek a császári csapatokat támogatták, ezért a törökök esetleges megtorlásától félve tömegesen menekültek észak felé. Csernojevics Arzén ipeki pátriárka vezetésével ekkor mintegy 40 000 család települt át Magyarországra. Egyik fő letelepedési központjuk éppen Szentendre volt, ahol pátriárkájuk is egy időre menedéket talált.

A menekülők ideiglenes jelleggel a Duna-part közelében faházakat és templomokat építettek, terveik szerint ugyanis mielőbb vissza kívántak térni elhagyott hazájukba. Az 1699-ben megkötött karlócai béke azonban ezt a reménységüket szertefoszlatta, s nyilvánvalóvá vált, hogy új hazájukban hosszabb időre kell berendezkedniök. Új telephelyükről a kortárs, István görögkeleti szerzetes így emlékezett meg: „Letelepedtünk egy Szentendre nevű helyen, Buda fölött. Jó hely idegenek tartózkodására. Egyesek Bulgáriának, mások Szent Andrásnak hívják. És itt építettünk faházakat, ahogy ki bírt és fából való templomokat."

Az új lakóhelyen az élet nehezen indult meg. A Szentendrén megtelepedett szerbek a császártól különböző és igen értékes kiváltságokat kaptak, s agilis vezetőik, akik ezekhez a kiváltságokhoz mindvégig ragaszkodtak, átsegítették a menekülteket a kezdeti nehézségeken. A város kialakításánál döntő szempont volt, hogy eredetileg ideiglenes lakhelynek tekintették. Ezért a megmaradt romos kőházak kijavítása mellett többségük elsősorban boronaszerkezetű faházat épített magának. Emellett a vesszőfonásos, agyagtapasztásos és a vályogfalas épületek is gyakoriak voltak. Szerbia különböző részeiből érkezett családok új telephelyükön is megőrizték összetartozásukat, az egy-egy vidékről érkezettek külön mehalát alakítottak, és mindegyik mehala külön-külön épített magának templomot. Ez a magyarázata egyébként annak, hogy Szentendrén ma is oly sok templom van. Egy ilyen, a Duna-parton épült fatemplomban helyezték el rövidebb időre a szent ereklyeként magukkal hozott nemzeti hős, Lázár cár tetemét, aki az 1389. évi rigómezei ütközetben török fogságba került, és ott lefejezték. A templom helyét most egy kis emlékkereszt jelöli.

A ma is álló hét, eredetileg görögkeleti szerb templom neve is jelzi az egyes vidékeket, ahonnan a menekülők érkeztek: így a szerémségi csiprováciak a Csiprovacska, a szerbiai pozsareváciak a Pozsarevacska, az opováciak az Opovacska, míg a Belgrád körüliek a mai püspöki templomot, a Beogradat, vagy Szábornát építették.

A letelepedést követő időszakból, 1696-ból származó első összeírás alapján Szentendre lakosainak számát 6000-re tehetjük, s ekkor még a város teljes lakossága szerb nemzetiségű volt. Számuk a karlócai békét követő időben a visszavándorlás következtében jelentősen csökkent, majd mint látni fogjuk, a XVIII. század folyamán a korábban szerb város fokozatosan sok nemzetiségűvé vált.

A szerb telepesek többsége iparos és kereskedő, míg másik része földműves, elsősorban szőlőtermelő volt. A város élete a császártól nyert kiváltságok birtokában hamarosan virágzásnak indult. A vallásszabadság és szabad bíróválasztás mellett jelentős adókedvezményekben is részesültek. Sorra alakultak a különböző iparágak képviselőit magukba tömörítő céhek. 1695-ben már a paplanosok és a csizmadiák kiváltságlevelei tanúskodnak az élet normalizálódásáról. A szorgalmas iparos és kereskedőcsaládok rövid idő alatt fellendítették a városka életét, olyannyira, hogy a XVIII. század közepén már számos céhről van tudomásunk: a már említetteken kívül a tímárok, a szűcsök, a szabók, a görög szappanfőzők, a vargák, a lakatosok, a kovácsok és kerékgyártók céhéről, valamint a görög kereskedők és kalmárok testületéről emlékeznek meg a korabeli források. A későbbiekben még a kádárok, a molnárok, valamint a kalmárok és pékek céhéről történik említés. A század folyamán Szentendre a megye harmadik legnagyobb ipari központjává vált. A szerbek mellett természetesen az itt megtelepedett görög kereskedők és más nemzetiségű lakosok is tevékenyen részt vettek az ipari és kereskedelmi életben.

A város gazdasági fellendülésének másik fő forrása a szőlőtermesztés volt. A környező dombok és hegyek déli lankáin a vulkánikus talaj kiválóan alkalmas volt a szőlőművelésre. A nagyarányú fejlődést jelzi, hogy míg az 1720-as években mindössze 2000, addig a század utolsó évtizedében mintegy 25 000 akó kiváló minőségű vörös bor érlelődött a város pincéiben. A szőlőkultúra virágzása nemcsak a város mezőgazdasági, de ipari és kereskedelmi életének fejlődésére is hatott,

azoknak egyik fő mozgatórugóját képezte. A szentendrei vörös bort, melynek híre a budaiéval vetekedett, messze vidékekre, Ausztriába, Cseh- és Lengyelországba is szállították. Az egykori virágzó szőlőművelés emlékei a városban még ma is fellelhető hatalmas pincék, és a művészteleppel szemben, az egykori dézsmaház közelében álló művészi kivitelezésű ún. Szőlősgazdák keresztje.

A szerbek lassú visszaköltözésével párhuzamosan, a XVIII. század folyamán a város lakosságának nemzetiségi összetételében jelentős változás következett be. A még mindig többségben levő szerbek mellett egyre jelentősebb számban érkeztek Szentendrére a környező falvakból, illetve más vidékekről magyarok. Ugyanakkor, nagyrészt Mária Terézia idejében, elsősorban Frankföldről (a mai Württenberg területéről) származó németajkú — sváb — családok is letelepedtek Szentendrén. A nemzetiségi képet a már említett görög származású kereskedők és katolikus vallású dalmátok is színesítették.

A XVIII. század közepére a gazdasági helyzet stabilizálódásával nagyarányú építkezés indult meg a városban. A régi faházakat és templomokat díszesebb kőépületek, kereskedő- és polgárházak, barokk stílusban épült templomok váltották fel. A szerb kereskedő családok elsősorban a Fő téren és közvetlen környékén építették fel emeletes házaikat. Ezek legtöbbnyire keskenyek, csak két ablak szélességűek, mivel kevés terület állt rendelkezésre a kis téren. Földszinten helyezkedett el az üzlet, az emeleten a kereskedő lakása, míg a magas padlástér raktár gyanánt szolgált. A házak általában kőből épültek, s csak elvétve találkozunk vályogfalazással. Az építkezéseknél a római kori és középkori romépületek anyagát is felhasználták. Sok esetben a korábbi épületek alapfalaira húzták fel házaikat, így a mai napig megőrződött a város középkori utcaszerkezete. A lakó- és kereskedőházak — legtöbb ma műemlék — általában egyszerű formákat mutatnak. Nincs közöttük különösen kiemelkedő alkotás, gondos és célszerű kiképzésükkel és szerényebb díszítésükkel kisvárosi hangulatot árasztanak.

Szentendre ebben az időben a hazánkba menekült szerbeknek nemcsak kereskedelmi, de egyházi és kulturális központja is volt. Arzén pátriárka idején a politikai életben is fontos szerepe volt a városnak.

Az első időkben mint pátriárka székhely, később mint görögkeleti püspökség, az egyházi élet központja lett Szentendre. Szerb iskolák létesültek a városban. Itt volt az első szerb nyelvű tanítóképző, rövid ideig szerb gimnázium is működött Szentendrén. Itt élt és dolgozott számos jeles szerb nemzetiségű irodalmár, művész és a szerbek más kiváló képviselője. Így Sztefánovity Gábriel, aki elsőként küzdött Vuk Karadzsics előtt a szerb népnyelv irodalmi használatáért. Itt született 1822-ben Ignátovity Jakov híres regényíró, a szerbek Jókaija, akinek szentendrei tárgyú elbeszélései hiteles és megkapó képet festenek az egykori szentendrei életről. A szerb nemzeti színház megalapítója, Vuics Joákim és Avakuvomics Avakum költő és zenész, aki egy újfajta billentyűs hangszert, az avacumicát megalkotta, ugyancsak szentendrei származásúak voltak. A XVIII—XIX. század folyamán az egykori feljegyzésekben több szentendrei származású, szerb nemzetiségű, magasállású katonatiszt, és egyházfő nevével találkozhatunk.

A békés viszonyok között fejlődő város életét többször megzavarták a nemzetiségek egymás közötti viszályai. A város vezetőségében, a magisztrátusban állandóan folyt a harc a mandátumok arányos megosztásáért: a tanácstagok egynegyede magyar, háromnegyede szerb volt. A Rákóczi-szabadságharc idején a szerbek a császáriakat támogatták, ami a magyar és szerb lakosság között tovább rontotta a viszonyt.

A nemzetiségi viszályokon kívül a város vagyonosabb és szegényebb rétegei között is erősödtek az ellentétek, harcoltak a Zichy István földesúr által 1700-ban bérbe adott földek igazságos szétosztásáért. A város lakossága több alkalommal is mozgalmat indított a földesúri joghatóság alól való felszabadulásért. A kérdést végül az oldotta meg, hogy hosszú pereskedés után 1767-ben Szentendre ismét koronauradalom lett, és a kamara fennhatósága alá került. Mária Terézia a korona részére így visszaszerzett uradalmat aztán ismét bérbe adta évi 6000 forintért a város lakosainak. Ez a szerződés a város gazdasági életének további virágzásához vezetett.

Mária Terézia, aki egy alkalommal itt is megfordult, Szentendre mezővárosát szabadalmas királyi város rangjára emelte. 1736-ban a szomszédos, szintén szerb lakosságú, eddig önálló Izbég községet Szentendréhez csatolták. A község lakói, el-

vesztvén függetlenségüket, hosszú időn át sérelmezték, s több alkalommal is kísérletet tettek önállóságuk visszaszerzésére.

Az új birtokviszony sem oldotta meg a város szegényebb rétegeinek jogtalan kifosztását. A városi magisztrátus visszaélései egyre súlyosabbak lettek, részrehajló bíráskodásuk, zsarolásuk híre eljutott az akkori uralkodóhoz, II. Józsefhez — a kalapos királyhoz —, aki végül is Ráby Mátyást 1784-ben Szentendrére küldte a panaszok kivizsgálására.

Ráby Mátyás, aki tulajdonképpen mint igazi bürokrata, eredetileg csak a visszaélések leleplezésén fáradozott, akaratlanul is a szegények harcának vezéralakja lett. Vizsgálatai során a város gazdasági életében és közigazgatásának vezetésében súlyos visszaéléseket fedezett fel. A megye akkori, korrupcióra hajlamos vezetői — akik szintén részesei és haszonélvezői voltak ezeknek a fosztogatásoknak — a vizsgálatot éveken keresztül húzták-halasztották. A város vezetőivel közösen mindent elkövettek, hogy a vizsgálat lefolytatását megnehezítsék, Ráby Mátyás működését lehetetlenné tegyék. Ráby az igazába vetett hittel küzdött ellenük, s mikor sem megvesztegetéssel, sem megfélemlítéssel nem tudták elhallgattatni, mondvacsinált vádak alapján kétszer is börtönbe vetették. Amit a börtönben elszenvedett embertelen sanyargatásokkal nem tudtak elérni, megoldotta e kor társadalmi szelleme. Az uralkodó nemesség — melynek korrupciója és kiváltságai ellen küzdött — a veszedelmes ellenséget őrültnek nyilvánította és száműzette az ország, illetve Ausztria területéről. Az emigrációban, Strassburgban 1797-ben kiadott önéletírásában — melynek magyarra lefordított címe: „Égbe kiáltó igazságtalanság és kormányzási rémtett Magyarországon és Ausztriában" — megrázó részleteket tár fel a szentendrei jobbágyok és nincstelenek sanyarú helyzetéről, s hiteles képet fest a nemesi hivatalnokok korrupt életéről. Magyarul is megjelent önéletírásából idézünk néhány mondatot az elmondottak igazolására:

„A helység (ti. Szentendre) magisztrátusa tizenkét esküdtből állt. Ezek az urak a községet saját jószáguknak tekintették, amelyből a legnagyobb hasznot igyekeztek húzni. Sajnálatos módon senkinek sem jutott eszébe, hogy ellenőrizze őket; de ki gondolt széles Magyarországon arra, hogy a közhivatalnokok önkényét korlátozni kellene?" Egy másik helyen a szentendrei jobbágyokról így ír: *„A szerencsétlen paraszt, hogy kifosztása*

minél alaposabban történhessen, a szüretet nem kezdheti meg a hatóság által kijelölt nap előtt. Akkor az utakat körös-körül megszállják a hatóság emberei, hogy a jobbágyok a szőlőt csak a kijelölt utakon szállíthassák el. Bizonyos távolságokban kunyhók, bódék vannak felállítva, ahol minden hordó után le kell adniok a tizedet a papságnak, a kilencedet pedig az uradalomnak, s itt várják a magisztrátus emberei is, akik megnézik az adókönyvekben, tartoznak-e adóval és mennyivel; s ha kiderül, hogy valaki hátralékban van, a szőlőt lefoglalják, s a tulajdonos tartozása lerovására a szőlőt a felajánlott áron köteles átadni ezeknek a rablóknak." Másutt így foglalja össze tömören a valóságot: „*A hatóságok úgy bánnak ezekkel az emberekkel, mint a barmokkal, melyből a gazda minél nagyobb hasznot akar húzni.*"

Ráby Mátyás, a „Rab Ráby" életét és küzdelmeit a nagy magyar mesemondó, Jókai Mór foglalta regénybe. A rendkívül lebilincselő, élvezetes olvasmány, bár sok regényszerű részletet sző az író az elbeszélésébe, mégis meglehetősen hű képet fest a XVIII. század végének szentendrei életéről.

A hanyatlás kora. A XVIII. század Szentendre virágkora, a XIX. század már a hanyatlás időszaka. A gazdasági élet lassú recesszióját a gyakori tűzvészek és dunai áradások csak fokozták. Elsősorban a kibontakozó kapitalista gyáripar és a közlekedés fejlődése visszavetették a város kézműiparát, kereskedelmét. A gőzhajók fokozatosan kiszorították a Dunáról a szentendrei kereskedők lóvontatású hajóit, melyek egykor messzi vidékekre szállították a város ipari és mezőgazdasági termékeit.

A XIX. század folyamán jelentősen megváltozott a város lakosságának nemzetiségi összetétele is. A század első évtizedeiben — éppen a gazdasági hanyatlás következményeként — ismét jelentősebb számban telepedtek vissza Szerbiába az itteni szerbek. Helyükbe magyar, német és szlovákajkú telepesek érkeztek. 1815-ben a város lakosságának még mintegy 42%-a, 1890-ben már csak 19%-a volt szerb nemzetiségű. Ugyanekkor a nemzetiségi összetétel százalékokban kifejezve így alakult: 19% szerb, 28% német, 26% magyar, 24% szlovák, 3% egyéb. A szlovákok 1830-tól elsősorban a városhoz tartozó Izbégen telepedtek meg. A város közigazgatási nyelve a század első harmadától már magyar volt. A városi és a gazdasági életben

a vezető szerep továbbra is a szerbek kezében maradt, mellettük azonban egyre nagyobb szerephez jutott a németajkú és a magyar lakosság is.

Az 1848-as szabadságharc nem hozott különösebb változást Szentendre életében. A jelentősebb politikai, illetve katonai eseményektől a város lakossága távol tartotta magát, mindössze a kötelezően előírt mintegy 300 nemzetőr kiállítását biztosította. A szabadságharc leverése után az üldözött Perczel Mór honvédtábornoknak egy szentendrei szerb család nyújtott menedéket. A polgári forradalmat követően hosszas pereskedés után rendeződött a város és a kamara közötti helyzet, mely végül is csak 1886-ban az ún. örökváltsági szerződéssel oldódott meg. Ezzel megszűnt Szentendre függőségi viszonya. Közben 1871-ben rendezett tanácsú várossá lett, első polgármestere az eredetileg görög származású, szerb Dumtsa Jenő volt — az ő nevét viseli a város főutcája —, aki munkálkodásával jelentősen fellendítette a hanyatlásnak indult városka életét.

Az egyre korlátozottabb keretek között működő céheket 1872-ben törvény szüntette meg. A helyükbe lépő kapitalista gyáripar tőkehiány miatt Szentendrén csak lassan fejlődött. Elsősorban kisebb üzemek, gyárak létesültek a városban, illetve határában. Így tégla-, sör-, olaj-, papír-, szerszámgyár, kőbánya, fűrésztelep, majd a híressé vált, s az 1950-es évekig működő kocsigyára voltak a jelentősebbek.

A lassú fejlődés a város műemlékeinek, a történeti városmag fennmaradásának kedvezett. A más városokban ekkor megindult nagyarányú építkezések elkerülték Szentendrét, így a hazai műemlékek számára oly veszélyes kort szerencsésen átvészelték a város építészeti emlékei. Ennek köszönhető, hogy a helyreállított műemléki épületek régi köntösükben fogadhatják a városba látogatókat.

A XIX. század utolsó évtizedei. Az 1880-as években a város déli határában fekvő mocsaras területek lecsapolásával nagy kiterjedésű szántóföldhöz jutott a lakosság. Ugyanakkor viszont az 1880-ban kezdődött filoxérajárvány néhány év alatt kipusztította a határban virágzó szőlőkultúrát. A szőlő-monokultúrás mezőgazdaságra súlyos csapást mért a szőlő kipusztulása, mely nemcsak a gazdálkodó, de a kereskedő- és iparoscsaládok vagyoni helyzetét is megingatta. Néhány év múlva

a kipusztult szőlőtőkék helyére gyümölcsfákat telepítettek, s ez új anyagi forrást jelentett a város lakosságának. A gyümölcstermesztés mellett az állattenyésztés szerepe is megnövekedett, fokozatosan helyreállt a mezőgazdasági élet egyensúlya. A múlt század végére már több tízezer gyümölcsfa virágzott a várost övező domboldalakon, s ekkor honosították meg az egrest, vagy ahogy Szentendrén nevezik, a piszkét is, mely a város egyik jellegzetes gyümölcsévé vált.

Jelentős változást hozott a város életében az 1886-ban megindult és két év múlva befejezett építkezés is: a mai elővárosi gyorsvasút ősének, az akkor még gőzvontatású helyiérdekű vasútnak a megépítése. A gyors vasúti összeköttetés a fővárossal új korszakot nyitott a város életében: megszűnt elszigeteltsége, bekapcsolódhatott a közeli főváros vérkeringésébe. A város lakói ettől kezdve egyre nagyobb számban találtak munkalehetőséget a gyorsan fejlődő fővárosban, s ugyanakkor megkezdődött a fővárosiak kitelepedése a festői környezetű, csendes kis városkába, „felfedezték" Szentendrét. A már korábban itt megtelepedett Jankó János festőművészt követte Ferenczy Károly is, majd Ábrányi Emil költő, hogy csak a jelesebbeket említsük.

A város a XX. században. A főváros közelsége, az elszigeteltség megszűnése éreztette hatását a nemzetiségek számának alakulásában is. Megindult a fokozatos magyarosodás. Az első világháborút követően ismét jelentősebb szerb csoport hagyta el Szentendrét és a századforduló idején még négy nemzetiségű város az 1930. évi adatok alapján már csaknem teljesen magyarrá vált, mindössze 300—300 német-, illetve szlovákajkú lakosa volt a városnak, míg a szerbek száma 200-ra csökkent.

A két világháború közötti időszak fontos eseménye a szentendrei művésztelep megalapítása volt. A Képzőművészeti Főiskola tanárai Réti István vezetésével 1926-tól kezdve nyaranta kijártak Szentendrére, ahol a város vezetői elhelyezést biztosítottak számukra. Rövidesen megkapták a volt munkásbiztosító egykori szanatóriumi épületeit, ahol megalapították a Szentendrei Festők Társaságát. Az alapító tagok között otttaláljuk Iványi-Grünwald Béla elnököt, Bánáti-Sverák Józsefet, Heintz Henriket, Jeges Ernőt, Paizs-Goebel Jenőt, Pándy Lajost, és a ma is élők közül Bánovszky Miklóst és Ónody Bélát. Az alapító tagokon kívül egyre többen csatlakoztak a

Társasághoz, így Ámos Imre, Czóbel Béla, Deli Antal, Diener-Dénes Rudolf, Ilosvay-Varga István, Kmetty János, Vajda Lajos és a ma élők közül a legnevesebbek, Barcsay Jenő és Korniss Dezső. Rajtuk kívül megemlíthetjük még Fényes Adolfot, Tornyay Jánost és Bálint Endrét, akik szintén dolgoztak Szentendrén. A több mint fél évszázada alakult művésztelep az elmúlt évtizedekben meghatározó szerepet játszott a város életében, fejlődésében. Szerepük a magyar képzőművészeti életben sem lebecsülendő. Szentendrei Iskola néven a modern magyar képzőművészeti avantgardizmus utolsó klasszikus iskolája is részben hozzájuk kötődik. Legjelesebb képviselőjük a már említett Ámos Imre és Vajda Lajos voltak.

A görögkeleti szerb lakosság számának megfogyatkozásával templomaik fokozatosan más egyházak tulajdonába mentek át. Így előbb az Opovacska-templomot a reformátusok, a Csiprovacska-(Péter-Pál-) templomot, valamint az izbégi templomot a katolikusok vásárolták meg. Az egykori hét görögkeleti templomból így csak négy maradt az ortodox egyház tulajdonában.

A mai Szentendre. A második világháború pusztításai szerencsére elkerülték Szentendrét, mely 1944. december 26-án szabadult fel. Az új tanácstörvény alapján 1950-ben alakult meg a városi tanács. A 30-as évektől járási székhelyként működő Szentendrét ezúttal járási jogú várossá nyilvánították.

Az utóbbi évtizedekben a korábbi Csipkerózsika-álmából felébredt város rohamos átalakuláson ment keresztül. Az egykor jellegzetesen bortermelő, kereskedő és iparos város kulturális és idegenforgalmi központtá vált. 1957 óta, amióta a kommunális és kulturális fejlesztés elsőrendű várospolitikai tényezővé vált, alapvető változás figyelhető meg Szentendre életében. Az 1951-ben alapított Ferenczy Károly Múzeum — ma Ferenczy Múzeum — képezte alapját annak a kiterjedt múzeumi és kiállítási szervezetnek, mely ma a város különböző pontjain mintegy tucatnyi emlékmúzeumot, kiállítási helyet foglal magába. A város neves képzőművészeinek, a Ferenczy családnak, Barcsay Jenőnek, Czóbel Bélának, Kmetty Jánosnak, Kovács Margitnak állandó kiállításai mellett alkalmi, időszaki képzőművészeti tárlatok gazdagítják a látnivalókat.

A két világháború között létesült művésztelep átépítve újjászületett, a régi műtermek helyét korszerűek foglalják el, 1969-ben a Bükkös-patak menti dombháton festői környezetben egy újabb, 12 műtermes művésztelep is létesült. Csaknem félszáz, állandóan Szentendrén alkotó festőt, grafikust, szobrászt mondhat magáénak a város, akik mellett nagyszámú, alkalmilag itt alkotó művészt is találunk. A pittoreszk városka hangulata szinte vonzza a művészeket, számukra, de minden szépet szerető számára is mindig nyújt valami újat, valami szépet, festőit, megörökíteni valót. A modern képzőművészeti kiállítások mellett a bizánci egyházi művészet alkotásait bemutató Szerb Egyháztörténeti Gyűjtemény, római kori kőtár, a népművészetek háza és a tervezett helytörténeti kiállítás mindmind gazdag látnivalókat kínálnak.

A közelmúltban újabb nagyszabású művelődési létesítménnyel gazdagodott Szentendre. Határában épült fel, illetve 1973 óta épül tovább hazánk különböző tájegységeit bemutató országos szabadtéri múzeum, a Skanzen. Az egykori Sztaravoda mellett épülő múzeumfalu a népi építészet emlékeit mutatja be.

A látnivalók gazdagsága százezerszámra vonzza a látogatókat Szentendrére. Nemcsak a közeli főváros, de a vidéki és külföldi turisták tavasztól őszig szinte megszállják a város hangulatos utcáit, tereit, kiállítási helyiségeit. Nyaranta a város Fő terén rendezett szabadtéri játékok XVII—XVIII. századi műveihez a tér műemléki együttese nyújt korhű díszletet. A téli időszakban az 1975-ben megnyílt korszerű megyei művelődési központ színházi előadásai és a megyei könyvtár rendezvényei gazdagítják a városka művelődési életét.

Az idegenforgalmi ellátottság, ha nehezen is, tervszerű fejlesztésekkel igyekszik lépést tartani a rendkívül megnövekedett igényekkel. Az utóbbi évtizedek ilyen jellegű létesítményei, így pl. a Pap-szigeti kemping és strand, a Danubius-szálló, a korszerű bevásárlóközpont, újabb vendéglátóipari egységek az idelátogatók ezreinek kényelmét, kulturált ellátását biztosítják. Ugyanakkor a megnövekedett helyi igények fokozottabb kielégítését is biztosítani tudják.

A műemlékekben rendkívül gazdag város templomai, épületei az utóbbi évtizedekben értő és gondos kezek munkája nyomán sorra újjászülettek. A korábban eléggé elhanyagolt külsejű város történeti múltjához méltó köntöst öltött.

Kiépült a város közműhálózata, a kommunális ellátottság jelentősen fejlődött. A vízvezeték- és részben gázhálózat kiépítésén kívül megindult a csatornázás, nagyrészt megtörtént az utcahálózat felújítása, korszerűsítése. Az egészségi ellátást modern szakorvosi rendelőintézet és szülőotthon biztosítja. Az általános iskolák mellett két gimnázium — a Móricz Zsigmond és a Ferences Gimnázium — valamint a Kossuth Lajos Katonai Főiskola működik Szentendrén. Ez utóbbi egyúttal a városi sportélet legfőbb központja is. A műemléki városközpont kímélésére a városmagot elkerülő korszerű autóút létesült, mely mentesíti a jelentős átmenő forgalomtól a belvárost, megóvva ezzel a műemlékeket a károsodástól, s egyúttal lehetővé téve az idelátogatóknak a nyugodt szemlélődést, sétálást.

Megváltozott a város gazdasági élete is. Korábbi, inkább kézműipar jellegű műhelyei, üzemei korszerűsödtek, s ha nem is az ipar biztosítja lakosságának megélhetését, az újjáépített, illetve újonnan létesült üzemei a lakosság jó részének adnak munkaalkalmat. A jelentősebb üzemek, mint a Papírárugyár, a Cementárugyár, a töltőtollüzem, és a régi, ma már más profillal működő egykori híres Kocsigyára és Kéziszerszámgyára, valamint a különböző kisipari szövetkezetek a város korábbi híres, és nagy múltú kézműiparának méltó folytatói.

A mezőgazdasági termelés irányítása a korábbi önálló Mathiász János Tsz örökébe lépett országos hírű Óbuda Tsz helyi üzemegységének a feladata lett. Korszerű raktárak, tárolók biztosítják, hogy a város mezőgazdasági termékei, elsősorban a különböző gyümölcsfajták időben és friss állapotban jussanak el a fogyasztóhoz.

Ugyancsak megváltozott a város lakosságának száma és összetétele is. A kis város lakossága a felszabadulás utáni időkben a korábbi mintegy 5000 főről közel 20 000 főre emelkedett, túlnyomó többsége magyar nemzetiségű. A kis számú nemzetiség, elsősorban a szerbek azonban őrzik ősi hagyományaikat. Az augusztus 19-i preobrazsenszkai búcsú a város és a környék szerb lakosságának színpompás ünnepe.

A történelmi városmag körül, melynek műemléki és városképi együttesét törvényeink is védik, korszerű, modern városrészek, lakótelepek a több ezer éves település dinamikus fejlődését jelzik. A város határában, a hegyvidéki részeken,

Pismányban, Tyukovácon, Sztaravodánál pedig gombamódra szaporodnak a nyaraló- és víkendházak, jelezve a város üdülőjellegét is.

Szentendre, a még néhány évtizeddel ezelőtt elhanyagolt város, az elmúlást idéző arculatát levetkőzve, ma újjászületve fogadja az idelátogatókat, akik ha megismerték, értékelni is tudják Szentendre varázsát, újra és újra felkeresik a Dunakanyar eme gyöngyszemét.

SÉTÁK A VÁROSBAN

1. séta

A történelmi déli városrész

Állomás tér – Bolgár utca – Somogyi – Bacsó-part – Vasúti villasor utca – Kossuth Lajos utca – Római sánc köz – Kossuth Lajos utca – Paprikabíró utca – Szabadság tér – Dumtsa Jenő utca – Péter-Pál utca – Május 1. utca

1888 augusztusában megindult a Vaspálya, vagyis a Budapest – Szentendre Helyiérdekű Vasút. 1914-ig, a pálya villamosításáig gőzmozdony húzta a vonatokat, amely többször követett el „baklövést". Ennek ellenére a szentendreiek nagyon szerették vasútjukat és erősen tiltakoztak annak Visegrádig való meghosszabbítása ellen. (Egy 1895-ös jegyzőkönyv és a Szentendre és Vidéke c. lap szerint 1903. jan. 17.)

A budapesti végállomás először az óbudai Fő téren volt, 1895-ben áthelyezték a Pálffy (ma Bem József) térre, innen 1937-ben a Margit-híd északi oldalára, majd legutóbb a Batthyány térre. Ez volt a negyedik Budapestről kivezető HÉV-vonal a lőrinci, a soroksári, a cinkotai vonal megépítése után. Egy 1899-ből származó menetrend szerint ünnep- és vasárnaponként reggeli 6,30-as első és esti 22 órási utolsó járattal összesen 12 szerelvény indult Budapestről. Hétköznaponként ennek a fele. A menetidő közel egy óra volt. A vonal villamosítására 1914-ben került sor, de a pálya még a húszas évek végén is egyvágányú volt, a szerelvények az állomásokon kerülgették egymást. A szentendrei végállomás épülete még az eredeti, de többszöri tatarozás után leegyszerűsödve áll.

Átnézeti térkép

1. Danubius-szálló
2. Pap-szigeti kemping
3. Kocsigyár
4. Izbégi római katolikus templom

65

SKANZEN

SEREGÉLY

U.

SZABADSÁGFORRÁS

PILISSZENTLÁSZLÓ

LAJOS FORRÁS

IZBÉG

VASVÁRI

PÁL

ÚT

LENIN

BOROS E. U.

3

KOVÁCS L. U.

IVANITS L. U.

DELI

4

KOVÁCS UTCA

ÚT

LÁSZLÓ

U.

LEVAI

BÜKKÖS-PART U.

ANTAL U.

LUKÁCS

FIVÉREK U.

MŰVÉSZ TÉR

Bükkös-patak

FELSZABADULÁS-

LAKÓTELEP

KÁLVÁRIA TÉR

POGÁNY KÁLMÁN U.

RÓMAI SÁNC U.

VASÚTI

SZENTENDRE

ÁTNÉZETI TÉRKÉPE

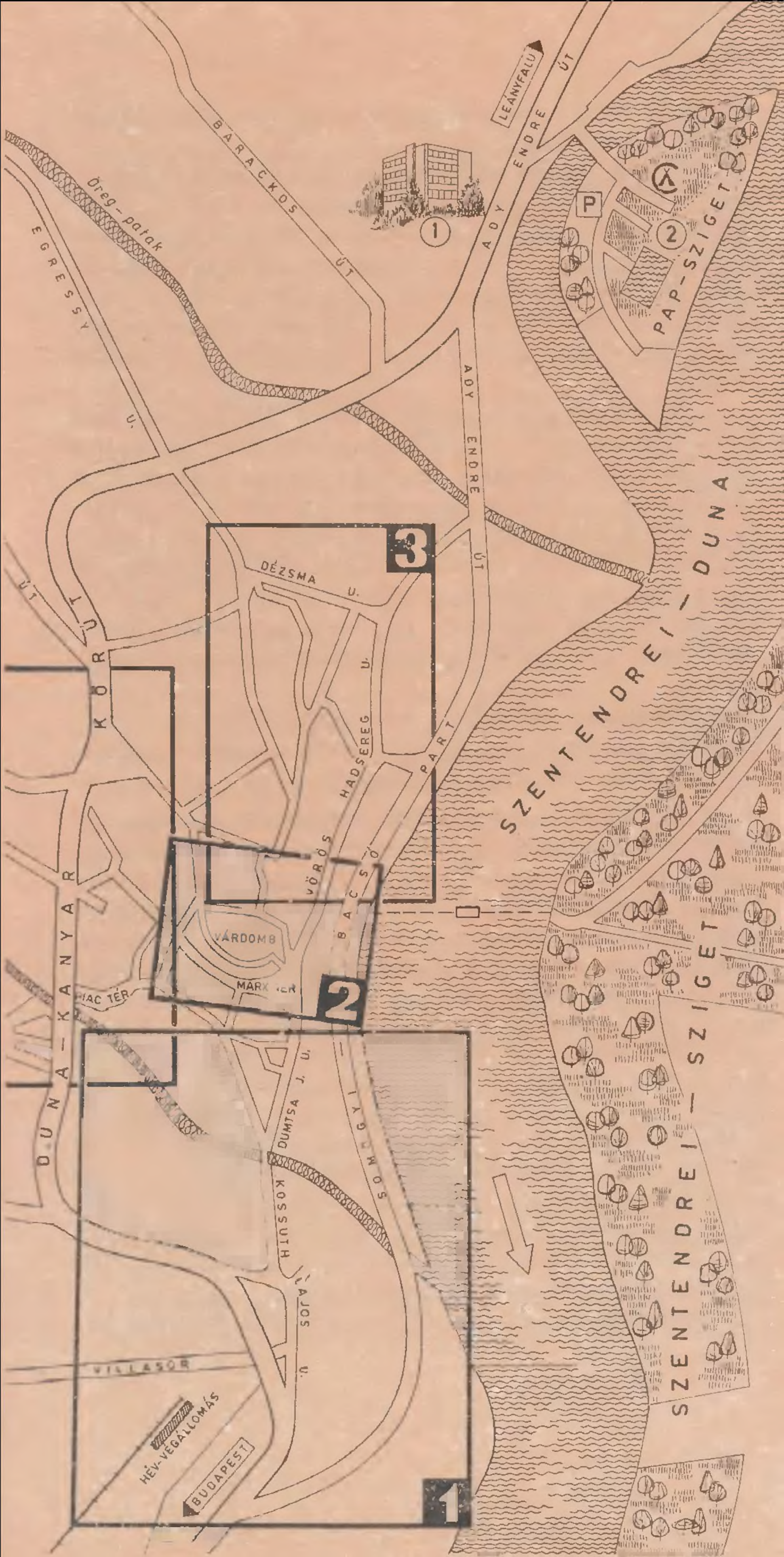

LEÁNYFALU
ÚT
ADY ENDRE
BARACKOS ÚT
Öreg-patak
EGRESSY
U.
P
PAP-SZIGET
ADY ENDRE ÚT
SZENTENDREI-DUNA
DÉZSMA U.
KÖRÚT
HADSEREG U.
PART
VÖRÖS
BACSÓ
VÁRDOMB
MARX TÉR
PIAC TÉR
DUNA-KANYAR
DUMTSA J. U.
KOSSUTH LAJOS U.
SOMOGYI
VILLASOR
HÉV-VÉGÁLLOMÁS
BUDAPEST
SZENTENDREI-SZIGET
1
2
3

Reméljük, hogy a felújítási munkák során a remíz eredeti épületei sem kerülnek bontásra.

A HÉV-végállomás területét körülölelő tér az Állomás tér. Az állomás épületétől északnyugatra van a közelmúltban elkészült bevásárlóközpont, délkeletre az 1977-ben épített autóbusz-pályaudvar. Innen indulnak tovább a távolsági járatok: Visegrád, Esztergom végállomással és a helyi járatok: Lajos-forrás, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Pilisszentlászló felé, majd a szigetre Kisorosziba és Tahitótfalut érintve a váci révhez.

Aki a történelmi belvárosban tett séta előtt egy pillantást akar a Dunára vetni, az az 1960-as években épült *Rózsakert lakótelep* északi oldalán a Bolgár utcán juthat ki a Duna-partra. A Somogyi—Bacsó-parton szokatlanul szép a Duna-parti látvány. A mélyebben fekvő széles árterület zöldjén túl a Szentendrei-sziget sűrű facsoportja látszik, s előtte húzódik a Duna keskeny szalagja. Itt épült fel a hetvenes években Makovecz Imre félgömbkupolás *étterme* (Sportétterem) Mezei Gábor izgalmas belsőépítészeti megoldásával.

A Somogyi—Bacsó-parton előre tekintve Farkas Ádám lendületes *Köszönő szobra* áll, mely kifejezi a múltat és a jelent, mindent, amit Szentendre a látogatónak ígér:

„A szentendrei Duna-parton álló Köszönő-szobor mint egy vitális erők kényszerére ég felé törő fa, lélegzi be, töri meg, vezeti körbe-körbe testén a fényt, illeszkedik közegeihez, a körbevevő őserőkhöz: földhöz, vízhez, éghez. Ez a szobor összefoglalása lehet mindannak, amit a művész, a XX. század végén alkotó szobrász feladatairól gondol. Pontos, tömör, csak a lényegről beszél..." (Hann Ferenc)

A szobor mögött egy pillanatra feltűnik a hegyek karéjában és a Duna enyhe belső kanyarulatában fekvő műemléki belváros.

Boromisza Tibor- emlékszoba (Somogyi — Bacsó-part 4.). Boromisza Tibor festőművész (1880—1960) szentendrei lakásában az Idegenforgalmi Hivatal a művész halála után, 1964-ben emlékszobát rendezett be. Az emlékszoba 16 évi szünet után, a festő születésének 100. évfordulóján a Ferenczy Múzeum ujjárendezésében nyílt meg 1980-ban.

A május elejétől október végéig nyitvatartó, évenként vál-

tozó *kamarakiállítás* Boromisza művészetének — többnyire tájegységekhez kapcsolódó — egyes szakaszait mutatja be, a művész életére vonatkozó gazdag dokumentációs anyag kíséretében. (Korai nagybányai, majd szentendrei képek, 1927—1930 között festett hortobágyi témák, 1945-ig tartó Budapest-korszak, sas-hegyi tájképek, 1945 után keszthelyi, Balaton-vidéki tájak, majd az 1953-tól kezdődő újabb szentendrei korszak.)

Sétánkat az Állomás térről a belváros felé a csatlakozó aluljárón keresztül a Kossuth Lajos utcában kezdjük meg.

A Duna-kanyar körút megépítésével elválasztották a XIX. századi hangulatot árasztó Vasúti villasor utcát az ugyancsak XIX. századi Kossuth Lajos utcai házsortól. Az utca, az 1922-ben, a Villatelep-építő Rt. által épített hat házról kapta a nevét. Ez volt az egyik első telepszerű építkezés Szentendrén.

A Kossuth Lajos utca a keleti oldalon XIX. századi kisvárosi házak sorával, a nyugati oldalon az 1982-ben elkészült új Posta-székház épületével indul.

Az ívelő „S" alakú utcában a Római sánc köznél, a mai Kossuth Lajos utca és Lövész utca között volt a rómaiak fürdője. A fürdő romjai a középkorban még álltak, ezért az utcák nyomvonalai ezeket kikerülték.

A Kossuth Lajos utcának ez a törése a kanyar után becsatlakozó Római sánc közzel érdekes zárt utcaképet ad.

Városképi jelentőségű a kanyarban álló, XVIII. század végén épült előkertes lakóház, a *Római sánc köz 2.* Homlokzatát az 1820 körüli átépítéskor nyerte. Főhomlokzata a Római sánc közre néz. Kanellurázott dór pillérek tagolják hét mezőre, köztük füles keretezésű ablakokkal és két egyenes záródákú kőkeretes ajtóval.

A Római sánc köz torkolatában áll a *Flórián-kápolna.*

1739-ben épült, egy nagy pestisjárvány halottainak az emlékére (körülötte sírok is voltak). Rókus, Sebestyén és Rozália voltak a védőszentjei. 1800 körül szinte egymást érték a tűzvészek, a járványtól védő szenteket a kápolna oltárán Szent Flórián váltotta fel, aki a mai napig is a tűzvésztől oltalmazza a várost.

A kápolna egyszerű félköríves apszisú, nyeregtetős épület, főhomlokzatán oromfal, félköríves szoborfülkével. Kéttagú

A történelmi déli városrész

1. HÉV-végállomás
2. Autóbusz-pályaudvar
3. Bevásárlóközpont
4. Sport étterem
5. Köszönő szobor
6. Boromisza Tibor emlékszoba (Somogyi Bacsó part 4.)
7. Római sánc köz 2. szám
8. Flórián-kápolna
9. Móricz Zsigmond Gimnázium
10. Római tábor maradványa
11. Római kőtár
12. Kossuth Lajos u. 12. szám
13. Kossuth Lajos u. 5. szám
14. Kossuth Lajos u. 3. szám
15. Kossuth Lajos u. 4. szám
16. Pozsarevacska-templom
17. Dumtsa Jenő u. 9. szám
18. Ignatovity Jakov-ház
19. Barcsay Múzeum
20. OTP-ház
21. Szolgáltatóház
22. Dumtsa-ház
23. Péter-Pál-templom

SZENTENDREI – DUNA
PÉTER – PÁL UTCA
MÁJUS 1. UTCA
IGNATOVITY U.
FERTŐ KÖZ
KÖR U.
BATTHYANY U.
DUMTSA JENŐ
ALSÓ DUNA KÖZ
JÓKAI MÓR U.
SOMOGYI – BACSÓ PART
PART
SZABADSÁG TÉR
KOSSUTH LAJOS U.
PETŐFI SÁNDOR U.
Bükkös-patak
LÓVÉSZ U.
FÜRDŐ U.
KISFALUDI U.
RÓMAI SÁNC KÖZ
KÖRÚT
KERTÉSZ UTCA
BOLGÁR UTCA
RÓZSAKERT LAKÓTELEP
P
1

főpárkánya alatt dór lizénák emelik ki a közöttük levő félkörív lépcső-küszöbös kőkeretes ajtót. Vasrács ajtaja a XVIII. századi kovácsművesség egyik remeke.

Az apácarács rendkívül elterjedt volt a barokk díszműkovácsolásban. Szentendrén is sokfelé láthatjuk e rácstípust ablak előtti vagy ablakközi elhelyezésben is. A legszebb e rácstípusból a Római sánc köz torkolatában álló katolikus kápolna ajtaja. E kapu alkotója szinte csipkefüggönyre emlékeztető könnyedséget adott e formáit végnélkül ismétlő rácsnak azáltal, hogy az apácarács közeibe kunkoros C alakú kis kacsokat illesztett. Feloldotta ezzel a vasszerkezet szigorát, monotóniáját.

Sétánkat a Római sánc közön folytatjuk. Jobb kéz felé találjuk a *Móricz Zsigmond Gimnáziumot*, amely 1980-ban ünnepelte fennállásának 25 éves jubileumát. Az épületet Breska István tervezte.

A gimnázium nyugati telekvégénél kezdődik a *Római tábor*, ahol megtekintjük a *római kőtárat* (Duna-kanyar krt. 1.), a város legrégibb múltját, az I—IV. századi emlékeket.

Zuhog a fény a ház-sorok falára,
A római Castra Ulcisiára
valamikor itt így ragyoghatott.
Lábak dobbantak, had vonult kevélyen
belerezzent minden útmenti ház,
íjak villantak, s ragyogott a fényben
ezer feketebőrű szír íjász...

(Áprily Lajos: Szentendrei vízió)

A kerítésen túl az úttól 20—30 méterre emelkedést látunk. Ez alatt rejtőznek a Római tábor kőből épített falai.

A megerősített védősánc délről a Római sánc köz vonalában, az északi oldalon a Paprikabíró utca vonalában lehetett. A II. század folyamán épült Ulcisia Castra táborának falai 205×134 méter enyhén trapéz alakú területet kerítettek be. A falak 1,5 méternél vastagabbak voltak. A négy sarkot a fal síkjából kiugró legyező alakú tornyok védték, az oldalfalakat egy-egy patkó alakú. Ezek külső tornyok, amelyekkel az eredetileg belső tornyos falrendszert erősítették meg később. A katonai tábornak két főkapuja volt, a keleti oldalon a porta principia és a nyugati oldalon a polgári település a vicus militaris felé vezető porta decumana. Innen széles út vezetett a dombon levő villák felé. Az út mellett kis méretű négyszög-

letes lakóházak sorakoztak. A tábor belső területén legénységi és tiszti hálók, raktárak, szentélyek és a középtájon a praetorium, a parancsnoki épület állt. Ez utóbbi hypocaustummal, oszlopokon álló padlószerkezet alatti légfűtéssel volt ellátva. Falait freskók és stukkók díszítették. A tábor az V. század elején pusztulásnak indult.

A magyar középkori oppidum, mezőváros, majd püspöki székhely Szt. Andreas, Zentendre a Bükkös-pataktól északra épült ki, így több száz évig érintetlen maradt a Római tábor. Az 1690-es betelepülés után építőanyag-lelőhelyként használták ugyan, de ennek ellenére egy 1760-as térképen szerepel a helye és külső védőműve is meglehetett még, mert a mai Római sánc közt a betelepülők nevezték el Sanacnak, vagyis Sáncnak, később Sánc-dűlőnek.

A tábor területén 1934—35-ben és 1939—42-ben végeztek ásatásokat dr. Nagy Lajos (1897—1946) vezetésével. Ezek során tisztázták a tábor alaprajzát.

A külső római temető a tábortól délre feküdt. A különböző XIX. és XX. századi építkezések során többen végeztek itt ásatást, feltárást és leletmentést. Többek között: Römer Flóris 1877-ben, Kuzsinszky Bálint 1887-ben, Nagy Lajos 1923—24-ben, 1928—29-ben, 1934—35-ben és 1939—42-ben, Nagy Tibor 1942—43-ban, Soproni Sándor 1953-ban, 1955-ben és és 1965-ben, Tettamanti Sarolta 1972-ben, 1975-ben, 1977-ben, 1979-ben, Topál Judit, Holport Ágnes, Maróti Éva 1979-ben.

A később telkekre osztott egyik megvásárolt telken helyezték el a Ferenczy Múzeum Szabadtéri Római kőtárát és állították ki az ásatások válogatott eredményeit.

A Római kőtárban láthatók feliratos *mérföldkövek*, amelyek a jól karbantartott római utak tartozékai voltak, feliratuk mutatták a városoktól való távolságot. Halottainak már az eraviszkusz őslakosság is díszes *sírkövet* emelt. A domborműveken nagyon szépen kidolgozott női viselet; nagy, turbánszerű fejdísz, könnyű, vékony kendővel lekötve, hosszú, bő redőzetű ruha, karperec, nyakperec, fibula. A férfiak viselete a rómaiakhoz igazodva rövid tunika volt. Az I. és II. században állított sírköveket később elbontották, átfaragták és újra felállították vagy ezek feldolgozásával *kőládákat* építettek és abba temetkeztek. Oldalt díszített szarkofágokat is használtak és a gazdagok *sírkeretekbe* tették halottaikat. Sírépülethez tartozott a kiállított Attis frígiai sapkás domborműve és Lupus költő által készített (LUPUS FECIT) sírverstöredéke is:

Lubrica quassa levis fragilis bona vel mala fallax
Vita data est homini non certo limite cretae
Per varios casus tenuato stamine pendes
Vivito mortalis dunc dant tibi tempora Parcae
Seu te ruracolens urbes seu castra vel aequor
Flores ama Veneris Cereris bona munera carpe
Et Nysyi largae et pinguia dona Minervae
Candidam vitam cole iustissima mente serenus
Iam puer et iuvenis iam vir et fessus ab annis
Talis eris tumulo superumque oblitus honores.

Ingatag, összezilált – jó vagy rossz –, gyenge, törékeny
élet az embereké; csapodár: sose biztos a vége.
Sok-sok baj közepette a sors vékony fonalán függsz.
Élj, te, halandóként, míg percet hagynak a Párkák,
tápláljon bár tenger vagy falu, város, a tábor,
ízlelgesd Venus gyönyörét, Nysius, Ceres új adományát,
s véle a drága Minervának ragyogó olaját is.
Büntetlen életet élj, igazat, megtelve derüvel,
már mint zsenge fiú, siheder, majd férj és öregember.
Ez leszel itt, s feleded tisztségit a fönt maradóknak.

(Adamik Tamás fordítása)

A tábor lakossága *oltárt* állított isteneinek, ilyen a katonaság által különösen kedvelt Epona tiszteletére emelt oltár. Feliratokat állítottak a földi isteneknek, a császároknak is, ilyen a Septimius Severus császár 195. évi pannóniai látogatása tiszteletére emelt emléktábla felirata.

A kőtárból kijövet visszatérünk a Római sánc közön a Kossuth Lajos utcába, utunkat itt folytatjuk a középkori és újkori belváros felé. Földszintes, XIX. századi, klasszicista, zártsorú épületek mellett haladunk. A *Kossuth Lajos utca 12-es számú* ház kertjét falazott kerítés zárja le, szépen faragott barokk íves kőkapuval.

Előretekintve a Szentendrére oly sokszor jellemző látvány kerül szemünk elé, amikor is egyszerre nem egy, hanem három templomtorony is belekerül az utcaképbe. A három torony a Péter-Pál-templom, a római katolikus Plébániatemplom és a Püspöki Székesegyház tornya. Ez az utcakép annyira szentendrei, hogy nem téveszthető össze más kisvárosi utcaképpel.

A *Pajor-kúria* (Kossuth Lajos utca 5. szám). Oldalkertes, 10 axisos, egyemeletes épület. A XVIII. század végi barokk kúriaépülethez a XIX. század elején klasszicista, négyoszlopos, timpanonos kerti oldaltornác épült. Majd a homlokzat díszítését 1870 körül teljesen átformálták kora eklektikus stílusban.

Az épület 1903 előtt a város törvényszéki épülete volt, földszintjén a hivatali személyzet helyiségeivel, irodáival, lakószobáival és börtönökkel, emeletén a királyi törvényszékkel. 1903 után magántulajdonba, 1946 után állami tulajdonba került. Azóta különböző közintézményeknek adott helyet.

A homlokzatokon konzolos főpárkány és egytagú övpárkány húzódik. A közel szimmetrikus utcai homlokzat két oldalán egy-egy azonos, kőkeretes, kosáríves, barokk kapu van, az egyik lizénával és íves édikulával kiemelve. Az emeleti ablakok fogazott keretezésűek, könyöklőpárkánnyal, állókonzolos szemöldökpárkánnyal. A vonalazott falsíkú földszint felületébe egyszerűbb díszítésű, könyöklő nélküli ablakok vannak bevágva. Mindkét kapualj kétszakaszos csehsüveg boltozattal fedett, az udvari oldalon boltozatos, árkádos folyosóba torkollik. (Jelenleg befalazva.) Földszinti teremsora csehsüveg boltozatokkal fedett, mindkét kapualjához egy-egy emeletre vezető lépcsőház csatlakozik.

A *Kossuth Lajos utca 3. szám* barokk lakóépület, 1780 körül épült, homlokzatát 1830 körül átalakították. A homlokzata aszimmetrikus. Barokk kori, kosáríves, kőkeretes kapuja zárókövén oroszlánfej van. A kapu fölötti egyenes zárópárkány- és falsík-kialakítás a klasszicista átalakítás eredménye. Ugyanígy az ablakok keret- és párkányhúzásai és a kapu asztalosmunkája. A nagyon szép arányú, egyszerű homlokzatot kétoldalt armírozás díszíti.

A *Kossuth Lajos utca 4. szám* a Bükkös-patak előtti utolsó ház. A XVIII. század második felében épült. Földszintes, háromablakos, kapuja kőkeretes. A kapukeret kétoldalt lizénával hangsúlyozott. Kőkerete magas kosáríves, párkányos, lábazatos és kerékvetős. Szemöldök-záradékkövében monogram és az 1804-es évszám látható. Az egyszerű barokk arányú homlokzat klasszicista részletképzései teszik széppé a házat. Az épület az udvar felé „U" alakú beépítésű, a Bükkös partja és a Kossuth Lajos utca által bezárt kb. 30°-os szögű hátsó telekhatár miatt északon rövidebb, délen kétszer olyan hosszú oldalszárnnyal. A kapun betekintve érdekes, hangulatos, múlt századi többlakásos udvar tűnik szemünkbe. Kinyitott kapuszárnyak esetén innen íves kapukerettel szegélyezett hangulatos fényképet lehet készíteni a Pozsarevacska-templomról.

Mielőtt megnéznénk közelebbről a szerb letelepülők utunkba eső első templomát, bemutatjuk a különböző helyekről jövő népcsoportok letelepülési területét.

Egyházi anyakönyvekből és egyéb egyházi iratokból tudjuk, hogy a betelepedés után először fatemplomokat építettek, majd ugyanazon a helyen kőtemplomokat. A csiprováci menekülők jöttek legutoljára, 1708-ban és a patakpart melletti laposon telepedtek meg a pataktól a Dunáig. Templomuk környéke volt területük északi határa. A görög kereskedők Blagovesztenszka nevű templomuk két oldalán karéjban a Dunáig laktak. A középkori városközpontot a belgrádiak foglalták el, az opováci mehalából jövők pedig az ettől nyugatra eső területet a pilisi főút két oldalán. A boszniai katolikus dalmátok a mai Szamár-hegy déli részén, a Klisszán, közel az 1710-ben újjáépített katolikus templomhoz helyezkedtek el. A boszniai szerbeknek a Szamár-hegy jutott, ott van ma is mesterségük keresztje, a Tímárkereszt és alatta templomuk, a Preobrazsenszka. A pozsareváci mehala helye a római romok alatt, a Budai út két oldalán volt és templomuk a Pozsarevacska.

Megfigyelhetjük, hogy mind a hét csoport a már régebben kialakult főutak két oldalán helyezkedett el, a szállítás és az üzletek elhelyezhetősége miatt, négy csoport a Dunán saját hajókikötőt is kialakított.

A kis áttekintés után nézzük meg a Kossuth utca elején a volt piactérre épített *Pozsarevacska-templomot*. Első látásra meglepően furcsa, hogy a barokk templom szentélyét az utcától zárt kerítés választja el. Főhomlokzata a Római tábor dombja felé néz. Ha megnézzük a többi szentendrei templomot, mindegyik közel azonos irányban áll, keletre néző szentéllyel, nyugaton álló toronnyal. Ennek oka, hogy az ortodox szerb egyház még a XVIII. században is ragaszkodott kánonjaihoz. A templomtorony alatti helyiségben levő fatábla felirata (ószláv nyelven) szerint: „SZENT MIHÁLY ARKANGYAL TEMPLOMÁT 1690-BEN ÉPÍTETTÉK FÁBÓL...", majd: „MÁSODSZOR, AHOGY MOST ÁLL 1759-BEN ÉPÜLT ÉS NOVÁKOVICS DIONISOS PÜSPÖK SZENTELTE FEL 1763-BAN". Tornya a homlokzatán levő felirat szerint 1794-ben készült el. A püspöki irattár adataiból tudjuk, hogy 1814-ben végeztek nagyobb renoválási munkákat, amelyek valószínű az 1809. évi árvíz pusztításával függnek össze. A kár nagyságára következtetni tudunk a külső árvíztábla magasságából és a számlák szerinti összegekből: a kőművesek 1105,48 forintot kaptak, az ács 100 forintot, következő évben 280 forintot, az asztalosok 300 forintot.

A templomot körbejárva láthatjuk, hogy a kosáríves alaprajzzal záródó szentélyt és a hajót egyszerű barokk koronázó-

párkány és falsávok díszítik, a hajónál ezek a kettős falsávok a támpilléreket keretezik. Az íves záródású füles-pálcatagos kőkeretes hajóablakok, a cikcakk bevágású szentélyt díszítő vakablakok adják a felületek díszítését. Mégis a harminc évig torony nélküli kis templom sokkal szebb lehetett a nagyon egyszerű, arányos díszeivel, mint az 1794-ben hozzáépített toronnyal. Érdemes a részleteket megfigyelni, mert azok mutatják az építési periódusok és az építők ízlésbeli különbségét.

Ha a romantikus jellegű copf kerítéskapun bejutunk a templomkertbe, baloldalt nagyon szép *sírköveket* látunk, közülük az egyik 1751-ből való.

A templomba a középső *oldalkapun* juthatunk be, amely copfstílű szárnyaival és rokokó vasalásával a templom ízléses részleteihez tartozik. A külső szerkezetekből sejthetően falusiasan egyszerű, bensőséges, egyhajós belső tér fogad bennünket. Ion fejezetű pilasztereken nyugvó háromtagú kettőzött vállpárkányon kosáríves kettőzött hevederek nyugszanak, amelyek között oldalt félkörívből induló csehboltozatok feszülnek. A félkörívek az ablakok záródásával párhuzamosak. A belső megoldás ízléses színvonalát emeli még az ornamentális díszítő festés és stukkózás is.

A szerb templomok legfontosabb belső berendezése az *ikonosztáz* vagy képfal. Hivatva van elválasztani a megszentelt szentély „levegőjét" a híveket befogadó hajó „levegőjétől". Az *oltárasztal* az ikonosztáz mögött van. Itt végzi a pópa a nyitott ajtók mellett a szertartást. Az ikonosztázon szereplő képábrázolások hierarchikus rendjét szigorú egyházi kánonok határozzák meg. A szigorúan szimmetrikus képfalon középen feszület van festett Krisztus-korpusszal, mellette János evangélista és Mária a képfalból kiemelkedve. A középső ajtó fölött mindig a Szentháromság, régebbi képfalakon – mint itt is – a „Deészisznek" nevezett ikonográfiai kompozíció; Krisztus, oldalán Mária és Keresztelő Szent János. A középső kapun mindig az angyali üdvözlet, a kaputól jobbra a templom névadó szentjei, mint itt Szent Mihály és Gábriel arkangyalok. Viszonylag állandó helye van a képsorokban az apostoloknak, prófétáknak és egyházatyáknak.

„A Pozsarevcska templom ikonosztázionja régies, posztbizánci vagy görög típusú. Eredeti képei is bizánci hatásról árulkodnak. Bár sem készítési helyét, sem pedig idejét nem határozta meg még a szakirodalom, valószínűnek tartjuk, hogy korábbi, mint a szentendrei templomok XVIII. századi képfalai. Hajlunk arra, hogy higgyünk a szóhagyományban, mely szerint ezt a képfalat a pozsareváciak hozták magukkal. Ha hinni lehet ennek az állításnak, akkor az ikonfal legkésőbb a XVII. században készült és semmiképpen sem Szentendrén. Egyszerűbb, sőt puritánabb a pompás barokk szellemiséget tükröző, Szentendre más templomaiban álló ikonosztázoknál. Egészen síkban tartott felületén kevés szőlőfürtös indás plasztikai dísz választja el egymástól az aranyozott és a figurák fején applikált koronával díszített ikontáblákat. Nem kap hangsúlyt építményjellege sem mint más templomokban, csupán a kapuk mellett helyeztek el rajta ión

fejezetű oszlopokat. Elképzelhető, hogy ezek az oszlopok is későbbiek, mint az eredetinek tekinthető két képsor: legfelül 16 ikonon a próféták és egyházatyák, alatta a 12 apostol között a Deészisz ábrázolása. A kapuk ugyanis egymástól és az ikonosztáziontól is eltérő korúak. A legszebb, középső, duplaszárnyú kapu, az ún. »carske dveri« (cárkapu) az érett barokk művészetnek az egész képfalból kiütköző, gyönyörű alkotása. Dúsan aranyozott, kecses kígyóvonalban vezetett, áttört ágaiból kihajló virágaiban koronával díszített ovális képmezők vannak. Rajtuk legfelül a Szentháromság, alatta – a két szárnyon megosztva – az »angyali üdvözlet«, majd a dupla oválmezők felső során a négy evangélista, végül nyolc próféta képe látszik. Tartalmi ismétlésnek számít, hogy a képfal Deészisz ikonja alatt a kapun a Szentháromság szerepel. Ez nyilvánvalóvá teszi, hogy a kapu nem egyenesen ide, ebbe a képi együttesbe készült, csupán itt nyert elhelyezést. Magas művészi kvalitása is ezt a feltételezést támasztja alá. Elképzelhető viszont, hogy a Deészisz eredeti jelentése a XVIII. században már elhomályosult, s ezért mint más templomokban, úgy itt a Pozsarevacskában is szükségét látták a Szentháromság képi megörökítésének. A két oldalsó kapu egyidős és ugyanabból a műhelyből került ki. Felső részük áttört, gotizáló íveket rajzol, ezáltal egy ritka, ám Szentendrén többfelé előforduló XVIII. század végéről való emlékegyütteshez tartoznak." (Tóth Antal)

Elhagyva a Pozsarevacska-templomot a Kossuth Lajos utca, a Hídtorkolat, a Bükkös-patak partjának egy szakasza és a Bükkös-part, Paprikabíró utca torkolatába érünk. A középkori városok víz felőli kapuja előtt voltak mindig a nagypiacok, országos vásárok. E teresedés volt a nagypiac helye, esetleg egy szokásos Szent Miklós-kápolnával, amely a Pozsarevacska elődje lehetett.

Mielőtt utunkat tovább folytatnánk, érdemes felsétálni a Paprika-dombra, a Paprikabíró utcába. Nagyon szép és változatos a látvány a Dunára és a belváros felé. Északra előttünk a csiprováci mehala területe látszik egyházi központjával, a Csiprovacska-templommal.

A Paprikabíró nevet az utca 1894-ben kapta. A Római tábor dombját már jóval ezelőtt is Paprika-dombnak hívták. Paprika Péter a XVIII. század végének híres görög-szerb származású bírója volt, nyolcszor is megválasztották. A bíró a hagyomány szerint a mai Paprikabíró utca 7. sz. házban lakott, mindenesetre a domb a birtokai közé tartozott.

A Paprika-dombról lejövet átmegyünk a Bükkös-patak hídján, a hajdani csiprováci mehala piacterére, a mai Szabadság térre érkezünk.

A Szabadság teret a XIX. század végén Erzsébet parknak nevezték. 1899 előtt vadgesztenyefákat ültettek a parkba

Erzsébet királyné tiszteletére. Itt létesült az Erzsébet KIOSZK 1925-ben.

Az utca egyik oldalán volt a *Somló vendéglő* (ma üveg-porcelán bolt), ahol az ételeket készítették, tárolták az italokat és az úttest másik oldalán a *KIOSZK-ban* fogyasztották el azokat a vendégek. A pincér az úttesten kersztül egyensúlyozta át a tálcát. A mai virágüzlet helyén volt a *zenepavilon*. A vadgesztenyefákat, az „Erzsébet"-fákat sajnos 1983-ban ki kellett vágni.

Utunkat a Dumtsa Jenő utcában folytatjuk, a történeti korok főutcáján, a csiprovációk mehalájának közepén.

1894-ig Budai útnak hívták, ekkor kapta a Fő utca nevet. 1897-ben nevezték el Dumtsa Jenőről (1838–1917), a görög származású gazdag kereskedőről és földbirtokosról. 1871-től ő volt a város főbírója és 1872-től a rendezett tanácsú város első polgármestere.
Neki köszönhető, hogy a város melletti erdőségek városi tulajdonba kerültek, szorgalmazta a Tófenék, a Szentendre és Pomáz közötti mocsár lecsapolását, és nem kis szerepe volt a helyiérdekű vasút bámulatosan rövid idő alatti megvalósításában.

A Dumtsa Jenő utca 9. Utcára merőleges fésűs beépítésű, oromfalas, viszonylag magas nyeregtetős barokk ház. Ebből a XVIII. század eleji úgynevezett magyar beépítésű oromfalas, nyeregtetős, utcára merőleges beépítésű típusból nagyon kevés maradt meg. Általában keskeny telkes zártsorú beépítésűek. A ház elég széles telekre épült, mellette a tömör kerítésbe vágott szabad kapuval és az udvar bal oldalán kamra-, illetve raktárházzal. (Ma fodrászüzlet.) A ház XVIII. századi kisebb kereskedőház, illetve üzletház volt.

A területre a csiprovációk 1707-ben települtek le. A ház úgy vészelte át a török időket, hogy a teteje és az emelet lefedése hiányzott. A puszta falak álltak a párkány fölött kb. egy méterrel. A gazdag kereskedő, aki megtelepedett itt, a korábban valószínűleg attika végződésű homlokzati falat oromfalassá építette. A homlokzaton kirajzolt árkádos emeleten volt a lakása, utca felé a díszes szoba. Földszinten volt az üzlete, mellette — ma vakolatban kirajzolva — a pincelejárat, ahol a raktára volt.

A ház érdekessége, hogy a későbbi örökös mintegy 100 év múlva funkcionális átalakítást végzett a házon. A tető a közepe tájékán a szabadkémény körül kiéghetett. A ház közepe az árkádos tornác közepével együtt megsérülhetett. Mindenesetre az árkádos tornác emeleti részének közepét lebontotta és már

nem építette vissza, hanem az akkori ízlés szerint konzolos tetőszerkezetet épített, amely csak a sarkokon és egy közbenső faoszlopon támaszkodott fel. Az átépítés oka a „katonaszoba" létesítésére szóló rendelet lehetett.

A katonaszobának világosnak, száraznak kellett lennie, ahol a külső zaj jól hallható. Ez lehet az oka annak, hogy a tulajdonos háza egyik legértékesebb helyére építette. Az árkádos tornácának utca felé eső mintegy 4,3 m-es szakaszát vékony fallal körbeépítve alakította ki a katonaszobát. Ez az állapot látható ma is.

Dumtsa Jenő utca 5/a szám (Ignatovity Jakov u. sarok). Az egyszerű, utcával párhuzamos beépítésű, nyeregtetős barokk épület eleganciáját a magasra helyezett négy kőkeretes ablak adja és az enyhén kiemelt középrizalit. Díszítése is a lehető legegyszerűbb; a négy faragott ablakkönyöklő mint egy szaggatott vonal és a profilos főpárkány.

Ignatovity Jakov (1822–1889), a szerb realista regényírás megteremtője, Szentendrén született. A rövid ideig fennálló szerb gimnázium tanulója volt, aztán jogot hallgatott pesten. 1848-ban a szerb márciusi ifjak szószólója volt és március 15-e után a Nemzeti Múzeum előtti népgyűlésen a közös forradalom szónoka volt. Később a balkáni délszlávok forradalmi felszabadulásának lehetőségét hangsúlyozta hozzájuk írt kiáltványában: „Most vagy soha! Egész Európa ezt várja tőletek!" Társadalmi regényei közül az Örök vőlegény és a Respektus vásza címűek kötődnek Szentendréhez. Bennük ábrázolja korának és városának szerb nemzetiségű társadalmát.

1958-ban nevezték el róla a szülőháza melletti utcát és 1977. szeptember 15-én helyezték el Janzer Frigyes szobrászművész által készített szobrát a Péter-Pál-templom mellé.

A költő szülővárosához fűződő érzelmeit így fogalmazza meg:

Szentendre valamikor gazdag szerb város volt, Lipcsével és Krakkóval kereskedett, különösképp vászonnal és selyemmel; száz évvel ezelőtt Pest Szentendrén kereste a finom portékát; a szentendrei hajókat ott lehetett látni Sziszek, Győr, Moson és Pozsony kikötőiben. Hát még ha ehhez hozzáadjuk Szentendre hét templomát meg azt a sok harangot! De szárnyalt is fennen az ének: „Mi szentendreiek, világ dicsősége". S valóban, élt is még valami itt a régi szerb dicsőségből. . . . Oly szerencsés voltam, hogy Szentendrén születtem, ebben a kicsiny szerb odzisban, annyiféle nemzetiség közepette.

(Csuka Zoltán fordítása)

A Barcsay Múzeum (Dumtsa Jenő utca 10.). Eredetileg két házból állt, a déli, fésűs beépítésű, keskeny barokk ház párkánymagasságig érő fedett kerítéssel, abban kosáríves kőkeretes kapuval. A másik klasszicista, utcával párhuzamos, hosszú ház pár-

kánymagasságig érő fedett kerítésében egyenes záródású klasszicista kőkeretes kapuja van. A XIX. század eleji klasszicista átépítésnél a koszorús ház bekebelezte a fésűs ház elejét. Homlokzata szimmetrikusan, középen kastélyszerűen öt falpillérrel van díszítve. Az egytagú koronázópárkány a falpillérek fölött teljesebbé válik. A kiemelt középrész és a két szép kapu között kétoldalt nem azonos méretű, de egyformán jól megoldott homlokzatrész van, vonalkázott felületében felsőtáblázatos vakolatkerettel kiemelt, de a középsőkkel azonos ablak van.

Az 1978-ra elkészült múzeum-kialakítás tervezője Hoffer Miklós volt.

Barcsay Jenő (1900) Kossuth-díjas kiváló művész több száz alkotását Szentendre városának ajándékozta. A klasszicista szentendrei polgárház nagyon is alkalmas volt arra, hogy befogadja a sajátos konstruktivista iskolát teremtő nagy művész alkotásait. A finom, elegáns és valahogy mégis puritán épület nagyon is illik a mesterhez.

„Minden kép önvallomás, voltaképp önarcképe a festőnek. A kompozíció alakulása éppen ezért tisztán tükrözi a korba beágyazott festő emberi magatartását... Korunk festészete az építés, a szilárd és világos szerkezet jegyében fogant... Mindig arra törekedtem, hogy minden homályos, elmosódó jelenségtől megszabaduljak, hogy képeim a kristályok tisztaságával tükrözzék a kor humánumát."

Barcsay Jenő az erdélyi Katona községben született. 1919-ben jött Budapestre. 1926-ban végezte el a Képzőművészeti Főiskolát, 1929–30-ban Párizsban volt ösztöndíjas. Közben Olaszországban is töltött időt. 1929-ben jött először Szentendrére. 1945–75 között a Képzőművészeti Főiskolán az anatómia és tárgyábrázolás professzora volt. A festészet és a rajzművészet alapvető kérdéseit elemezte illusztrált könyveiben: Művészeti anatómia 1953, Ember és drapéria 1958, Forma és tér 1966.

„Szentendrén éltem és Szentendrén alakítottam ki festészetemet, azt a valamit, amiért nekem érdemes volt küzdenem és élnem. A Szentendrén látott dolgokban, a természetben látott jelenségekben élet van, művészet van. Élnek azok a formák, színek, vonalak, amelyeket csak festő vehet észre.

Én 1929 óta az év egyik felét mindig Szentendrén töltöm."

A múzeumépület utcai szárnyának első termében kiállított festmények között a legkorábbi a síkban komponált, monumentális egyszerűségű *Munkáslány* (1928) és a kétalakos, nagyméretű *Freskóterv* (1933).

Barcsay tájképeire is a monumentális nyugalom, a kiegyensúlyozottság jellemző: *Izbég* (1934), *Dombos táj* (1935 körül). Itt látható a *Kőhegyről* készített kitűnő *rézkarca* (1931) és két 1949-es *krétarajza* is.

A második termében vannak az 1949–1970 között készült *festményei, freskótervek* és az 1970-ben készített aranyhátterű

üvegmozaik (Szentendre, Művelődési Központ és Könyvtár), vázlatai és kompozíció-változatai láthatók. A terem közepén van ugyancsak a szentendrei mozaikhoz kapcsolódó *szövött falikárpit*, az 1982-ben készített *Beszélgetők*.

A két teremből egy-egy festménykabinet nyílik. Az egyikben 1951–1966 között készült *figurális kompozíciók*, fejek, ülő figurák, meditatív műtermi csendéletek, a másikban a 60-as években készített, ugyancsak kis méretű, *nonfiguratív kompozíciók* láthatók.

Az udvari szárny első négy terme a 70-es évek gazdag termését mutatja be, a negyedik terem csúcsos záródású falát egy arany- és vörös hátterű *üvegmozaik* díszíti.

Az udvarra néző – hármas osztású – ötödik terem szemközti falára Barcsay miskolci *márványmozaikjának* egy négyalakos részletét építették be (Asszonyok, 1959). Középen, a 70-es, 80-as években készült kései művek, az építészet és a festészet kapcsolatát tükröző, a végső formákat kereső *síkkompozíciói*, *táblaképei* között egy négyalakos, nagyméretű, barna hátterű *szövött falikárpit* függ (Páholy, 1983), melyet a Mester 85. születésnapján 1985-ben adtak át a múzeumnak. Az állandó kiállításon szereplő mindkét kárpitot, a Mester tervei alapján, Szentendrén szőtte *Czakó Margit* iparművész

A Mester könyveire – Művészeti anatómia, Ember és drapéria, Forma és tér – vonatkozó alumínium lemezekre átvitt *rajzai* az épület kiállítási térré alakított pinceéjében láthatók.

A házon emléktábla van. A ház XIX. századi tulajdonosa és lakója volt Stéger Xavér Ferenc operaénekes.

Stéger Xavér Ferenc 1824-ben született ebben a házban. Édesapja gyógyszerész volt, ő is annak készült. Helyi tanítótól kezdte az éneklést tanulni. 1848–52 között a Nemzeti Színház tagja volt. Később Prágába és Bécsbe szerződött. Bejárta egész Európát, fellépett Madridban, Barcelonában, Torinóban és a Milanói Scalában is. Erkel Ferenc operái, a Bánk bán, a Hunyadi László előadásával öregbítette a magyar opera hírnevét. Jóban volt Erkel Ferenccel, aki többször járt látogatóban a házban. Barátja volt Richard Wagner is.

1874-ben végleg visszavonult Szentendrére és nap mint nap kifejezte városa és lakói iránti odaadó szeretetét. Az emlékezet szerint minden héten egyszer ebédet adott 15–20 szegény öregembernek és a szegény gyerekeknek karácsonykor ruhát és édességcsomagot ajándékozott.

A Dumtsa Jenő és a Péter-Pál utca északi saroképületei az *OTP járási fiók* és a *Szolgáltatóház*.

A Dumtsa-ház (Péter-Pál utca 6.) a XVIII. század végi szentendrei copf építészet értékes alkotásai közé tartozik. Kapuja a preromantikus asztalosművészet remeke.

Görög nagykereskedő építette a bal oldali óriási pincét (copf rácsos ablakok mögött) és a jobb oldali barokk lakóházat. A két épület eredetileg külön-külön tömeget alkothatott, középen zárt

kerítésbe vágott barokk kapu volt. A raktárépületet és a lakóházat a XVIII. század végén összeépítették, a raktár fölé emeletet építettek a lakóház sarkáig, gazdag copf homlokzatképzéssel és copf kapuval. A ház a XIX. század második felében Dumtsa Jenőé (1838–1917), a város első polgármesteréé volt. 1850-ben költözött szüleivel Szentendrére és ebben a házban lakott 1917-ig, haláláig. A ház harmadik építési periódusa erre az időre esik.

A ház copf homlokzatán két-két ablakot kiemelő, a szinteket átfogó kettős lizénákat, közöttük a füles, kőkeretes, késő barokk emeleti ablakokat láthatjuk. A két-két ablakot elválasztó falsáv alatt a sima kőkeretes alagsori raktárablakot a míves copfstílusú rács fedi. A szándékolt, vagy eredetileg háromtengelyes vakablakos középrizalit második tengelyében van a polgári copf építészet remeke, a kapu. Az egyenes záródású, középkori, faragott, copf stílusú sarokgyámos kapu két oldalán páros falpillérek vannak. Fölöttük körszeletíves, timpanonos, füles párkány van, kapunyílás feletti félgolyvás kiemelkedéssel. A szépen kiemelt kapu fölött magasan fekvő vakablakok vannak, a középső lizénasíkból kiugró kerettel, kötény nélkül, az oldalsó, egysíkú, de süllyesztett kerettel, a többihez képest gazdagabb köténnyel. A kapupárkány folytatódik az oldalmezőben övpárkányként, alatta egyszerű kötény. A középrész kiemelését a kor építésze azzal oldotta meg, hogy a rizalit nélküli középrészen a vakablakok szemöldöke jóval magasabbb, a földszinti kötény jóval lejjebb van az oldalt lévőknél. Ezzel nem ortogonális, hanem vertikális kiemelést adott.

A kapun belépve baloldalt van a kora barokk raktárra épített késő barokk (copf) *nagypolgári lakás*, három óriási kosárívű tornácával. Ennek déli végéből nyílt az utcára néző fogadószoba. A tornác mögött volt a nagy konyha, az ebédlő és a kamra.
Az udvaron jobbra a XVIII. század elején épült barokk tornácos épületet látjuk, melynek északra néző tornácát később befalazták és helyette keleti, kétszintes, késő klasszicista loggiát építettek.

Az épület nagykereskedő-pincéjében az 1972-ben megalakult Pest megyei Művelődési Központ *Vajda Lajos Stúdiója* működik.

A stúdió névadója, *Vajda Lajos* (1908–1941), a Képzőművészeti Főiskolán Vaszary János tanítványa volt. 1930-ban Párizsban folytatta tanulmányait. 1934-ben tért haza. Németh Lajos így ír róla:

„Vajda életműve a magyar avantgarde művészileg legmaradandóbb tette. Nincs igazi rokona az európai avantgarde-ban. Művészetét a

ráció és az ösztönös közötti egyensúlykeresés jellemezte, ugyanakkor az ítéletmondás etikai heve éltette. Vajda művészete testesíti meg a szentendrei piktura legintellektuálisabb, a szürrealizmus és a konstruktivizmus több elemét magába szívó irányát."

A festő nemrégiben elhunyt, odaadó felesége, Vajda Júlia festőművész emlékező sorai:

„Ikonkorszakában arról álmodozott, hogy jó lenne, ha a képeit úgy helyezhetné a falra, ahogy az ikonosztázokon sorakoznak – szorosan egymás mellé, beborítva az egész falsíkot... Kollektív korok személytelen alkotói voltak az ideáljai: ennek dokumentálására képeit sohasem írta alá. Sóvárogva gondolt azokra a korokra, amelyekben a művészek még közös műhelyekben dolgoztak... Nem a zseni volt az ideálja, hanem az ismeretlen alkotó."

(Vajda Júlia)

Sétánkat nyugat felé folytatjuk a Péter-Pál utcán, elhaladunk a Szolgáltatóház kis udvara előtt, ahová érdemes betekinteni, majd baloldalt a tömör falu kis *raktárház* mellett megyünk tovább. A Péter-Pál utca és a M á j u s 1 . u t c a találkozásánál érkezünk a legnagyobb szentendrei szerb templomhoz.

A Péter-Pál-templom. A volt Csiprovacska-templomot a Szerémségből, Tyiprovácról származó, laposan megtelepedő szerbek mehalájuk északi részébe telepítették.

Az első, 1708-ban alapított templomot Szent Miklósnak szentelték. Ezt bizonyítja a kóruson található felirat: Szent Miklós temploma épült 1708-ban. 1750 táján elhatározták, hogy nagy templomot építenek. 1753-ban elkészült az új nagy torony, de a templom építése csak 1791-ben fejeződött be. 1800. július 25-én Szent Anna napján kiégett a nagy templom a toronnyal együtt, az összes harang elolvadt. A templomot a hívek hamarosan újjáépítették. 1863-ban a templomot renoválták, ami több mint 300 forintba került. Ma a püspöki székesegyházban látható az egykor itt elhelyezett ószláv nyelvű faragott tábla, melynek magyar fordítása: „EZ A GÖRÖG SZERTARTÁSÚ TEMPLOM SZENT MIKLÓSNAK SZENTELVE I. FERENC ISTVÁN CSÁSZÁRSÁGA, MÁRIA TERÉZIA KIRÁLYSÁGA, GR. ZICHY MIKLÓS ÉS NOVÁKOVICS DIONISOS PÜSPÖKSÉGE IDEJÉN ÉPÜLT 1753-BAN".

A monumentális főhomlokzatot az oldalhomlokzatokon körbefutó főpárkány zárja le, alatta dór fejezetű nagyméretű pilaszterekkel, amelyek a középrész kiemelése kedvéért két emelet magasságban oldalt duplázódnak. A középrész felett emelkedik a torony, kétoldalt volutákban végződő oromfallal közrefogva, az alsó volutákon vázák, a felsőkön obeliszkek vannak. A torony legfelső emeletén a lizénák szimplák és ion oszlopfejet kapnak. Az ablakok nagyon változatosak, szeg-

mens ívű záróköves, hajlított ívű záróköves a főhomlokzaton, tört kosárgörbe füleszáróköves lefedésűek az oldalhomlokzaton. Nyugati kapuja díszes barokk keretezésű, íves törtvonalú, volutás és csigás-füles szemöldökű, felette tört és hullámvonalú, csigákban végződő gazdag tagozatú szemöldökpárkány. Finoman tagozott és díszített vörösmárvány oldalkapu a hazai XVIII. század végi márvány épületfaragványok kiemelkedő emléke (XVI. Lajos-stílus). Nagyméretű belső terét a duplázott falpillérekre lefutó kosáríves kettős hevederek négy részre osztják, melyek felett csehsüveg boltozatok feszülnek, míg a szentély felett kosáríves félkupola van.

A templom 1851-ben már a Péter-Pál nevet viselte. Eredeti berendezését a I. világháború után Jugoszláviába szállították. Azóta római katolikus templom, berendezését különböző helyekről gyűjtötték össze, modern orgonáját a 60-as évek felújítása idején kapta.

„Kornissal gyakran szoktunk este, napszállta után sétálni a város tekervényes utcáin, ilyenkor minden csöndes, nyugodt. A házak szorosan összebújni látszanak, minden sziluett-szerűen jelenik meg és az ég smaragdzöldben játszik, teleszórva apró gyémántokkal. Ahogy lépkedünk lassan a szűk sikátorokban, egy láthatatlan fényforrás a velünk szemközt levő falakra misztikus árnyakat vetít; megdöbbenünk a csodálkozástól, és érezzük azt, amit csak vizuálisan lehet kifejezni, s olyan az egész hangulat, mintha a mesékben járnánk, ahol lépten-nyomon csodák várnak, s ahol minden lehetséges. Álomba borult régi, ódon szobákat látni, melyekben sejtelmes árnyak mozognak.”

(Vajda Lajos)

2. séta

A történelmi városmag

Futó utca – Dumtsa Jenő utca – Marx tér – Török köz – Jankó János utca – Hild-lépcső – Rákóczi utca – Engels utca – Püspök kert – Váralja utca – Templom tér – Alkotmány utca – Kígyó utca – Vörös Hadsereg útja

A macedóniai görögök a főtértől keletre a Duna partjára telepedtek le. Övék volt a legkisebb terület, mehalájukban 22 család élt. A terület a mai Péter-Pál utcától a Bercsényi utca északi háztömbjéig ért. A Duna-part és a főtér összekötésére annak sarkaiból induló két kelet-nyugati irányú, a Futó és a

Görög utca szolgált. A kereskedőházak raktárrészének hátsó feltöltésére szükség volt észak-déli irányú közlekedésre is, ilyen a mai Vastagh György utca, a hat főtéri kereskedőház számára és a Péter-Pál utca—Futó utca között nemrég feltárt sikátor a Dumtsa Jenő utca 4. számú kereskedőház részére. A terület főutcája a G ö r ö g u t c a volt. Az utca főtéri torkolatának északi oldalán van a betelepüléskor alapított Blagovesztenszka, a görög templom, déli oldalán a sóház, majd postaállomás, illetve az északi sarokerkélyes, legelegánsabb kereskedőház. A Duna-parti utcacsatlakozás másik vége a Görög u. 6—8. szám. Az előbbihez egészen hasonló megjelenésű, a leggazdagabb görög kereskedő háza volt.

A Görög utca 6—8., a Bóbics-ház. A ház külseje kifejezi tulajdonosának gazdagságát, de mindezt nagyon racionálisan teszi. A XVIII. századi zárt erkély használatában itt az észszerűség uralkodik, mert a hajókkal szállító kereskedőnek fontos volt, hogy a teljes kikötőt beláthassa. A nagyméretű, emeletes kereskedőházon negyvenöt fokban emelt, raktárpadlás céljára épített magastető van, délfelé kontyolt oromfallal, az oromfalon kőkeretes bálafelhúzó ajtóval és eredetileg két szellőzőablakkal. Ezek kitámasztós vastáblákkal voltak ellátva. Az épületen egyébként végigfutó, erős kiülésű háromtagú koronázó főpárkány a bálafelhúzó ajtó alatt egyszerűen megszakad, ahogy ezt a szükségesség megkívánja. Az oromfalon nincsen felső és oldalpárkány és a zárt erkély fedése is a lehető legegyszerűbb. A homlokzati nyílásosztás ritmusa úgy van megválasztva, hogy a bálafelhúzó padlásajtó előtt a szokásosnál jóval szélesebb, tömör fal maradjon. A másik Duna-parti homlokzaton a XVIII. századi tervező ezt az ablakok közti széles távolságot az építészeti harmónia miatt megismételte. A földszintet az emelettől elválasztó övpárkányig az emeleti sima falfelületeket csak a füles-kőkeretes vakolatköténes ablakok díszítik. Egyetlen barokk kori illuzionista részlet található itt; a Görög utcai utolsó ablak vakablak, amely mögött nincsen belső helyiség. Földszinti vonalazott homlokzatán a belső boltozatrendszerhez alkalmazkodó nyílások vannak. A bolthelyiségben a XVIII. század elején épült boltozatrendszert megtekinthetjük. Láthatjuk, hogy az épület kéttraktusos, középső főfallal, erre és a szélsőkre támaszkodó egy-egy, más-más beosztású fiókos dongaboltozattal. Az üzlethelyiség mögötti raktárhelyiségekben — amit nem láthatunk — ugyanez a bol-

A Flórián kápolna

A Pozsarevacska templom

A Pozsarevacska templom ikonosztáza

A Római kőtár

Kossuth Lajos utca 3. számú ház

A Péter-Pál templom (Csiprovacska)

A Dumtsa Jenő utcai házak

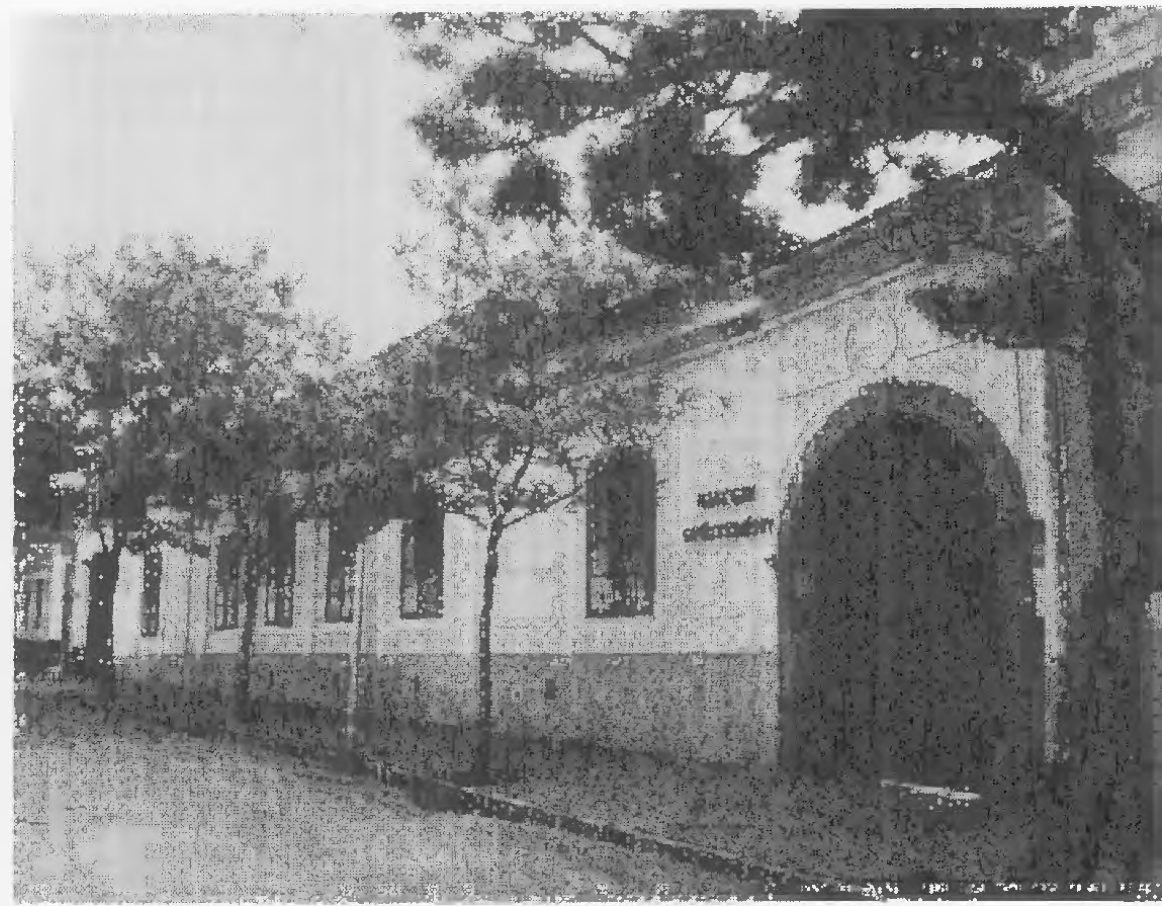

A Görög utca 6–8. számú ház

Somogyi-Bacsó-part

A Kovács Margit Múzeumban

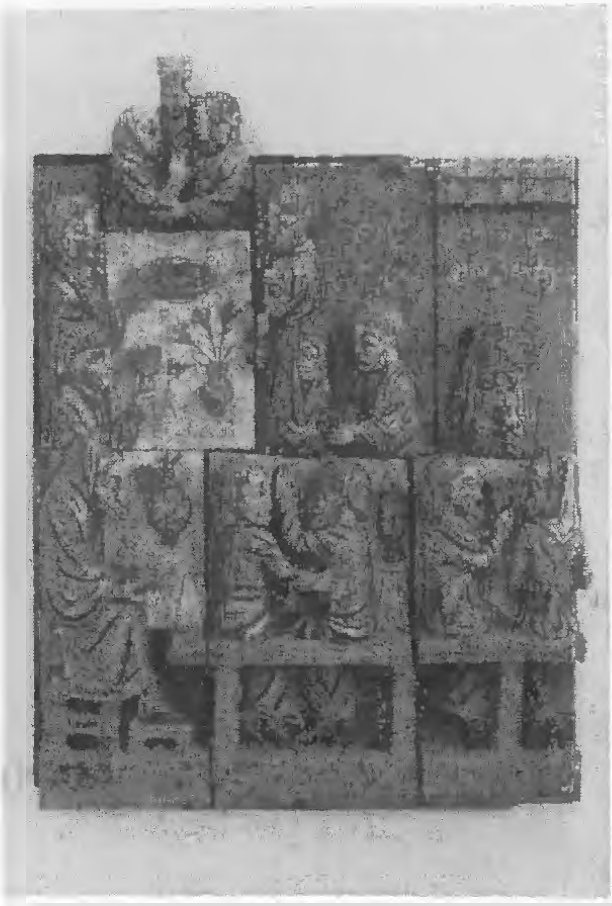

Az Alkotmány utca felől az Aranysárkány étterem

A Ferenczy Múzeum

A Török köz

Kilátás a Templom térről

A Marx tér a Dumtsa Jenő utca felől

A Blagovesztenszka templom és az oldalkapuja

A Marx teri hazak

A Marx tér

A Várdombra vezető sikátor

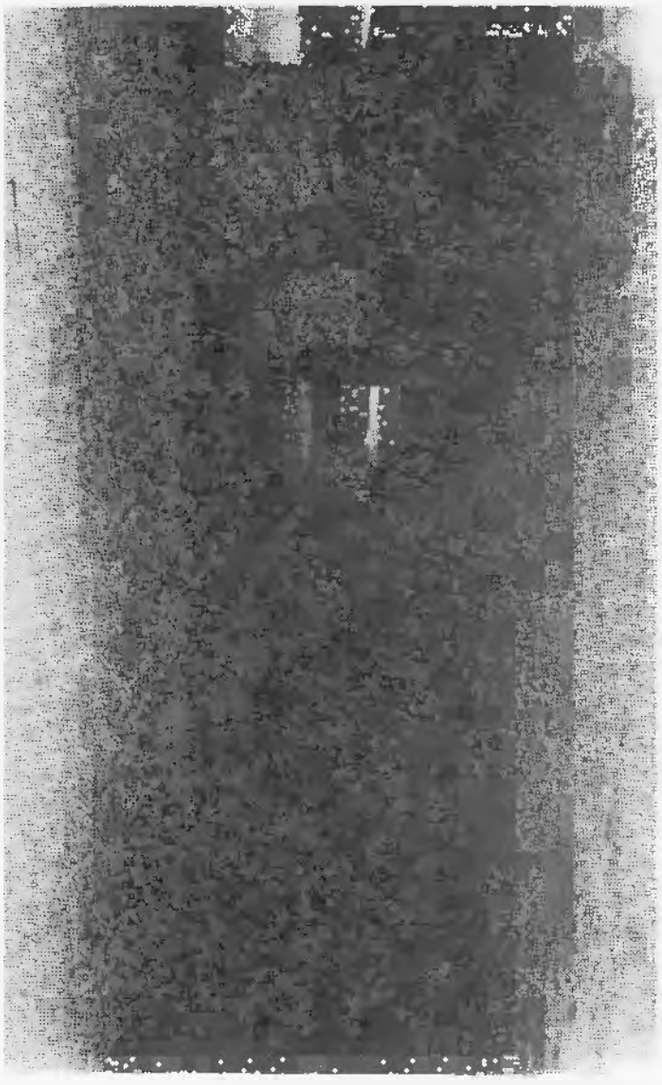

A Marx tér 8. szám

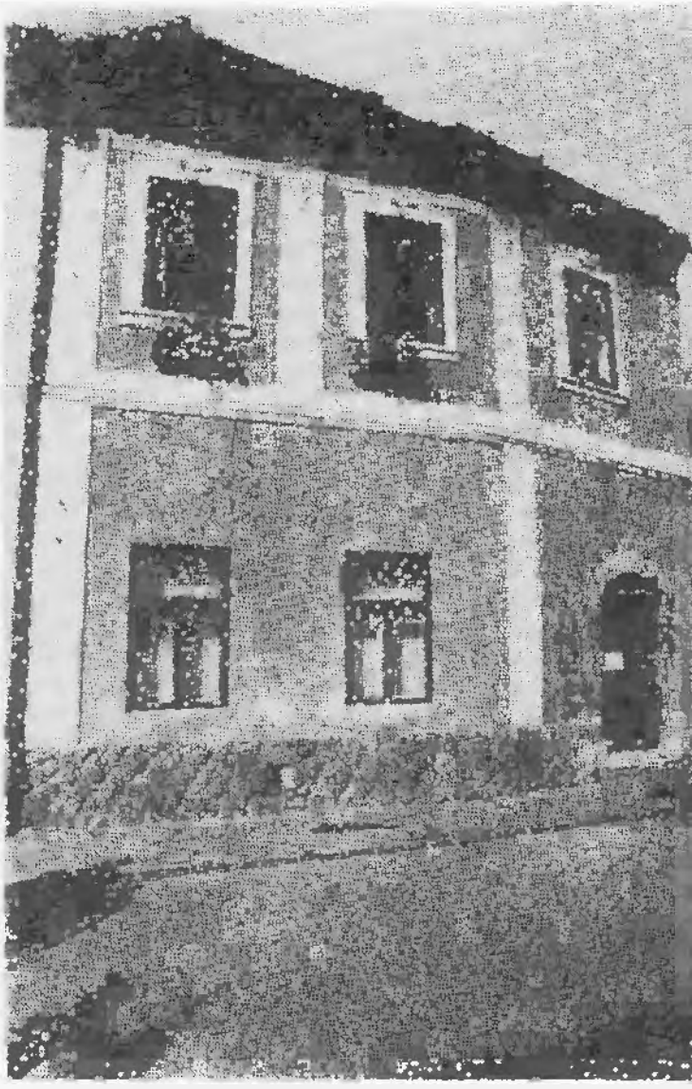

A Marx tér 20., 19., 11. számú házak

A Népművészetek Háza (Rákóczi Ferenc u. 1.)

A Művelődési Központ

A Rákóczi Ferenc u. 5. számú ház kapuja

tozatrendszer folytatódik. Az épület teljesen alá van pincézve, ez a két, hosszában végigmenő, Duna-partra merőleges dongaboltozat ismétlődik benne, fiókboltozatok nélkül.

Az épület bejárata a majdnem emeleti párkánymagasságig érő, falazott sima kerítésbe vágott Görög utcai kapu volt. A déli tájolású kerítést a ház tulajdonosa az őshazában megszokott időjárási viszonyok miatt magasra építtette. Nagyon szép a később klasszicista ráccsal díszített függőfolyosó és a hátsó kerítésfalon, a tűzfalon vezetett szabad lépcső. Ezen lehetett megközelíteni a kereskedő emeleti lakását, a földszinti

A történelmi városmag

1. Bóbics-ház (Görög u. 6—8.)
2. Görög u. 4. szám
3. Görög u. 1. szám
4. Kovács Margit Múzeum (Vastagh György u. 1.)
5. Kereskedőházak, Szentendrei Képtár
6. Marx tér 1. szám
7. „Régimódi vendéglő" (Dumtsa u. 2. sz.)
8. Margaritovics-ház (Marx tér 22. sz.)
9. Kmetty Múzeum (Marx tér 21. sz.)
10. Blagovesztenszka-templom
11. Ferenczy Károly Múzeum
12. Rimszki-ház (Marx tér 7. sz.)
13. Nosztalgia-ház
14. Marx tér 8. szám
15. Radubiczky-ház (Marx tér 8/a)
16. Marx tér 9. szám
17. Emlékkereszt
18. Szentendrei Műhely Galéria (Marx tér 20. sz.)
19. Béke presszó (Marx tér 19/a.)
20. Béke étterem (Marx tér 19. sz.)
21. Schenhart-ház (Marx tér 18. sz.)
22. Kálics- majd Pálffy-ház (Marx tér 17. sz.)
23. Marx tér 16. szám
24. Milics-ház (Marx tér 15. sz.)
25. Nikolics ház (Marx tér 11. sz.)
26. Marx tér 12. szám
27. Dimcsics-ház (Marx tér 12/a)
28. Városháza
29. Művészetek háza (Rákóczi u. 1. sz.)
30. Martinovics-ház (Rákóczi F. u. 5. sz.)
31. Opovacska református templom
32. Egyháztörténeti Múzeum
33. Pest megyei Művelődési Központ és Könyvtár
34. Római katolikus plébánia-templom
35. Czóbel Múzeum
36. Püspöki székesegyház
37. Szofrics-ház (Alkotmány u. 5. sz.)
38. Ferenczy Károly volt lakóháza
39. Vajda Lajos Múzeum (Hunyadi u. 1. sz.)
40. Ámos Imre—Anna Margit Múzeum
41. „Vidám szerzetesek" vendéglő

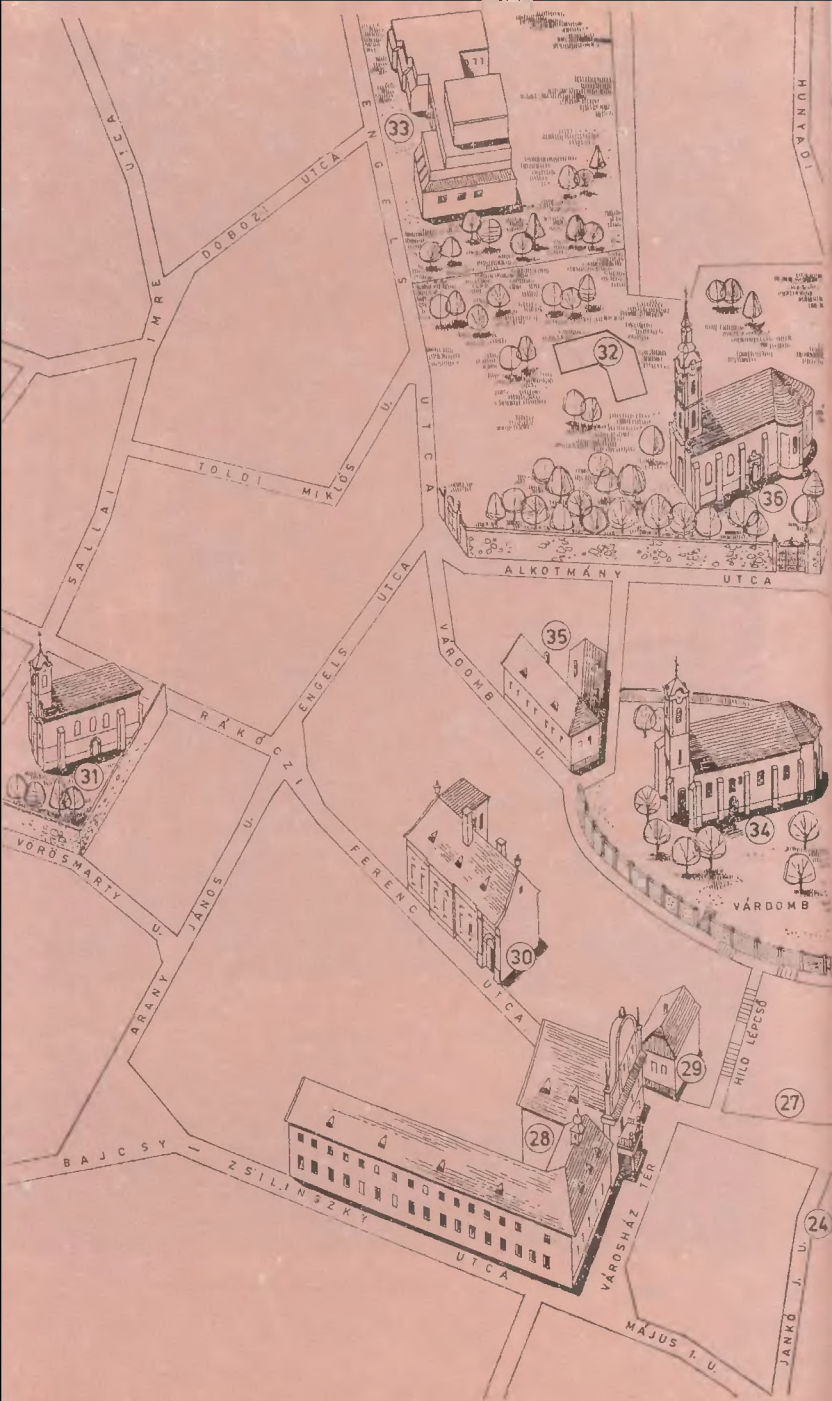
33
32
36
35
34
31
30
29
28
27
24
ENGELS UTCA
IMRE DOBOZI UTCA
TOLDI MIKLÓS U.
SALLAI U.
RÁKÓCZI FERENC UTCA
ALKOTMÁNY UTCA
VÁRDOMB U.
VÁRDOMB
VÖRÖSMARTY U.
ARANY JÁNOS U.
BAJCSY — ZSILINSZKY UTCA
VÁROSHÁZ TÉR
HÍLO LÉPCSŐ
MÁJUS 1. U.
JANKÓ J. U.
HUNYADI

É
RAB RÁBY TÉR
GŐZHAJÓ UTCA
KIGYÓ UTCA
HUNYADI UTCA
VERECKEI KÖZ
ALKOTMÁNY UTCA
VÖRÖS HADSEREG ÚTJA
Pest m-i Idegenforgalmi Hivatal
P
WC
BERCSÉNYI UTCA
GÖRÖG UTCA
VÁRALJA LÉPCSŐ
MARX TÉR
VASTAGH GY. U.
FUTÓ UTCA
TÖRÖK KÖZ
SOMOGYI BACSÓ PART
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
25
26
37
38
39
40
41

raktárakat pedig az udvarból nyíló ajtón. Közvetlen mellette ajtó nyílott a pincébe vezető széles lépcsőre.

A Görög utca 4. számú ház a betelepülés előtti egyszerű lakóház alaptípusa. A ház fésűs beépítésű volt, oromfalas (benne a bal oldali üzlet), kerítésbe vágott kapuja volt (ma középső üzlet), a kapu után volt a kamraháza (jobb oldali üzlet). Mindez ma már a homlokzaton nem látható, mert a homlokzati fal többször át lett alakítva, legutóbb a múlt század második felében késő klasszicista stílusban. Érdemes bemenni a bal oldali üzletbe, ahol a jelenlegi tulajdonos legutóbbi helyreállítási munkái során a stukkódíszes boltozat eredeti szépségében látható.

A Görög utca 1. számú ház szintén a XVII. századot idézi. A mindkét oldalt egyformán kiemelő, gyémántmetszést utánzó freskómaradványa a magyar reneszánsz építészet általános házdíszítései közül való.

A Görög utcából nyílik, a Marx téri kereskedőházak mögött a szűk, kis Vastagh György utca. Az utca 1925-ig névtelen volt. Az itt nyíló kereskedőházak raktára és lakásbejáratai a Fő tér címét viselték.

Id. Vastagh György (1834–1922) festő volt. Kolozsvárott, Pesten és Bécsben dolgozott, néprajzi vonatkozású képeiről ismert. *Ifj. Vastagh György* (1868–1946) szobrász volt. Münchenben tanult, a Millenniumi emlékmű Bethlen Gábor-szobra az ő alkotása. A Bazilika díszítésén is dolgozott. A két művész sokat vendégeskedett rokonuknál, dr. Vastagh Béla szentendrei közjegyzőnél, övé volt a mai Kovács Margit Múzeum épülete.

A *Kovács Margit Múzeum* (Vastagh György utca 1. szám). Az épület a barokk építőművészet remeke, a XVIII. század elején sóház volt. Majd Mária Terézia idejében itt volt a város postaállomása. Plébánia is működött az épületben, aztán Dimcsics Vazul kereskedő lakóháza lett. 1973-tól Kovács Margit keramikusművész gyűjteményes kiállításának ad otthont.

A főhomlokzata a Görög utcára néz. A vakolatsávval osztott felületében barokk kőkeretes ablakok vannak, ezeken a Mária Terézia korabeli ablakrács az akkori kovácsművészet remeke. A Vastagh György utcai homlokzat tulajdonképpen tűzfal, ebbe vágták a gazdag díszítésű kosáríves kapukeretet, barokk faragott fakapuval és gazdag veretekkel. A nem egyenes, aszimmetrikus tűzfal és a gazdag kapu kontrasztja, valamint

a tűzfalon játszó délutáni napsugarak „festői" fotótémát nyújtanak.

Kovács Margit (1902–1977), századunk kerámiaművészetének kiváló mestere Győrött született. Előbb grafikusnak, majd keramikusnak készült. Tanulmányait 1926-ban Budapesten az Iparművészeti Iskolában kezdte meg. Kiállításon először 1928-ban, a Tamás Galériában mutatta be munkáit. Az első bemutatkozást követően külföldön folytatta tanulmányait, majd 1933–34-ben Franciaországban a sèvres-i gyárban dolgozott. 1935-ben a Tamás Galériában rendezett gyűjteményes kiállítást. A harmincas évektől Budapesten élt, rendszeresen részt vett a hazai kiállításokon és sikerrel szerepelt külföldön is. Az elsők között, 1948-ban tüntették ki Kossuth-díjjal.

„Humanitás, hit az életben, a szépség öröme, az anyag és a megmunkálás törvényeinek áhitatos tisztelete, virtuóz technika jellemzi Kovács Margit (1902–1977) szobrász-keramikusnak, a modern magyar kerámiaművészetet megteremtő európai hírű triász – Gádor István, Gorka Géza, Kovács Margit – tagjának alkotásait... Az 1960-as években megihlette Szentendre varázsa. A pravoszláv ikonok borongós szentjei, provinciális Krisztusai a Kovács Margit-i világban naivan szenvedő emberekké váltak. A szentendrei hatás átformálta élményvilágát. Munkássága összegezésének korszaka Szentendre jegyében indult meg. Ifjúságának minden stílussajátossága letisztultan, magasabb szintű formai-technikai megoldásokkal tért vissza újra."

A *kapun* belépve, látjuk annak érdekes ferde levágású megoldását, amely a postakocsi szűk utcába való befordulását segítette elő (a kapu jóval magasabb volt még 1750 körül). A boltozattal szépen lefedett kapualjban ferdén beálló kocsiból az utas fedett helyen szállhatott ki.

A Görög utcai *L* alakú barokk *épületszárny* a volt főépület. A fiókos dongaboltozattal fedett helyiségek ma kiállítótermek. A telek végében lévő *melléképületek*, istálló, kocsiszín stb. helyén új, jól megoldott múzeumépületet emeltek. Az 1973-ban először megnyílt kiállítás a barokk épületben készült el, a bővített pedig 1979 októberében nyílt meg. Mindkettő tervezője Vörös Ferenc építészmérnök.

Az e l s ő t e r e m b e n a művész *korai kerámia-kompozícióinak vázlatait* és életképszerű, finoman karikírozott, kitűnően megfigyelt, *kis méretű kerámia-figuráit* láthatjuk. (Leánykérés, 1948; Dáma, Kesztyűs nő, 1949; Családi fényképalbum, Jegyespár, 1953; Csicsónénak három lánya, 1960.)

A m á s o d i k t e r e m b e n *népi* és *bibliai ihletésű*, főleg samottos agyagból készült *kerámia-figurákat* láthatunk. (Korongozó fiú 1929; Zsömlelány, 1933–34; Furulyás, 1954–56; Öreg csősz, 1958; Rőzsehordó, Ítéletnapi Harsona 1962; Születés – Házasság – Halál, 1968; a tálformára komponált Noéék (1968–70) és a festett, korai kerámia, a Kuglóf-Madonna (1938).

A h a r m a d i k t e r e m legfontosabb darabjai a magyar *népi figurák* kerámiaszobrai (Szoptató, 1948; Esőleső, 1953; Párkák,

1958), az Almaszedést (1952), a Parasztlakodalmat (1955) ábrázoló színes kerámia *faliképek* és a Lakodalmas kályha (1953).

A negyedik terem kerámiaszobraiból derűs *mesélőkedv*, majd mélységes *szomorúság* árad (Szamaras, 1953; Angyalok munka után, a vázából komponált Bor vitéz, 1960; Táncoló nimfák, 1962–63; Nefelejcsszemű koldusasszony, Phielemon és Baucis, 1970; Mária és Erzsébet találkozása, 1958; a hozzátartozóikat váró Halásznasszonyok, 1968; valamint a 40-es és a 60-as évek közepén mintázott sirató és gyászoló asszonyok alakjai.)

Az ötödik terembe, a Kovács Margit Múzeum pincéjébe az udvaron át érkezünk. Az itt kiállított művek, faliképek elsősorban a *középkori művészet világát* idézik. A miniatúrák ihletését az Utolsó vacsora (1935), a színes üvegablakokét Márk és Lukács (1938), az ikonokét a Sárkányölő Szent György faliképei őrzik (1935–36). A román kori szobrászat stíluselemeit használja fel a fejedelmi ruhába öltöztetett színes Corpus (1948), a Szentháromságot jelképező Bárányos (1949–50), és a samottos agyagból mintázott Júdás csókja (1956).

A hatodik terem – az új múzeumi szárny alsó szintje – az *Árpádházi szentek* (1938) *terme*, közepén az Anya gyermekfiókával (1958) című kerámiaszoborral. A terem hátsó, megemelt szintjén Csipkerózsika (1942), a Favágó (1949), a Menyasszonyöltöztetés (1953) és a Szüret (1960) falképei között a Kenyérszegő (1952) ünnepélyes alakja áll.

A hetedik terem, az új szárny legfelső szintje *Kovács Margit* budapesti, egykori *otthonát* idézi a művész bútoraival, szeretett tárgyaival.

Egy szinttel lejjebb, a nyolcadik teremben kiállított kerámiák a *mulandóság* és az *elmúlás* hangulatát hordozzák. (Dávid, 1967; Halotti beszéd, Öregek csöndes lakomája, Legendák születése, 1970; Élő és holt fejfák, 1975.)

A kilencedik terem derűsebb hangulata a középkori ihletésű *bibliai témák* (Titkot leső angyal, Kiűzetés a paradicsomból, 1967; Pásztorok, Angyali üdvözlet, 1968; Gótikus Madonna, 1972) és a profánabb *mitológiai témák* (Pogány liget, 1965; Odysseus és a Szirének, 1967; Cantata profana, Éjjeli erdővarázs, 1969) szerencsés, Kovács Margit kedélyvilágára jellemző ötvöződéséből adódik.

A derű és mesevilág varázsa jellemző az utolsó, a tizedik terem anyagára is. (Várakozó, 1962; Áttört korsós leány, 1966; Zsuzsánna, 1968; Királyi kézfogó, 1969; A jó és a rossz tündér, A varázsló, 1970; s végül a túlvilágon Horgászó angyal, 1971.)

Szentendre főtere a Marx tér. Az ipszilon alakú főtér keleti oldala egyenes, a déli és az északi oldal szépen forduló íves és emelkedő építési vonalú. Házai a betorkolló utcák házaival együtt az óramutató járásával ellenkező irányban vannak számozva. A Marx tér 1. számú ház mellett van a Marx tér 22.

A Görög utca – Vastagh György utca –

Futó utca—Marx tér által bezárt téglalapon a szerbek betelepülése előtt a három telek északi részén, három fésűs beépítésű hosszú ház állt, délre néző udvari homlokzattal, déli oldalán fallal körülépített udvarral. A kereskedőutak találkozásánál ezeket az értékes területeket a betelepüléskor nem három, hanem hat kereskedő kapta meg; a házakat újjáépítés, a három udvart pedig új kereskedőház építése céljából. A legdélibb középkori ház és az udvara felé emelt újabb ház később egy tulajdonba került. Majd közös tető alatt egységes tömböt alkotott a Vastagh György utcai oldalon öt lépcsőházzal, a Fő tér felől hat dongaboltozattal fedett hosszú üzletteres, köztük egy-egy fallal rendelkező kereskedőházcsoport.

A Marx téri megduplázott kereskedőház-csoportnál a telkek hátrafelé való bővítésére nem volt mód, így ezeknek nincs udvaruk. Az emeleti lépcsőházi érkezőterek nyitott loggiával nyílnak az utca felé. Az 50-es években történt befalazásuk előtt az emeleti nyílások a következőképpen sorakoztak: az első házon ablak, loggia, a második házon loggia, a harmadik házon loggia, a negyediken loggia, az ötödiken loggia + 2 ablak, a hatodikon loggia +1 ablak. A Vastagh György utcai homlokzat így sokkal korhűbb volt és a nyílások különbözősége miatt rögtön látszott, hogy az épülettömb hat házból állt.

A Marx tér 5. szám hasonlít a Görög utca 6. számú kereskedőházhoz; háromtagú íves kiállású főpárkány alatt falsávval részekre osztott emeleti, sima felületű homlokzata van a részekben kőkeretes ablakokkal. A Fő téri sarkon 3 ablakos kőgyámokon fekvő zárt erkély látható. A zárt erkélyen falazott kőoromdíszes oromfal emelkedik, a falsávok kötényidíszesek. A földszinti részen csak a belső boltozatrendszer által kialakított nyíláshelyek azonosak a barokk korban építettekkel.

A Szentendrei Képtár (Marx tér 2—5.). A Vastagh György utcai kereskedőházban 1978-ban a Szentendrei Festők Társasága megalakulásának 50 éves évfordulója alkalmából nyílt meg a Szentendrei Képtár.

A képtár cégére egy szamár-hegyi ablakban levő rács ihlette Vajda Lajos-képre utal. Kornis Dezső és Bálint Endre képein is lehet találkozni a motívummal.

„A Szentendrei Képtár új szerzeményekkel folyamatosan

gazdagodó galéria, amely a helyi vonatkozásokon keresztül tart eleven, élő kapcsolatot a kortárs művészet minden ágával."

A Szentendrei Képtár belső megvalósításának építésztervezője Vörös Ferenc volt. A kutatást és a műemléki szaktervezést Sándyné Wolf Katalin végezte.

A képtár bejárati épületében megfigyelhető a múlt alaprajzi rendszere. A kiállítási fogadótér volt a kereskedő rakodótere, a hátsó utcánál jól zárható *kapuval*, de nyitott, csak ráccsal ellátott *ablakkal* a pince szellőzése miatt. A bal oldali pillérek mögött volt a kereskedő lakásához vezető *lépcső* (ma az utcáról nyílik) rögtön a kapu után induló lépcsőfokkal. A második pillér mögött volt a *pincelépcső* érkezésének helye, mely szépen faragott kőkeretben lévő vastáblás ajtókkal záródott.

Az első kiállítási terem helye a XVII. században a tőle északra fekvő épület udvara volt. Majd viszonylag magasan 5+5 fiókos dongaboltozattal fedték be, kosárgörbe alakú fiókokkal. A terem hátsó falán ablaknyílást látunk magasan (ma befedve), amely a lakásba vezető lépcső pihenőjéről az üzlettér felé nyílott, hogy az ajtóra szerelt csengő hangjára a lakásból lejövő tulajdonos minél hamarabb láthassa a belépőt.

A második kiállítási tér két lépcsőfokkal magasabban a XVI–XVII. századi házban van. Szemmel látható a két tér közötti különbség, itt a boltozat és a fiókok is félkör, illetve emelt félkör keresztmetszetűek, három helyen a fiókok összeérnek, tehát keresztboltozatot alkotnak. Az alatta lévő *pince* XVI. századi boltozata egészen lapos, szabálytalan falazás közben ék alakúra faragott terméskőből van. A keskeny terem végében lépcsősen emelkedő *lépcsőpolc* a pinceraktár lépcsője fölé emelkedő boltozatot takarja, ezt a boltos tárolás céljára építette lépcsőzetesre. Mellette látható a raktárba vezető szépen vasalt kőkeretes *ajtó*.

A harmadik kiállítási terem kialakítása során előkerült az előbbi ház udvarának beépítésekor kialakult *új üzlet* eredeti *festése* is. Ez secco festés, boltozat közepén két stukkó kerettel keretezett hiedoliommal, ezen belül freskókkal. Az egyik Gábor arkangyalt ábrázolja, a másik Szent Pál apostolt. A festés 1720 körüli. A fekete festés az eredeti sötétkék festés alapozása volt. A vonallal elválasztott helyen volt a kereskedő pultja, feje fölött lévő egyszerű festéssel, míg a helyiség első részében, ahol a vevők tartózkodtak, nagyon gazdag mustra volt a felületekre felfestve.

A negyedik kiállítási tér szintén egy XVI–XVII. századi ház belseje, míg az ötödik a betelepülés után beépített udvar.

A Futó utca sarkán levő *Marx tér 1. szám* a hetedik udvar nélküli kereskedőház a Fő téren. A földszinten elöl volt az üzlet (ma népművészeti bolt), mögötte és a pincében a raktárak, az udvar végén mellékhelyiségek. A kapuval

szemben szépen forduló fedett lépcső vezet a függőfolyosó mögötti lakásba.

A Dumtsa utca 2. számú ház homlokzatán a párkányon az ablakokig gazdag copf stukkódíszítés van. A háromtagú főpárkány triglifeit állókonzolszerű akantuszlevelek díszítik. A kétrészes homlokzatot három finoman duplázott lizéna tagolja. Az ablakkeretek szép asztalosmunkáival múlt század végéről valók, vonalazott parapetjük az eredeti díszítéshez tartozik. A ház homlokzatán látható az 1897-es utcanévadás idejéből származó kőtábla:

86. szám
DUMCSA UTZA
1897

A házban van a Régimódi vendéglő, így a konyháját kivéve minden helyisége látogatható. A földszinten a falatozórész pultja a később télire falazott, volt füstöskonyha helyére került. Az étkezőpult kerek íves falánál látszik, ahogy a ház a szomszédját, a Marx tér 1-et szinte körülöleli. Az emeleten van a ház silusához közel álló családi bútorokból összeválogatott, főleg a helyszínről való bútorokból, képekből és dísztárgyakból álló berendezés. A kutatáskor talált egyszerű mennyezet- és fülkedíszítő festések visszakerültek a helyükre. Az emeleti első helyiségből, a hajlított falú ebédlőből kellemes kilátás nyílik a Vastagh György utcára.

A volt Margaritovics-ház (Marx tér 22. ill. Dumtsa Jenő utca 1.) 1790 körül épült egyszerű copf jellegű architecturával. Egytagú főpárkánnyal lezárt homlokzatát pilaszterek tagolják egy kétablakos középső és két egyablakos szélső részre. A pilaszterek a földszinten vonalazott, az emeleten sima kialakításúak, az övpárkány golyvázódik felettük. Az emeleti középső két ablak alapsíkból kiugró keretfalmezőben van. A földszinti nyílások fölött is különbözően megoldott szemöldöktáblázatok vannak.

Magas kerítéssel zárt udvarán falhoz tapadó, szabad lépcső és kőkonzolos függőfolyosó húzódik klasszicista ráccsal.

A Kmetty Múzeum (Marx tér 21.). A hegyesszöget bezáró telken levő L alakú épület főtéri szárnya múlt századi városképi jellegű, négyapszisos párkányba épített padlásszellőzős homlokzatot mutatott. A vakolat- és falkutatás során azonban a betelepülés utáni korból származó kosáríves, tehát késő barokk ún. dalmát rendszerű üzletajtó, illetve üzletablak került elő.

A dalmát ajtót a XVI. században a piactereket körülvevő épületekben alkalmazták. A földszinten, a házak homlokzata mögött az üzlet egyterű helyiségében biztonságosan zárható, legfeljebb egy szellőzőablakkal rendelkező terében volt az áruraktár. A homlokzati falban mindössze egy 2 méter széles, 1 méter sugarú félkörös boltívvel záruló nyílás volt. A kétméter átmérőjű felhajtható falap zárta éjszakára a felső részt, amely lehajtott állapotában árusító pult volt.

1981 tavaszán nyílt meg ebben a házban a Kmetty Múzeum.

Kmetty János festőművész (1889–1975) a térábrázolás új képi megfogalmazását létrehozó francia kubizmus közvetítésével a párizsi iskola konstruktív szemléletű – és Czóbel után a legfontosabb és legjellegzetesebb hazai képviselője.

Az állandó kiállítás magva a művész elsősorban grafikai művekből álló hagyatéka, melyet a rendezés során a Magyar Nemzeti Galéria, a pécsi Janus Pannonius Múzeum, az esztergomi Balassa Bálint Múzeum és a magángyűjtők anyagából kölcsönzött művekkel egészített ki a szentendrei múzeum.

Az első és a második terem anyaga a 10-es években festett korai képekkel kezdődik. E korszak jellemző művei: egy *párizsi gyümölcscsendélet* (1911), az erőteljes, formákat hangsúlyozó, szigorú megfogalmazású portrék, önarcképek, aktkompozíciók, bibliai témák közül az 1916–17-ben készült *Hegyibeszéd*. A 20-as évek végén Kmetty képei festőileg oldottabbá, színesebbé válnak (Sárgatányéros csendélet, Lilakalapos önarckép, Csendélet késsel és citrommal).

A második és a harmadik terem: Kmetty a 30-as évek elején Nagybányán festette a kubizmus eredményeit felhasználó, geometrikus síkokból komponált, legszebb *városképeit*, rálátással, sajátos perspektívával ábrázolt műtermi *csendéleteit*. A 40-es években stílusa újra szigorúbbá, kötöttebbé vált és főleg enteriőrképeket festett, művészete befelé fordult.

A múzeum udvari szárnya (negyedik, ötödik terem) a 40-es évektől 1970-ig mutatja be Kmetty műveit. Csendéletek és szentendrei városképek, melyeket a festő gyakorta variál saját önarcképével. Kései piktúrájának jellegzetes példája a nagyméretű *Sárgakalapos önarckép* (1962) és a monokróm *Kék önarckép* (1968).

A múzeum alagsorának kiállítása a művész grafikai munkásságából nyújt ízelítőt. Külön kabinetekben láthatjuk Kmetty *tanulmányrajzait* a 10-es évektől kezdve; legszebb *akvarelljeit*, alumínium lemezekre átvitt, a 20-as években készített szentendrei *rézkarcait*, változatos, hol játékos, hol komolyan figyelő *önarcképeit*.

Külön szoba mutatja be a művész hagyatékából származó festett népi *bútorokat* és *kerámiákat*. Az épület pincéjében Kmetty kései, színes *üvegablakterveit* állították ki.

A Kmetty Múzeum keskeny udvarán az elhivatott, magányos festő Don Quijote-i bronzalakja, *Kerényi Jenő* 1961-ben mintázott *Csontváry-szobra* kapott helyet.

A tér déli torkolatából észak felé a *Blagovesztenszka-templomhoz* jutunk. 1752-ben épült, feltehetően Mayerhoffer András tervei szerint. 1752. június 3-án kelt ószláv nyelvű alapítólevele szerint: „Ez a Blagovesztenszka templom megáldatott és beszenteltetett".

A rokokó kőszerkezetekkel gazdagított elegáns barokk templom nyugati főhomlokzatát négy falpillér tagolja; a két sarokpillér egyszerű, a két középső párkányos lábazattal és golyvázott fejezettel kiemelt, a torony szélességében lefutó homlokzati elem.

A beforduló főpárkány fölött, a tetőszék alatti toronyszinten azonos szélességgel folytatódik és kétoldalt hozzá csatlakozik a csigákban végződő, lendületesen ívelő rokokó vázás oromfal. Az oromfalat gazdag tagolású párkány zárja, beforduló végein egy-egy obeliszkfejjel.

A homlokzat harmadik emelete a torony harangszintje, melyen a falpillérek tagolt lábazatos, dór fejezetes lizénákká válnak, felettük órapárkány húzódik.

Az alaprajzilag is íves, kőből faragott, gazdagon díszített főkapu csigás lábazatból induló kapupillérei csigás, leveles, gyümölcsfüzéres rokokó fejezetben végződnek. A tört ívű, domborodó kapuszemöldököt hasonló ívelésű szemöldökpárkány koszorúzza, amely fonadékosan áttört rokokó kő mellvédet tart, a kórusajtó erkélyének mellvédjét. A mellvéd egyszerűbb formában megjelenik a torony négy nagyméretű harangablakának mellvéddíszítményeként is.

Oldalhomlokzatát sima lábazatból induló fejezet nélküli kettős falpillérek tagolják négy mezőre. Az alsó szinten a kórus alatt egyszerű füles ablak, a második mezőben gazdagon faragott kőkeretes oldalkapu van remekbe faragott rokokó tölgyfa szárnyakkal. A kapu felett stukkó keretbe foglalva Szent Konstantint és Szent Ilonát ábrázoló freskó látható. A kapu bal oldalán vörösmárvány sírkő van a falba helyezve, alatta a lábazatban faragott gyertyafülke. A sírkő görög nyelvű szövege magyarul:

„Itt nyugszik a megboldogult, Úrban megpihent Tolojanni Demeter, Hüpészkhiasz (Macedonia) városából. Élt 48 évet. Elhunyt pedig 1759. évben, április 24-én Szentendrén."

A szentély egyenes záródású, lesarkított oldalélekkel. A templom egyhajós belső tere páros falpillérekkel és hevederekkel három mezőre osztott fiókos dongaboltozatos tér, melyhez nyugat felé csehsüvegboltozatú, kosáríves nyílású kórus csatlakozik.

Az oldalfalakat tagoló *falpillérek* rendkívül gazdag díszítésű fejezetekben végződnek, a boltmezőket és boltfiókokat stukkókeretbe foglalt *freskók* díszítik. A Zsivkovics Mihály által festett képes rokokó *ikonosztáz* rendkívül gazdagon faragott, festett, aranyozott, középen baldachinos tölgyfa állványzattal. Az *oltárasztal* (carszka trapeza) a szentélyben, vörös márványból faragott, rajta szép, copfstílű, aranyozott, fa gyertyatartók és háromkaréjos szárvégződésű kereszt festett korpusszal. Az áldozást előkészítő *asztal* (zsrtvenik) színesen festett kő, a szentély északi falában, a félkörös fülkében van. A fejezetes pilléreken nyugvó kagylós, volutás ívet az istenszem koronázza.

A Ferenczy Károly Múzeum (Marx tér 6.). A város területén fekvő római tábor feltárása alkalmával merült fel először a múzeum alapításának gondolata. Az ásatásokat vezető Nagy Lajos e célból a volt városházán a helyi római kőemlékekből lapidáriumot állított fel. A háborús évek elodázták a múzeum megszervezését. 1951-ben a Múzeumok és Műemlékek Országos Központja alapította meg a múzeumot, amelyet a Szentendrén élt festőről, Ferenczy Károlyról neveztek el. A szentendrei klasszicizáló késő barokk építészetének ezt az egyik legrangosabb épületét a XVIII. század végén sok-sok viszontagság után hozták létre.

„1787-ig a szentendrei iskolák egyházi felügyelet alatt állottak, s Novákovics Dionisos budai püspök 1764. február 22-én kelt beadványából értesülünk, hogy 2000 forintos előirányzattal már ekkor új iskola építésére gondoltak. II. József rendelete, amely a normális iskolák felállításáról intézkedik és a tanítás nyelvéül a németet teszi meg, ismét időszerűvé teszi Szentendrén az iskolaépítés ügyét. Sztratimirovics István budai szerb püspök és Margalics János 1787-ben előterjesztik az iskola fenntartásának költségeit. A szentendrei városi tanács és az uradalom között hosszú vita kezdődik a terhek viseléséről, mígnem a Helytartótanács 1789. évi rendeletével szigorúan utasítja a várost, hogy az építkezést haladéktalanul kezdje meg, 1790. január 16-án pedig elrendeli, hogy a piacon levő görögkeleti templomot kőműves- és ácsmesterek segítségével mérjék föl és azt iskola és tanítói lakások céljára alakítsák át. II. József iskolarendeletének visszavonása azonban megváltoztatta a helyzetet és a város még ez évben a »katolikus és görög német nyelvű iskola« helyett már a görögkeleti szerb iskola fenntartásához járul hozzá. Bár az épületen olvasható felirat az építés idejét 1793-ra teszi, ez az év nyilván csak az alapkőletételre vonatkozhatik, mert az egyházközségi irattárból előkerült számlák szerint az iskolán a kőművesmunkákat

csak 1794. április 12-én kezdték meg." 1812–1816-ig szerb nyelvű tanítóképző is működött itt. (Az épület 1948-ig volt iskola, 1951-től múzeum.)

A templomhoz simuló emeletes épület szimmetrikus homlokzata kilenctengelyes, bejárati tengelye rizalittal erősen kiemelt és két oldalon még egy-egy tengelye, további, de finoman kiálló vonalkázott rizalittal hangsúlyozott egytagú főpárkány a rizalit felett konzolossá gazdagodik. Sima szalagkeretes könyöklős emeleti ablakait füzérdíszes, csigás konzolokon nyugvó szemöldökpárkányok koronázzák, a középrész főtengelyében szegmensíves, két oldalán háromszögű timpanonok hangsúlyozzák. A középső rizaliton az ablak két oldalán táblázatok vannak a tudomány emblémáival díszítve. A többi emeleti ablakot táblázatok, illetve tükrök díszítik. Az erősen kiálló övpárkány a táblák, alapfelületek, rizalitok ki-be ugrásait követi, így rendkívül plasztikus megjelenésű. A középső emeleti ablak füzérdíszes mellvédjén kőtábla hirdeti (szerb nyelven) az épület eredeti rendeltetését, mely magyarul ezt jelenti:

„A járhatatlan sűrűséget átalakították az ember rendkívüli lakhelyévé" „Ez a nemes tudományoknak szentelt templom a szerbek áttelepedésének százéves évfordulója után 3 évvel épült és a hazafias szerb görögkeleti nem egyesült vallású egyházközség állította fel Szentendrén 1793-ban."

Az épület kapualja három csehsüvegmezős szakaszból áll. Jobbra indul a kétkarú boltozott lépcső az emeletre (Ferenczy Károly Kiállítás), előtte Lehoczky János szép elválasztó rácsával. A földszinti helyiségek csehboltozatosak, megmaradt néhány eredeti faragott copf ajtó.

A kapualjból az udvar felé kilépve szépen rendezett kertbe jutunk. Jobboldalt van az épület alatti pincébe vezető hangulatos ajtó és lépcső (Szőlészeti Kiállítás).

Az udvaron a szerb iskola melléképületeinek helyére épült 1972-ben a Pest megyei Múzeumok Igazgatósága épülete. Az udvar bal sarkából lehet megközelíteni a bal oldali kétszintes és jobb oldali háromszintes modern épületet.

A jobb oldali szárny földszinti folyosója végén van az úgynevezett „Taverna", amely a múzeum régies hangulatú, dongaboltozatos, kisméretű előadóterme. Az emeleteken vannak a Múzeumi Igazgatóság helyiségei és a nagy kiállítótermek. Itt

van Ferenczy Valér, Ferenczy Béni és Ferenczy Noémi állandó kiállítása. Az épületszárny Cziffka Anna tervei szerint épült.

A Ferenczy család tagjainak műveit bemutató állandó kiállítás 1972-ben nyílt meg a Magyar Nemzeti Galéria anyagából. Ferenczy Béni hagyatékának múzeumba kerülése után, 1974-ben nyílt meg a múzeum saját anyagából újjárendezett kiállítás.

A Ferenczy család tagjai: *Ferenczy Károly* (1862—1917) a XX. századi magyar festészet jelentős egyénisége, a nagybányai művészcsoport vezéralakja, 1905-től a Képzőművészeti Főiskola tanára; döntő hatást gyakorolt kortársaira és tanítványaira. 1889 és 1892 között Szentendrén élt. *Fialka Olga* (1848—1930) az első művész, aki Ferenczy Károlynak biztatást adott; amikor Ferenczy Károly felesége lett, már elismert művész volt Bécsben. *Ferenczy Valér* (1885—1954) a család legidősebb gyermeke, festő- és grafikusművész. *Ferenczy Béni* ikertestvérével, *Noémivel* együtt Szentendrén született az Alkotmány utca 1. szám alatti házban.

„*Ferenczy Béni* (1890—1967) századunk magyar szobrászatának kimagasló egyénisége. 1896-ban a család Nagybányára költözött, ahol az apa, Ferenczy Károly rövidesen a nagybányai festők új mozgalmának vezéralakja lett. Ferenczy Béni már 1907-ben mint Réti István növendéke festeni tanult a művésztelepen, de ugyanebből az időből származnak első plasztikai kísérletei is, a *Bölény* című bronzérme és később az *Ülő kínai* című faszobra. Nagybánya után Firenzében (1908—1909), majd 1910-ben Münchenben tanulta meg a faragás, mintázás művészetét. 1911-ben Párizsban előbb Bourdelle, majd 1912-ben Archipenko iskolájában tanult tovább. Munkáit az Ernst Múzeumban 1916-ban a Ferenczy család közös kiállításán, majd apja halála után az 1918-ban rendezett Ferenczy Károly-emlékkiállításon mutatta be. A Magyar Tanácsköztársaság idején tevékenyen részt vett a művészeti közéletben és a Tanácsköztársaság pénzérmeinek tervezésében. A Tanácsköztársaság leverése után 1920-ban Nagybányáról emigrálni kényszerült, előbb Pozsonyba, majd Bécsbe, ahol 12 évig élt.

A húszas években készített kubista jellegű szobrait 1924-ben — Bernáth Aurél absztrakt képeivel együtt — Berlinben mutatta be. 1925-ben a Nemzeti Szalonban testvérével, Noémivel rendezett közös kiállítást.

Bécsben kitűnő *bronzportréi* (Noémi, 1917; Wilde János, 1918), realista szemléletű *figurái* (Magvető, Anya gyermekével, 1926) után három nagy *kődombormű*, köztük Egon Schiele síremléke (1928) faragására kapott megbízást. Az 1927-es *Ady-érem* után még a bécsi emigrációban, 1930-ban készítette — moszkvai útjának előzményeként — a *Lenin-érmet* (hátoldalán a Nagy Októberi Forradalom hőseit jelképező alakokkal) és az első szovjet ötéves terv *Pjatiletka*

emlékérmét. 1932 és 1935 között a Szovjetunióban élt. Itt kezdte el múzeumi élményeinek hatására művészérmeinek sorozatát (Daumier Goya, Michelangelo, Poussin).

Hazatérése után, 1936-ban számos *kisplasztikával* (Golyózó fiú, Danaé, Ágaskodó ló, Felesége portréja) gazdagodott művészete.

1945-ben kinevezték a Képzőművészeti Főiskolán tanárnak, ahol 1948-ig tanított. 1947-ben Esztergomban, a város meghívására szobrász szabadiskola vezetését vállalta el.

1948-ban Kossuth-díjjal tüntették ki. Ebben az évben mintázta Petőfi szobrát, amelyet azonban csak 12 év múltán állítottak fel Gyula városában.

Grafikai tevékenysége egész munkásságát végigkíséri.

Nagy gyűjteményes kiállítását 1959-ben rendezték meg a Nemzeti Szalonban. Munkásságának utolsó éveiben biblikus kompozíciókat rajzolt és akvarellel virágokat festett. Kis méretű *női aktokat* és *fiúfigurákat* mintázott.

1967. június 2-án halt meg Budapesten.

Ferenczy Noémi (1890–1957). Az általános szokással ellentétben nemcsak tervezte, hanem a kis méretű vázlatok, a kész művel azonos méretű karton elkészítése után mindig maga is szőtte gobelinjeit, úgy ahogy ezt 1911–1912-ben a Párizs melletti műhelyben, a Manufacture des Gobelins-ben tanulta. Egyébként autodidakta volt. Ízlését, ikertestvéréhez, Ferenczy Bénihez hasonlóan, utazásai, Európa legnagyobb múzeumaiban, gyűjteményeiben tett látogatásai alakították ki.

Legkorábbi, a *teremtést* ábrázoló szövött kárpitjának (1913) színein a francia középkori üvegablakok gazdag növényi díszítőelemeinek hatása érződik. A Nagybányán készült kárpitjain egyre inkább a szecesszió dekoratív díszítőelemei jelentkeznek. Ilyen a *Harangvirágok* 1920-ból, a természet és az ember kapcsolatát jelképező *Nővérek* 1921-ből.

A Tanácsköztársaság leverését követő években, több magyar művészkortársához hasonlóan, önkéntes emigrációban dolgozott Berlinben, majd Bécsben. Művészetében megjelenik a dolgozó ember egyre inkább monumentálissá növekvő, pályáját végigkísérő alakja (Rőzsehordó nő, 1925; Almaszedők, 1929; Szőlőmunkásnő, 1930; Pásztor, 1931; Fahordók, 1932; Házépítő, Kőműves, Pék, 1933; Zsindelyező, 1935).

1927–1931 között rendezte bécsi, római, berlini, párizsi, bukaresti kiállításait. 1937-ben a Párizsi Világkiállításon szerepeltek művei. Ezek után kapta első és egyetlen kivitelezett hivatalos, állami megbízását: a *trónoló Szent Istvánt* ábrázoló, közel tíz négyzetméteres kárpitot, a nyíregyházi városháza számára (1940–1941).

A felszabadulás utáni évek legszebb alkotása a Ferenczy Múzeumban őrzött *Rügyező fa* című kárpit, mely a fiatal köztársaságot jelképezi. A „rózsaujjú hajnal" színeiben vibráló vörös hátteret a rügyező ágak eleven, szövevényes mozgása tölti ki. A művész természet iránti rendkívüli érzékenysége, az élet szeretete, a munkáját odaadással végző ember belső nyugalma, biztonságot adó ereje és féltő gyöngédsége, a munka méltósága és alázata egyszerre árad e műből.

Nagy jelentőségű Ferenczy Noémi pedagógiai tevékenysége is.

A felszabadulás után az Iparművészeti Főiskola egyik legkiválóbb tanára volt haláláig. (Korábban, már 1923-ban tanszéket ajánlott neki a berlini Iparművészeti Főiskola.)

Ferenczy Noémit 1948-ban munkásságáért Kossuth-díjjal tüntették ki. Halála előtti évben, 1956 szeptemberében a Nemzeti Szalonban rendezték meg gyűjteményes kiállítását."

(Mucsi András)

A Ferenczy család állandó kiállítása: A múzeum régi szárnyának első terme. **Ferenczy Károly** finom naturalizmus szellemében festett szentendrei korszakát két életképe, a *Kavicsot hajigáló fiúk* (1890) és a *Kertészfiú* (1891) képviseli.

A második teremben a Nagybányán készült *biblikus kompozícióinak vázlatai* (A hegyi beszéd, 1897; Háromkirályok, 1898) és napsütéses *plein-air tájképei* (Gesztenyefák, 1900; Jókai domb, 1906; Őszi Izvora, 1909) láthatók. Egyéb nagyméretű nagybányai kompozíciója, a *Dombtetőn* (1901), a fürdőző fiúkat ábrázoló *Nyár* (1902) és a *Patak* (1907) a kiállítás folyosóján kapott helyet.

A harmadik teremben helyezték el Ferenczy Károly kései, összefoglaló *budapesti korszakát*, a Főiskola műtermében 1912-ben festett alakos kompozícióit, a *Birkózók* és az *Artistapár* vázlatait és az *Alvó női akt* vörös drapériával című képét, valamint legszebb kései arcképeinek egyikét, az 1916-ban festett *Kékruhás nő* protréját.

A portréfsető Ferenczy Károly művészetét egyébként is kitűnő művek képviselik a kiállításon: a költő *Kiss József* (1896), a festő *Csók István* (1894) és *Szinyei Merse Pál* (1910), a művész gyermekeit ábrázoló *Hármas arckép* (1911), valamint a *fiatal Béni* félalakos (1906) és *szakállas, könyöklő* (1912) *arcképe*.

A folyosótól jobbra nyíló kis teremben Ferenczy Károlyné, **Fialka Olga** (1848–1930) által festett családi *arcképeket* és a festőnő egyik 1885–1890 között rajzolt *vázlatkönyvét* láthatjuk. Ugyanitt van kiállítva Ferenczy Károly legidősebb gyermekének, **Ferenczy Valérnak** fiatalkori *önarcképe*, Nagybányán készült tájképe, a *Keresztthegy* (1900 körül), kisebb *csendéletei*, és hugáról, a rózsaszín ruhás Noémiről készített remek *arcképvázlata* (1906).

Ferenczy Noémi kárpitterveit és szövött falikárpitjait, valamint Ferenczy Béni szobrait a múzeum 1973-ban épült új szárnyában közös teremben mutatják be.

Ferenczy Noémi korai munkáit a *Teremtés* (Ádám-Éva, 1918) és a *Nővérek* (1921) című karton képviseli. Szövött kárpitjai, az *Ébresztés* (1926–27), a *Kőműves* (1933), a *Kis vándor* (1939–40), a *Bőség* (1951) és a *Hazatérő lányok* (1956), monumentális, egyszerű megfogalmazásra törekvő, nyugalmat árasztó, egyéni hangú művészetének egyes szakaszait jelzik. Főművei közé tartozik meleg, sajátos színeivel egyik legpoétikusabb alkotása, a felszabadulás után szövött *Rügyező fa* (1946) című falikárpit.

Ferenczy Béni művészetét a faszobrok: *Táncos* (1916), *Fiatal férfi* (1919), *Anya gyermekével* (1926) és a görög sztélék nyugalmára emlékeztető síremlékszerű fadomborművek: *Álló női akt*, *Sirató nő* (1919) mutatják be. A szigorú szépségű *Noémi* (1917) és *Wilde János* művészettörténész (1918) kitűnő *bronzportréja* a művész legjobb korai mun-

kái közé tartozik. Itt kiállított *főműveit* (Felesége portréja, Ágaskodó ló, 1936; Atalanta, Álló fiú, 1937; Szerelmespár, 1942; Vetkőző nő, Játszó fiúk, 1947; Ülő női akt, 1948; Futó nő, 1949; Kis alpinista, 1953; Genius, 1955) mélységes humanizmus és rendkívüli érzelmi gazdagság jellemzi.

1950-ben készült a hallgatás köpenyébe burkolt, fedetlen keblű, kar nélküli *Caritas* történelmi tragédiákat sejtető torzója.

A művész 1956-ban félig megbénult. Szívós akaraterővel megtanult bal kézzel rajzolni és 1959-ben megmintázta egyik legszebb művét az *Aranykort*. Az élettől való búcsú gondolatát fejezi ki széttáruló karjaival az 1965-ben készített lehajtott fejű *Női akt*.

A múzeum k ü l ö n t e r e m b e n (egy szinttel lejebb) mutatja be Ferenczy Béni *grafikai munkásságát*, éremművészetét és három tárlóban legszebb kisplasztikáit.

Érmei közül az 1927-es *Ady-érmet*, a bécsi emigrációban készített *Lenin-érmet* (1930), hátoldalán a Nagy Októberi Forradalom hőseit jelképező alakokkal, és egyedülállóan szép *művészérmeinek sorozatát* kell kiemelni (Goya, Michelangelo, Poussin, Rubens, Van Gogh, Tintoretto, Tiziano, Cézanne, Ferenczy Károly, Greco, 1934–1941).

A három szobortárló időrendben mutatja be Ferenczy Béni legfontosabb kisplasztikáit: Kubista szobrok 1922–23-ból; *Férfiakt*, *Mosakodó*, 1937-ből; *Odaliszk*, *Női torzó* 1939-ből; *Pihenés*, *Kuporgó* 1942-ből; *Evokáció* (1945), *Két nő a fürdőben* (1947), *Boréas és Psyché* (1949), *Zenélő puttók* (1953), *Tékozló fiú* (1956) stb.

A Marx tér északi torkolatából két utca indul tovább. A keleti az egykori Bogdányi országút, a V ö r ö s H a d s e r e g ú t j a, a Tobakosok városrészébe a Preobrazsenszka-templomhoz vezetett, a nyugati az A l k o t m á n y u t c a a Vár-hegy mögé és a szamár-hegyi dalmátok főterére.

A Rimszki-ház (Marx tér 7.). Középkori alapokon álló, szerbek betelepülése idején épített, udvar nélküli kicsi ház volt, hegyesszögű telken. Az 1950-es években még pékműhely működött itt. Vörös Hadsereg útjára néző oldalának déli szakasza földszintes, félkörös, záróköves keretű pincegádor-ajtóval, északi szakasza emeletes, négytengelyes szalagkeretezésű ablakokkal. A három, utcára néző, fiókboltozatos, trapéz alakú árusító-helyiség mögött fiókos dongaboltozatos középső helyiség volt, amelyből a mélyebben fekvő raktárba és az emeleti lakásba is lehetett közlekedni. A lakásból kijárat nyílt az Alkotmány utcára.

Ez a ház zárja a tér északi oldalát, így nyáron a Szentendrei Teátrum „kulisszájának" épülete.

Az egykori Maximovics-ház, ma *Nosztalgia-ház* (Vörös Hadsereg útja 2/a).

Az 1894. évi hivatalos utcanévadás és -változás előtt a házaknak népsorszámuk volt, de ezek nem bizonyultak elegendőnek a tájékozódáshoz, ezért a tulajdonos nevét is használták. A múlt század végi építéstörténeti munkában így, név szerint szerepelnek, ezért használjuk a XIX. századi elnevezéseket még ma is.

A Nosztalgia nevet az 1970-es évek végén itt kialakított presszóról kapta. A műemlék épület rekonstrukciójával a belső berendezést is stílusának és hangulatának megfelelően választották ki. Az 1970-es évek elejétől a házban régiségkereskedés is működik.

Az utca hajlását követő törtvonalas emeleten az ötablakos homlokzatot kéttagú gazdag párkány zárja le. Az emeleti szalagkeretes ablakokban XIX. századi asztalosmunkák vannak, a földszinti két bal oldali ablakot copf kovácsoltvas ablakrács díszíti.

Régiségbolt: kör alaprajzú vaskos oszlop tartja az emeleti falat és a ráterhelő boltozatokat. Az oszlop díszítésére XVIII. század eleji motívumokat; alkalmaztak olyat, mint a kőből faragott szőlősgazdák keresztjeinek oszlopa, vagy máshol az immaculata oszlopok.

A Nosztalgia presszó: a ház földszinti részén; a boltozatos kapualjban, a kétszakaszos belső helyiségben, és az árkádsoros udvaron van berendezve.

A padlástérben alakították ki az *Arany Sárkány vendéglőt*, bejáratát a déli oldalon az emeletre vezető lépcsőház féltetős Alkotmány utcára nyíló tűzfalából nyitották.

A konyha és a vendégtér elválasztására pult helyett egy XVIII. századi szőlőprés szolgál, emlékeztetve a ház eredeti tulajdonosára és építtetőjére. A berendezés, a díszítés és az ételek is „hitelesen" múlt századiak.

A vendégfogadó, vendéglátó és árusító mini-kombinát utolsó egysége a későbbi klasszicista függőfolyosóról nyíló *butiksor* megvalósítása. Ízléses bejáratát kiegészítő lépcsősorral az Alkotmány utcáról nyitották. A megvalósítás emlékeztet a betelepülők buzgalmára, mert ők is legalább ennyire kihasználták a helyreállított házuk minden területét.

A Marx tér 8. számú, emeletes, háromablakos kis ház az Alkotmány utca felé befordúló tompaszögben megtört építési vonalon áll.

Homlokzatát finoman tagozott háromtagú főpárkány zárja le. Emeleti falsíkját az övpárkányon álló redős fejezetű lizénák tagolják, amelyek felett a főpárkány golyvázódik. A lizénák között egy-egy füles, cseppdíszes volutás záradékú, elegáns formaképzésű, barokk kőkeretes ablak van.

A földszint bal oldali tengelyében helyezkedik el a kosáríves, váll- és záróköves, kőkeretes kapu. Zárókövén 1737-es

évszám és kereskedőjelvény látható, ami egy 4-es számból és alul körből áll.

A homlokzat architektúrája megegyezhet a kapu évszámával, de az épület belseje régebbi, a falak középkoriak. A keskeny kapu mögött dongaboltozatos kapufolyosó van, padlójában a fekvő pinceajtóval. A fél szinttel feljebb levő udvarra, és a magasabban fekvő magas, kosáríves tornácra lépcső vezet. A tornác fölötti, meredek hajlású, félnyeregtetős, hegyes tűzfal a Vár-dombról érdekes látnivaló, fotóművészek és festők kedvenc témája.

A Radubiczky-ház (Marx tér 8/a) kéttengelyes, kapualj nélküli kereskedőház. Üzletterén kívüli bejárata a Váralja lépcsőről nyílott. Üzlethelyiségein a múlt század végén faportál volt, de eredetileg itt is dalmát ajtó lehetett.

A tér felé forduló enyhén tört építési vonalon, a hegy felé erősen keskenyedő telken, a Váralja lépcső jobb oldalán van a *Marx tér 9. számú ház.* A merészen kontyolt félnyeregtetővel szinte rámutat a Vártemplomra.

A séta közben már többször is szemünk előtt lévő, a házak falára vetített emlékművet is nézzük meg közelebbről:

A Kereskedő Társaság emlékkeresztje. A tér középpontjában álló emlékkeresztet 1763-ban emelték hálából, hogy a nagy pestisjárvány elkerülte Szentendrét.

Az emlékmű hatszögletű alakban késő barokk kovácsoltvas ráccsal van körbekerítve és kiemelt patakkő burkolattal szegélyezve. Az emlékmű talapzatoszlopának három oldalán felirat olvasható. Az északi oldalon: EZT A KERESZTET A SZERB PRIVILÉGIÁLIS SZENTENDREI KERESKEDŐ TÁRSASÁG EMELTE 1763. ÉVBEN; a déli oldalon: UGYANAZ A TÁRSASÁG SZERETETTELJES TÖRŐDÉSSEL MEGSZÉPÍTVE FELÚJÍTOTTA 1836. ÉVBEN; a keleti oldalon: 1901-BEN MEGÚJÍTVA.

Három óriási rokokó állókonzol tartja a térre befutó három utca felé mutató párkánytálcát, amelyen a háromoldalú pillér áll. A pillér három oldalán felfelé egyre kisebbedő négy félkörív végződésű, faragottan díszített keretezésű bádog ikon van, fejezetét áttört kovácsoltvas fonadékok alkotják, fölöttük áttört peremű, háromkaréjos végződésű, díszes vaskereszt festett korpusszal. A kereszt állásiránya megegyezik a keletelt templom keresztjének állásirányával.

A Szentendrei Műhely Galéria (Marx tér 20.). A volt Malá-

ty-ház egyszerű kontyolt nyeregtetős, kétablakos homlokzatával néz a főtérre. Az eredeti, földszintes, XVIII. században épített háznak csak a tömege és erősen tagozott párkánya utal barokk korára. A szép asztalosmunkával készült XIX. századi portált megőrizték.

Ha belépünk a mai üzletbe, láthatjuk a kereskedő XVIII. századi festéssel díszített keresztboltozatos üzletét és a jobbra nyíló keresztboltozatos, egyszerűbben festett fogadószobáját. Hátul voltak a raktárak és a mellékhelyiségek.

1980 nyarán nyílt meg Szentendrén a városban élő, vagy művészetükkel Szentendréhez kötődő művészek grafikáit bemutató és a művek forgalmazásával foglalkozó bolt.

Létrehozóinak az volt a szándéka, hogy a képzőművészetek iránt érdeklődő turista, a városba látogató vendég a kisgalériában jelenkori, új grafikákkal találkozhasson, s azt a művet, amely megnyeri tetszését, meg is vásárolhassa.

A Képcsarnok Vállalat üzemelteti a Szentendrei Művészek Boltját, ahol kis példányszámban rézkarcokat, linómetszeteket és egyedi rajzokat hoz forgalomba, de érmeket és kisplasztikákat is vásárolhatnak itt az érdeklődők.

A sokszorosított grafikák a kisgaléria emeletén működő kollektív grafikai műhelyben készülnek, korlátozott (általában 30 db) példányszámban, sorszámozva, a művész aláírásával kerülnek a közönség elé.

A Török közből nyíló magas kerítéses kertkapun át jutunk be a hangulatos kis udvarra. Itt működik a *Galéria kávéház*, nyáron az udvaron, télen a csodálatos belsőterű pincében.

A délre néző homlokzata félköríves, árkádsoros, keresztboltozattal fedett, kora barokk stílusú. Az árkádos ambitus alól lehet a felcsapható ajtajú pincelejárón lemenni a pincébe. Ennek korlátja már múlt századi, mint ahogy az emeleti késő barokk loggiára felvezető fedett falépcső is.

A műhelygaléria udvarát elhagyva álljunk meg a Török közben. A sikátorban van egy olyan pont ahonnan akár dél felé, akár észak felé tekintünk, egy-egy templomot látunk.

A Török köz másik oldalán is nyílt egy ajtó, mely a *Marx tér 19/a* bejárata.

A Marx tér 19. szám a Fő tér 1770-ből származó, legdíszesebb, emeletes kicsiny háza, kontyolt félnyeregtetős. Főpárkánya gazdagon tagozott, kétoldalt kettős falsávval szegélyezett emeleti mezőben két, félköríves rokokó ablaka van. Vállköves, lemezes díszítésű faragott kőkerete könyöklőpárkány-

nyal, tükrös köténnyel adja architektikus díszítését. Rokokó ornamentális díszítése nagyon gazdag. Az ablakközt stukkó dombormű tölti ki: szőlőtő, leveles ágakkal és fürtökkel, fölötte babérkoszorús rocaille-os fejezetű stukkókeret, bádog lemezre festett ikont keretezett. A falmező felső sarkaiból leveles, rózsás stukkó folyondár kúszik az ablakkeretek közé.

Földszintjén egyszerű kőkeretes nyílással, boltozott térben presszó van.

Szentendre városa a Mária Terézia uralkodása óta bérelt kocsmáztatási jogot 1876-ban váltotta meg véglegesen. Erre a célra negyvennégyezer forint kölcsönt vett fel. A város vezetői szorgalmazták a vendéglátóhelyek kinyitását, mert az ebből való bevételek egy részét adták a város jövedelmének és a kölcsönt is vissza kellett fizetni. A város már az 1880-as évek végén felfedezte, hogy az idegenforgalom, a turizmus hasznot hajtana. Először a fővárosi „Kárpát Egyesület" érdeklődött a város és környéke iránt. 1889-ben a Szentendrei Futár így ír: „Bizonyára tudjuk azt, hogy ránk csaknem életkérdés az idegenek forgalmának emelése; s így csakis magunk javáért hozunk áldozatot, ha ezt a derék egyesületet mindenképp támogatjuk." 1905-ben a pálinkamérések, kocsmák, vendéglők száma elegendő volt. A vendéglők közül a Korona, később Huzsvik nevűnek volt szállodai szobája is. Ez a mai *Béke étterem* (Marx tér 19.). Ma már építésztörténeti érdekesség a Marx tér 18-as, 19-es és 19/a számú házak belső összeépítése. A sima homlokzatú övpárkányos, háromtengelyes 19/a és a vonalazott homlokzatú *Schenhart-ház* (18. sz.) nyugodt és elegáns városképet adnak, mely folytatódik a 17-es, 16-os számmal és érdekesen ér véget a 15. számú oromfalas házzal.

A Marx tér enyhe töréssel a Rákóczi utcába fordul. Déli vonalában áll a Kakas- majd *Pálffy-ház* (Marx tér 17.). Párhuzamos nyeregtetős, barokk kereskedőház, 1781-ben épült. Lakóházi kapubejárata is van, tehát nem csak üzletportállal nyílik a fő térre. Egyszerű főpárkány alatti háromtengelyes sima emeleti homlokzatának három egyforma ablakát a XIX. század végén kicserélték és új keretezéssel látták el. Ebben az időben készült nagyon szép asztalosmunkával a faportál is, amely a földszinti homlokzat kapuig tartó teljes felületét beborítja, az egyébként sima homlokzatot gazdagítja. A kosáríves, faragott kőkeretes kapu késő barokk stílusú keretelt záróköves. Belevésve az évszám (1781) és a kereskedőjelvény; kettős ke-

reszt, a felső rövid szárából képzett négyes szám, a kereszt függőleges szára stilizált horgony középrúdja. A horgony szárai közé finoman befaragva az eredeti tulajdonos monogramja áll: F. H. Ha jobban szemügyre vesszük, láthatjuk, hogy ezt a monogramot kijavították P. J-re, ami Pálffy Jánosnak, a későbbi tulajdonosnak a monogramja. Tudunk egy Kálics nevű tulajdonosról is, de az ő nevének nincs nyoma a házon. Valószínűleg csak a ház építtetője, vagy a házon átalakítást végző tulajdonosok írták rá monogramjukat a kapukőre. Kerékvetői trapéz alakúak. A fakapu finoman megoldott klasszicizáló késő barokk asztalosmunka. A vállkövek síkja fölött lendületesen hullámos, erős tagozatú profilos szemöldök, fölötte kétoldalas a hullámvonalat párhuzamosan követő táblázat. A kétszárnyú kocsikapu alatt egyszárnyú gyalogkapu van, a szárnyakat elválasztó finom profilos kerettel.

Az egységes, nyugodt városképet adó házcsoport következő tagja a *Marx tér 16-os számú* keskeny kereskedőház. A XVIII. század közepén épülhetett, valószínűleg a két másik ház közé utólag, a 15-ös kertjének megvételével.

A ház vonala emeleti felületében két, párkányos ablakával, sima földszinti felületével, a földszinti vasrácsos ablakokkal jól illeszkedik a főtérnyúlvány déli oldalába.

A házsor utolsó tagja a *Milics-ház* (Marx tér 15.). Az oromfalas, magastetős épületet a XVIII. század első felében emelték. A szellőzőablakok alatt homorú, cseréppel fedett párkány fut. Emeleti homlokzatán két sima kőkeretes ablak van.

Az üzletnyílások kivágásai eredetiek, itt nem dalmát rendszerű ajtók voltak, ezekben az üzletekben csak belül árusítottak.

Az 1984-ben kialakított és berendezett kis postába belépve láthatjuk, hogy a volt üzletteret nagyon szép keresztboltozat fedi, a mai gurtnielválasztás után követhető egyszerűbb boltozatrész eredetileg a hátsó kijáratos raktár volt.

Az üzlethelyiség eredeti színezése fekete alapozó rétegen sötétkék színű lehetett, ez utóbbit a következő rétegek „megették", úgy, mint a Fő téri kereskedőház bemutatott példáján. A kis posta kialakításához a műemléki és esztétikai érdekeket is összevetve olyan döntés született, hogy az új festés csak utaljon az eredetire az azonos színhatásokkal.

A Milics-ház oldalkapuja a Jankó János utcából nyílik. Érdemes a kapuig elsétálni és benézni a kapun vagy továbbsétálni, mert visszanézve a Fő tér déli házainak hátsó

loggiás dél-európai hatású nyitott homlokzatait látjuk. Mielőtt továbbmennénk, ismerkedjünk meg a Jankó János utca elnevezésének történetével:

„A Marx tér 15. számtól a Május 1. utca felé levő névtelen utcát Jankó János utcának nevezzük el" – határozta el 1958-ban a városi tanács. Bár az utca nyomvonala már a XVIII. század óta megvan, névtelen közként tartották számon. Pedig volt korábban is neve. Erre utal egy visszaemlékezés: „A mai cipőbolt, azelőtt patika helyén állt a századforduló körül a helyi postahivatal. A hozzá vezető kis utcát hívták Posta utcának." 1908-ban említik is a Posta utcát a mátrikulák.

1925-ben, a kor hivatalos szemlélete nyomán a kis köz új nevet kapott, Turul köz lett.

„*Jankó János* (1833–1896): festő, rajzoló. Pesten állították ki első festményeit. A bécsi akadémián tanult, ahol hamarosan felfigyeltek karikatúráira. 1866-ban a fővárosba költözött. Rajzait ettől kezdve a pesti élclapok, a Bolond Istók, az Üstökös, a Borsszem Jankó közölte. Rajzainak számát mintegy 70 000-re becsülik.

Jankó János volt az első művész, aki felfedezte Szentendre báját, nyugalmát. Házat vásárolt magának. Háza a régi Művésztelep egyik épülete volt. Itt nyugodtan dolgozhatott és megrendült egészsége is hamarosan helyreállt. Közkedvelt figuráinak megannyi rajzát: Sanyaró Vendelt, Tojáss Dánielt stb. innen küldte a pesti „humoristicus" lapoknak. Mint festőt kevésbé ismerik, pedig a hagyományok szerint az ő Szentendrén készült dunai tájat ábrázoló festménye díszíti a 10 Ft-os bankjegyet. Újabb kutatások ugyan azt állítják, hogy a kép tiszai tájat ábrázol, de nekünk szentendreieknek jobban esik az a tudat, hogy tízforintosainkon naponta láthatjuk kedves szentendrei Dunánkat."

A tér nyugati oldalán, a Vár-hegy alatt késő barokk és klasszicista homlokzattal ránk maradt *emeletes polgárházak* állnak. A legrangosabb a *Nikolics-ház* (Marx tér 11.). A kapukőbe bekarcolt szám szerint 1800-ban épült, az egyik leggazdagabb plasztikájú – a szerb iskolához hasonló – polgárház Szentendre főterén. A XIX. század végén az emeleti ablakok és a földszinten a jobb oldali ablakok asztalosszerkezetét kicserélték, a földszint bal oldalára XIX. század végi gazdag kirakatdoboz-szekrényes üzlet került. 1955-ben ezt lebontva a homlokzat teljes földszinti architektúrája rekonstrukciós helyreállítást nyert.

Az öttengelyes gazdag homlokzat, középtengelye erősen kiemelt a duplázott rizalittal, a főpárkányt és övpárkányt csak itt díszítő fogsorral, az övpárkányban a kettős-rizalit hatást még jobban kiemelő golyvázással. A kapu és a felette levő ablak félköríves felső zárással mélyített tükörben fekszik,

az ablak alatt a mélyebb köténytükör két oldalát sávozott lábazat díszíti.

A kapu keskeny, dongaboltozatos folyosóba vezet, a földszinti helyiségek csehboltozatosak. Az oldalmezők szimmetrikusak, a nyílások megoldásai különböznek egymástól. Az emeleti szélső ablak füles kőkeretével, vele azonos kiemelt síkú falsávban fekszik, ezáltal egy-egy féloldalas lizéna keretezi. A szemöldökkövek kőkerete fölötti faltükörbe golyvázott fejezetű kétlábas kötény lóg be, tükrében és két oldalán gyümölcsöt és füzért ábrázoló plasztikus, gazdag dombormű. A szélső földszinti ablak feletti rizalitból kiemelt lábas szemöldökdísz van, felette az övpárkány golyvázódik. A belső tengelyek alul-felül egyformán a belső lizéna és a külső rizalit által képzett tükörben fekszenek, sima ablakkerettel. Az emelet kiemelése a szemöldök fölötti ablaknál keskenyebb tükörbe helyezett, gazdag leveles díszítésű, rozettás és a tükör keretének két oldalán füzérdíszes domborművel történt. A könyöklő alatt itt csak vele egybeolvadó egyszerű kötény van.

A Marx tér 12. négytengelyes, klasszicista homlokzatú ház. Kéttagú koronázópárkánya alatt a sima emeleti falat csak a négy egyforma, már XIX. század végi asztalosszerkezetű ablak díszíti, végigfutó könyöklőpárkánnyal, és alatta ennél egyszerűbb, a két szintet elválasztó övpárkánnyal. A földszinti XIX. századi szekrényportálok helyén ma már nem túl szép, úgynevezett semleges protál van. Az 1979-es sortatarozáskor, egy kis darabon az emeleten nagyon szép, mély árnyalatú pompeji vörös színű sávozatra festett homlokzatdíszítés került elő. A tagozatokkal való összefüggése sajnos már nem volt meg, így visszaállítására nem kerülhetett sor.

A Dimicsics-ház (Marx tér 12/a). A kapuzárókőn a klasszicizáló késő barokk stílusú, kora klasszicista ízlésű mai homlokzat kialakításának évszáma látható: 1800. Ezt az építkezést megelőzte a XVIII. század első felében egy barokk kiépítés, ebből való a kapukőkeret és több belső részlete is. Az ablakok XIX. század végi asztalosmunkákra utalnak. 1958-ban a korábban elrontott földszinti nyílásokat eredeti formájukban állították helyre.

A homlokzat emeletét copf koronázópárkány zárja le. A kétablakos középrizalitot kétoldalt, felül sima, alul vonalazott pilaszter keretezi. A főpárkány egésze követi a rizalit kiugrását. A homlokzat két oldalsó része és a középrész kapu fölötti

szakasza felett a párkány egyszerű konzolokkal fogazott. Az egytengelyes oldalrészek majdnem szimmetrikusak, lizénák keretezik és övpárkány helyett vízszintes, lizénával azonosan kiálló sáv.

Az épület belsejében is megőrizte értékeit; fiókos dongaboltozatos kapualját barokk medaillonos stukkók díszítik és barokk boltozatos lépcsőház vezet az emeletre. Udvari homlokzata előtt klasszicista kőkonzolos függőfolyosó van, klasszicista szép vasráccsal, rózsás bekötővasakkal.

A két földszintes ház között lépcsős utca vezet a Vár-dombra. 1980-ban kapta a város a Hild-érmét a városépítésben elért eredményeiért és a hagyományok megőrzéséért. Az utcát H i l d - l é p c s ő n e k nevezték el. a Hild-emléktáblát a lépcsővel szemben helyezték el.

A főtér nyugati nyúlványa a V á r o s h á z a t é r sarkán találkozik a Rákóczi utcával.

A Jankó János utca sarkától földszintessé váló Marx téri házak fölött látni lehet a *városházát*, a város emblémájául is szolgáló, nagy kerek oromfalat.

Az épület magját alkotó és a Városház térre néző középszárny földszintjének boltozati rendszere a XVIII. század elején épült. Bővítésére vonatkozó első említés a Szentendre Városi jegyzőkönyvek 1811. évi kötetében történik. Ugyanezen évben értesülünk, hogy a városház régi kapuköveit árverésen eladják. 1812-ben készíttetik el Rombold Mihály építőmesterrel és Carterer pesti ácsmesterrel a bővítés teveit. Pár év múlva újabb tervet készíttetnek a városháza átalakítására, és a következő évben megnyitják a városházát körülvevő falat s ugyanekkor újra üzembe helyezik az e területen belül levő kutat. A Rombold-féle terv után tíz évvel most Dutrich (Düttrich) József építésszel készíttetik el az „új" városháza terveit. Egy 1835-ből származó bejegyzés szerint a városháza ambitusának építésére 2275 db téglát használtak fel. 1924-ben neobarokk stílusban alakították át.

Lessner Manó építész 1884-ben született Tapolcán. A müncheni műszaki egyetemen szerzett diplomát. 1919-ben, a Tanácsköztársaság alatt, a budapesti Műegyetem városrendezési tanszékének tanárává nevezték ki. Szoros barátságot tartott többek között Ferenczy Bénivel és Noémivel. A Tanácsköztársaság leverése után tanári székéről lemondatták, az Építőművészek Kamarájából kizárták. Nem kapott többé állami megbízást. Ezért másoknak dolgozott, illetve baráti építészek nevén szerepelhetett csupán. „Egyik fő műve a szent-

endrei városháza újjáépítése, illetve gyökeres átépítése. Az épületet – a város hangulatához, utcaképébe szervesen beilleszkedő, leegyszerűsített népi barokk idomokkal megkomponált, szellemes megoldású félköríves záródású oromzatával – a hivatalos jegyzékek mindmáig Keller építésznek tulajdonították, ugyanis Keller írta alá a beadványterveket 1924/25-ben." – idézzük szó szerint Lessner Manó unokaöccsének írását.

Az épületet 1929-ben tovább bővítették Möller Károly tervei alapján.

A városházán őrzött levéltárról is több adatunk maradt. A legrégebbi iratokat tartalmazó – s ma is meglevő – híres *vasládát* először 1797-ben említik. A következő évben arról értesülünk, hogy a város archívuma három kulcsra jár: az egyik a jegyzőnél, a másik Kolarovits Péter tanácstagnál, a harmadik egy választott tagnál (Vándor József) őriztetik. 1801-ben kezdik meg a „régi levéltár" anyagának regisztrálását. A munkát Földváry Márk, latinul és „illirül" egyaránt tudó ügyvéd végzi. A munka még 1812-ben is folyik, ekkor ugyanis megállapítják, hogy Földváry kezén több irat, így a város 1806. évi szabadságlevele is elveszett. A város 1821-ben vasrácsot csináltat a levéltár ablakaira.

A Marx tér utca jellegű részének folytatásaként, a Városháza sarkától északnyugatra fordulva, kezdődik a Rákóczi utca. *A Népművészetek Háza* (Rákóczi Ferenc utca 1.) Szentendre egyik legérdekesebb épülete.

A gerendavázas, paticsfalú épület deszkaborításos kontyolt oromfalas teteje alatt, csak az emeleten vannak utcára néző ablakai. A földszintje funkcionálisan véve tulajdonképpen a pincéje volt. A magas, tömör kerítésbe bevágott bejáraton keresztül belépve először ehhez az alacsony belmagasságú boltozott pincéhez jutunk. Az erősen előreugró eresz alatti falépcsőn érkezünk a tulajdonképpeni házba. Először a pitvarba lépünk, szemben van a füstöskonyha, jobbra, az utca felé a tisztaszoba és balra a hálókamra helyezkedik el.

Az alapelrendezésből következően a népművészet bármilyen ágából rendezett kiállítás harmonikusan illeszkedik a környezetbe.

A ház funkcióját hirdető *cégér* Lehoczky János kovácsművész és Jávor Piroska zománccal is dolgozó festőművész közös alkotása.

Az épület tornácáról, a katolikus plébániatemplom egykori harangozóházából ma is használható, *fedett falépcső* vezet a Várdombra.

Tovább haladva a Rákóczi utcán elhagyjuk a belgrádi

mehalát és sétánkat az opováci mehala területén folytatjuk, ahol XVIII. századi földszintes házak sorakoznak.

A Martinovics-ház (Rákóczi utca 5.). Az utcavonallal párhuzamos nyeregtetős, viszonylag hosszú, 7 tengelyes épület. Az első tengelyét a gazdagon díszített kosáríves kapu adja. Az eredeti kapuszárnyakkal rendelkező kőkapu, kapukeretében alul finoman faragott kerékvetőkő, az íves felső részben három rozetta között hat-hat akantuszlevél látható. A két ívháromszöget szőlőleveles stukkó tölti ki. A kapu két oldalát kanellurázott lizéna szegélyezi, lábazattal és gazdag stukkós fejezettel.

A kaputól balra lévő hattengelyes rész szimmetrikus, három, kétablakos egységű.

A sávozott középrizalit ablakai timpanonnal kiemeltek, az oldalrészek ablakai a felettük elhelyezett indadíszes stukkómezővel díszítettek.

A letelepült opováci mehala temploma az *Opovacska* (Rákóczi utca 14.). Az első templomot 1692-ben alapították. Az 1819-ből származó templomleírás szerint „A templom 1746-ban épült. A mai templomtól balra állt a régi templom, amelyet 1692-ben építettek. A torony csak 1777-ben épült fel téglából és pléhvel fedett. A templomnak három harangja volt." A templom csak a XIX. század végéig működött mint szerb templom. Ekkor a hívek számának csökkenése miatt használaton kívül helyezték. 1913-ban a református egyház megvette, tataroztatta és a berendezését eltávolítva református istentisztelet céljára alakította át. A viszonylag kis méretű barokk templom a legegyszerűbb Szentendre templomai közül és homlokzatát az 1950-es évek végén történt tatarozásnál még erősen meg is kopasztották.

Nyugatra néző középtornyos főhomlokzatán középtengelyben két lábazatos falpillér között, törtívű zárköves kőkeretes kapu áll, eredeti XVIII. századi szárnyakkal. A kapu fölött íves szemöldökpárkány és könyöklőpárkányos kórusablak van. A homlokzat kétoldalt homorúan hátraível, a homorú felületekben egy-egy félkörös szoborfülke van. Az ereszcsorgós főpárkány fölött 1+1 lángnyelves rokokó kővázával díszített oromfalháromszög között emelkedik ki a torony. A tornyon a tetőszék szintjén félköríves szoborfülke van, szerb templomról lévén szó, szobor nélkül. A felső szinten a négy égtáj felé nagyméretű harangablakok nyílnak. A tornyot lapos sátortető zárja le. A templom északi homlokzatán lépcsős fedésű barokk tám-

pillérek között három egyszerű félkörös záródású ablak van. Déli oldala az északihoz hasonló, de a középső ablak alatt füles, záróköves kőkeretes oldalkapu nyílik. A szerb templomoknál mindig van déli bejárat és mivel a hajó nagyobb része a férfiak háza (muska crkva), a hátsó rész pedig a nőké (zsenszka crkva), melyek el voltak választva egymástól, a férfiak bejárata volt délről, a nőké pedig nyugatról.

A szentély alaprajza szabálytalan hatszög öt aszimmetrikus hajlásszögű faloldallal. A szögek közül csak a két keletit támasztja osztott támpillér, közöttük kis méretű szentélyablak van. A szabálytalanság utalhat korábbi épületalap felhasználására is, de a templom nem volt megkutatva és ásatás sem történt itt. Az egyszerű falpillérrel tagolt belső tér négy szakaszból áll, amelyből az utolsó szolgálhatott előcsarnokul, amíg a torony meg nem épült.

Az Opovacska-templomtól egy teleknyit visszatérve befordulunk a széles északkeleti irányú Engels utcába. A széles utcaszakasz a templomkerthez vezet, benne a XX. század elején épített eklektikus *görögkeleti püspöki palotával.*

A szerb egyházművészeti gyűjtemény (Engels utca 5. sz., a püspöki rezidencia kertjében) épületfelújítás miatt zárva tart.

Tavasztól őszig a Marx téri görögkeleti szerb templom (Blagovesztenszka, 1752–54) közelmúltban restaurált belső terében megtekinthető Mihailo Zsivkovics budai szerb ikonfestő (1776–1824) által 1802–1824 között készített *ikonosztáz* és a hozzá kapcsolódó, kórus alatti *történeti kiállítás.* (Bejárata a templom Görög utcai déli kapuján.)

A kertet elhagyva a Pest megyei *Művelődési Központ* és *Könyvtár* 1975 óta működő modern épületéhez érkezünk.

Az intézmény 380 férőhelyes *színházteremmel* épült. A *könyvtár* szabadpolcos elrendezésben nyolcezer kötet kézikönyvet és huszonkétezer kölcsönözhető könyvet kínál olvasóinak.

A Megyei Kulturális Központ még sok egyéb foglalkozásra is módot nyújt, de külsejében érdekesen megoldott tömegével nem látszik a nagy befogadóképessége. (Tervező: Hoffer Miklós.)

Az előcsarnokba belépve megtekinthetjük *Barcsay Jenő falmozaikját*, melyet egyik leghíresebb műveként tartanak számon.

Visszatérve a templomkert sarkára, messziről gyönyörködhetünk a püspöki templom impozáns látványában, de előbb a Váralja utcán a középkori Várdombot tekintjük meg.

Belépve a nyugati „kapun" a Templom térre, előt-

tünk van Szentendre egyik legszebb területe, a Várdomb a *római katolikus plébániatemplommal.*

Ezen a helyen a XIII. században már templom állott, amelyet az esztergomi János-lovagok bizonyos kártétel megtorlására 1294-ben lerombol tak. (Nem bizonyított adat.) VIII. Bonifácnak a nevezett lovagok ellen indított bűnvádi keresete, illetve az ennek során hozott ítélet fellebbezése a pápához került, aki a garázdálkodókat az egyházból kiközösítette. A templom hamarosan felépült, mert tudjuk, hogy 1332 és 1337 között itt működött Pál szentendrei plébános. A ma álló templom egyes ablakformái is a XIV. század eleji építésre utalnak. A XV. században is építkeztek rajta, a török időket – nagy károsodással ugyan, de – átvészelte. 1710-ben a Zichy kegyúri család támogatásával újjáépítették. 1779-ben Corte József budai „Orgel und Instrument Meister" tervet készített a szentendrei orgonához. A kincstár mint kegyúr 1791-ben elhatározta a templom kibővítését. Erre vonatkozhat Tallher Ferenc 1805-ből származó terve, amely a középkori templom alaprajzán kívül a Várdombot és az azt övező épületeket is bemutatja. (Helyreállította 1954–57-ben Csemegi József és Tompos Erzsébet.)

A város középpontjában a Várdomb, az ún. Klissza kicsiny fennsíkjának fallal kerített térségén áll. Keletelt középkori templom, XIII. és XV. századi falakkal és részletekkel, boltozata, belső és részben külső kiképzése XVIII. századi.

A középtengelyben álló, homlokzat előtti tornyot átlós állású saroktámpillérek erősítik. Északról XIX. századi, emeletes kóruslépcső-építmény csatlakozik hozzá, osztópárkánya alatt nagy félkörös ablakkal. Az építményt pillérekben végződő, ívelt faltükrös féloromfal koronázza. A torony déli oldalán félkörös bejárati kapu áll. A délnyugati támpillér sarkán, a magasban, faragott kőből készült pajzsidomú, gótikus napóra van. A torony kőpárkány-övekkel két emeletre oszlik. Az első alatt a toronyhomlokzaton kis nyílás van, fölötte a párkányon ülő, félkörös, hornyolt peremű román kori ablak nyílik, amely a déli oldalon ismétlődik. A legfelső övpárkány fölötti kosáríves, záróköves, gótikus harangablakokat a restaurálás során a vakolattól megtisztított ablakbéllet követi. A torony alacsony gúlasisakos teteje alatt korinthoszi fejezetes sarokfalpillérek és órapárkányos órák láthatók.

A hajó déli oldala négy támpilléres, szegmentíves, füles, zárköves barokk ablakokkal. A XIX. században létesített oldalbejárati építmény helyén a visszaállított gótikus déli kapu nyílik.

A szentély felé eső átlós állású saroktámpillérben római

feliratos kő, mellette vörös festéknyomokkal, karcolt kerettel, félkörös, román kori ablak, valamint freskónyomok láthatók.

A szentély két törtívű ablaka alatt a kibontott középkori ablakok kőkeretei és freskónyomok kerültek elő. A keleti és északi támpillér között középkori freskó látható. A nyolcszög három oldalával záródó szentélyt öt támpillér erősíti.

Az északi oldalon a hajó falához két lábazatos támpillér simul.

A XIX. századi kórusépítmény lépcsőbejárata szegmentíves, az ereszpárkányba föltolt nagy lépcsőházablakkal.

A torony alatti keresztboltozatos bejárati térből a három keresztboltozattal fedett és két pilléren nyugvó három hevederív által tartott k ó r u s alá érünk. A kórus hullámos mellvédje pilasztereken és osztópárkányon nyugszik.

Háromboltszakaszos h a j ó j á t fejezetes pilléreken nyugvó hevederek között kora barokk keresztboltozatok fedik.

Széles, félkörös diadalívvel átnyitott, két lépcsővel emelt, kétszakaszos visszaugró s z e n t é l y é t kettős köténves díszekkel ellátott konzolpárkányokból induló keresztboltozatok, illetve hat fiókboltozat fedi. A szentélyzáródás lekerekítetten indul és három oldallal, szögletesen végződik.

A szentély zárófalánál festett és aranyozott *faépítmény* áll. A *főoltárkép* Jézus megkeresztelésének jelenetét ábrázolja. Az oltárasztalon két imádkozó angyal között konzolos, szalagcsokros, homorú testű *tabernákulum* áll. Az oltáron hat, szép kivitelű, aranyozott – és az építménnyel egykorú – XVI. Lajos stílusú fa *gyertyatartó* látható.

A szentélyt elválasztó orsós *szentélykorlát* előtt, a diadalív szögleteinél, két egyforma felépítésű, színezett, faragott s részben aranyozott *mellékoltár* van. A jobb oldalon a XVIII. század közepén festett oltárkép Szent Andrást ábrázolja. A szoborkonzolokon jobbról Szent Erzsébet, balról Szent György népiesen fogalmazott alakjai, a pillérek párkányán Szent István és Szent Imre szobra között hegedűidomú, fogadalmi Mária-kép, fönt felhőgomolyokon az Atya és a Szentlélek látható. A bal oldalon középen a Három királyok imádását ábrázoló oltárkép van. A konzolokon jobbról Mária Magdolna ostorral és koponyával, balról Szent József szoboralakja. A párkányon Szent Margit és Szent Ilona szobra között a Kulcsátadást ábrázoló festmény olaj-vászon, rokokó munka. Az oltár ormán a felhőzetből Szent Mihály arkangyal alakja emelkedik ki.

A *szószék* trapéz alaprajzú, gazdag rokokó díszítéssel, volutás párkányán a négy evangélista színezett, provinciális ízlésű fa szoboralakja ül. Drapériás hangvetőjén négy szeráffej, ormán a feltámadt Krisztus alakja. 1760–70 körül készült.

A *keresztelőkút* copfstílű, kehelyalakú kőfaragvány. Rajta kúpos, aranyozott füzérekkel díszített fafedél a Keresztelés szoborcsoportjával.

Az oldalbejárattal szemben, a hajó északi oldalán lévő m e l l é k-

oltárban a XIX. század közepéről származó *Pietà-kép* mellett jobbról Szent Borbála, balról Szent Katalin lendületes drapériákba öltöztetett késő barokk *szobra* áll. A templom *zászlója* a szamárhegyi katolikus dalmátoké volt.

A *Czóbel Múzeum* (Templom tér 1.). Czóbel Béla (1883–1976) századunk magyar festészetének egyik megújítója, a párizsi iskola legismertebb és legnagyobb magyarországi képviselője. 1945-től haláláig a Szentendrei Festők Társaságának örökös elnöke volt, és az első magyar festő, aki még életében önálló múzeumot kapott hazájában. Múzeuma a Várdombon emelkedő templom szomszédságában álló múlt századi, volt iskolaépületben nyílt meg 1975 nyarán. Czóbel születésének 100. évfordulóján, 1983 őszén a múzeum új szárnnyal bővült, mely a Mester grafikai munkásságát és feleségének, Modok Mária festőművésznek (1896–1971) képeit mutatja be.

A kiállítás első *teremben* a fiatal Czóbel két korai, Nagybányán készült festménye közül az egyik – *Leány virágos ablak előtt* (1904) – csendes poézise még a nagybányai mesterek életképábrázolásaihoz, a másik – *Falusi utca* (1906) – dekoratív színessége már a párizsi Fauves-korszakhoz kötődik. A szín és a kompozíció kifejezőereje jellemző a festő berlini korszakára, az első és a második teremben kiállított arcképeire is: *Pihenő nő* (1919), *Ülő fiú*, *Kalapos nő* (1920), *Meyer úr* (1921), *Kernstokné* (1924). Határozott, sötét körvonalakkal, élénk színfoltokkal komponálta újabb párizsi korszakának képeit: *Mouffetard utca* (1925), *Pirossapkás lány*, *Párizsi utca* (1926), *Mme Daudet* (1927), *Álarc és mandolin*, *Sapkás férfi* (1928). A harmadik teremben kiállított főművek a *Múzsa*, *Tengerpart bárkákkal*, *Hatvani kastélykert* (1930), *Fésülködő ülő akt* (1941), *Lugas* (1949) mellett a művész feleségéről, *Modok Máriáról* készült *képeket*, valamint az 1968-ban festett *Szentendrei Vénusz* (Dunoyer de Segonzacnak, Czóbel festőbarátjának ajándéka) és a *Szentendrei templom* című képet (1963) láthatjuk. A negyedik teremben és a kijárati folyósók falain levő képek – aktok, arcképek, virágcsendéletek – Czóbel utolsó, halála előtti éveiben festett, mégis derült és életörömet sugárzó művei: *Pihenő akt*, *Márta* (1973), *Zöldkalapos Carola*, *Ártatlanság*, *Azalea*, *Kilátás szentendrei kertemből*, *Mimi* (1974), *Legyezős lány*, *Önarckép* (1975).

Czóbel *grafikai munkásságát* a múzeum új szárnyában (a bejárattól jobbra) rendezett *kiállítás* mutatja be. A kiállított rajzok, vízfestmények, a 20-as években készített kőrajzok java részét a művész leánya, Lisa Czóbel Bergeest 1983-ban ajándékozta a múzeumnak.

Modok Mária *kiállítása* a művész munkásságát mutatja be. Nagybányai képek a 20-as évekből, az 1930 körül készült szentendrei *Almáskert*, az 1932-es *Kígyó utca* és a *Szentendrei lépcsők*, az 1933-as *Szajnahíd*; figurális kompozíciók: *Proletár-*

anya (1935), *Sárga akt* (1937), majd virágcsendéletek és kis méretű, a 60-as évek során festett *enteriőrök*, a lírai absztrakció remekei, sajátos, egyéni hangulatú *tájkép-kompozíciók*.

A Czóbel Múzeum előterében Varga Imre szobrászművész 1975-ben mintázott *Czóbel-portréja* fogadja és búcsúztatja a múzeum látogatóit.

A Czóbel Múzeum mellett jutunk át az Alkotmány utcába a püspöki templomhoz.

A *görögkeleti püspöki székesegyház* a Belgrádból érkezettek temploma. Nikitics budai esperes 1774-ben a szentélyben egy azóta nyomtalanul eltűnt táblát látott, amelynek felirata szerint a templom helyén egy 1690-ben épült kőtemplom állott. Ez nem valószínű, mert a szerbek csak 1690 októberében érkeztek Szentendrére. A mai templomot állítólag 1756-ban kezdték építeni és 1764. január 28-án szentelte fel Novákovics Dionisos akkori megyéspüspök.

A kőfallal körülvett templomkertbe az Alkotmány utca sarkára épített, remekbe szabott vas rácskapun jutunk be, Ginesser Márton munkája.

A székesegyház egytornyos magyar barokk templom, de alaprajzában már a kiérlelt szerb szertartásoknak megfelelő szerkesztéssel.

A főhomlokzaton a középtornyos barokk templomok általános főpárkány-lezárása helyett elegánsabb megoldást figyelhetünk meg; a torony szélessége rizalitként lefut, főpárkánya magasabban van az oldalt befordúló hajófőpárkánynál, így az jobban kiemeli a középen uralkodó torony magasba törő vonalát. Az ablakok és a legfelső ion oszlopfős pilaszter füzérdíszei teszik az épületdíszítést copf jellegűvé. Az óra fölött két párnatagos lanternás toronysisak emelkedik, amelyet többször kellett újraépíteni, 1889-ben szélvihar döntötte le, 1895-ben tűzvész pusztította. Az oldalhomlokzatokat a belső szerkezetnek megfelelően támpillérek támasztják, a támpillérek oldalát és a sarkokat keretező vakolatsávok felül a párkány alatt és alul kétszer visszafordulva — az ablakok alatt és a lábazat felett — faltükröket alkotnak. Mindkét oldalkaput kőből kifaragott rokokó kapuház keretezi. A félköríves rokokó tölgy fakapu művészi asztalosmunka.

A templom és templomkerítés falában számos faragott kő és márvány sírkő van.

A Váralja lépcső

A Városház tér

A Várdomb, a római katolikus plébániatemplom

Kilátás a Várdombról

A Preobrazsenszka templom

A Preobrazsenszka templom kertkapuja

Az Izbég római katolikus templom

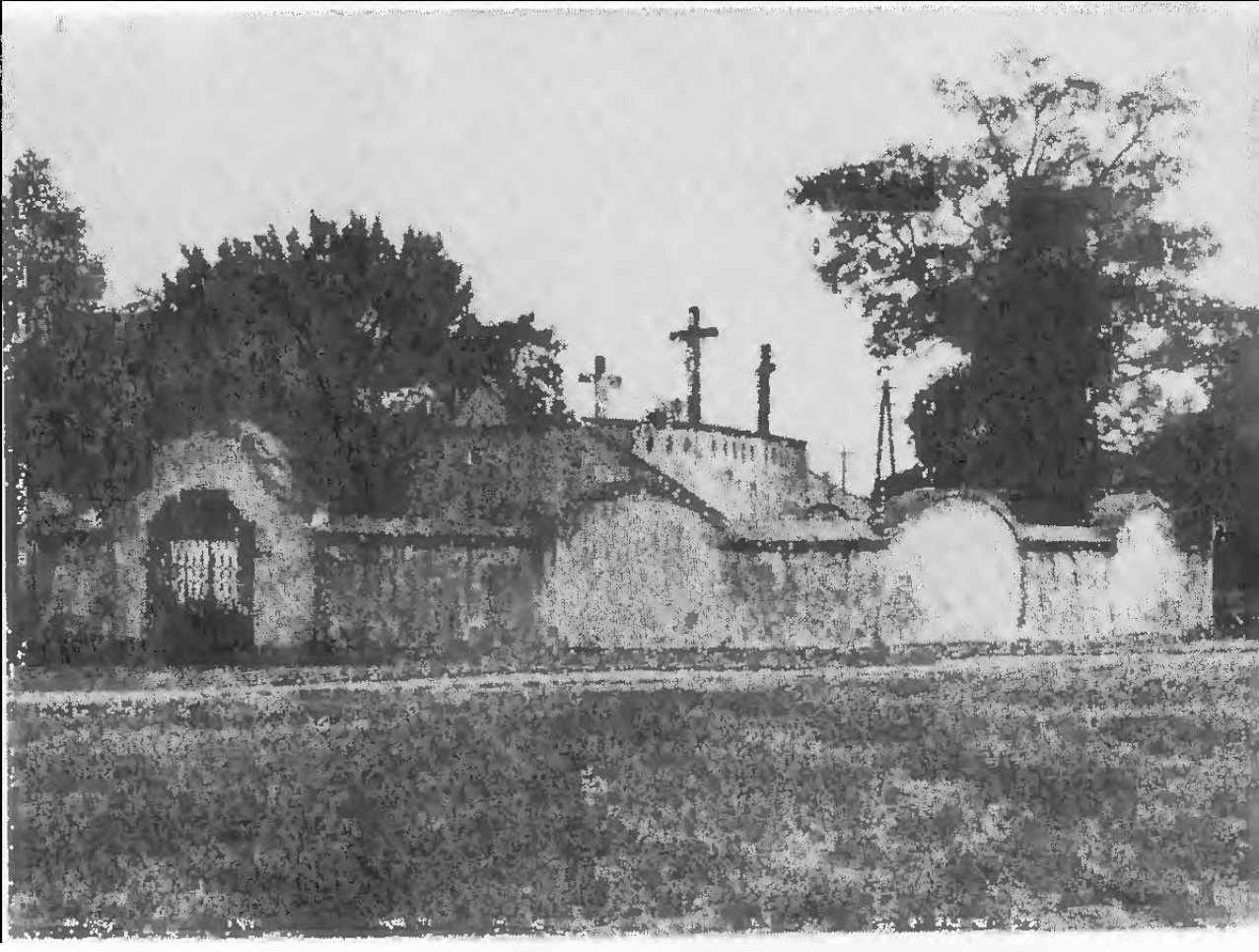

A római katolikus kálvária

A szerb kálvária

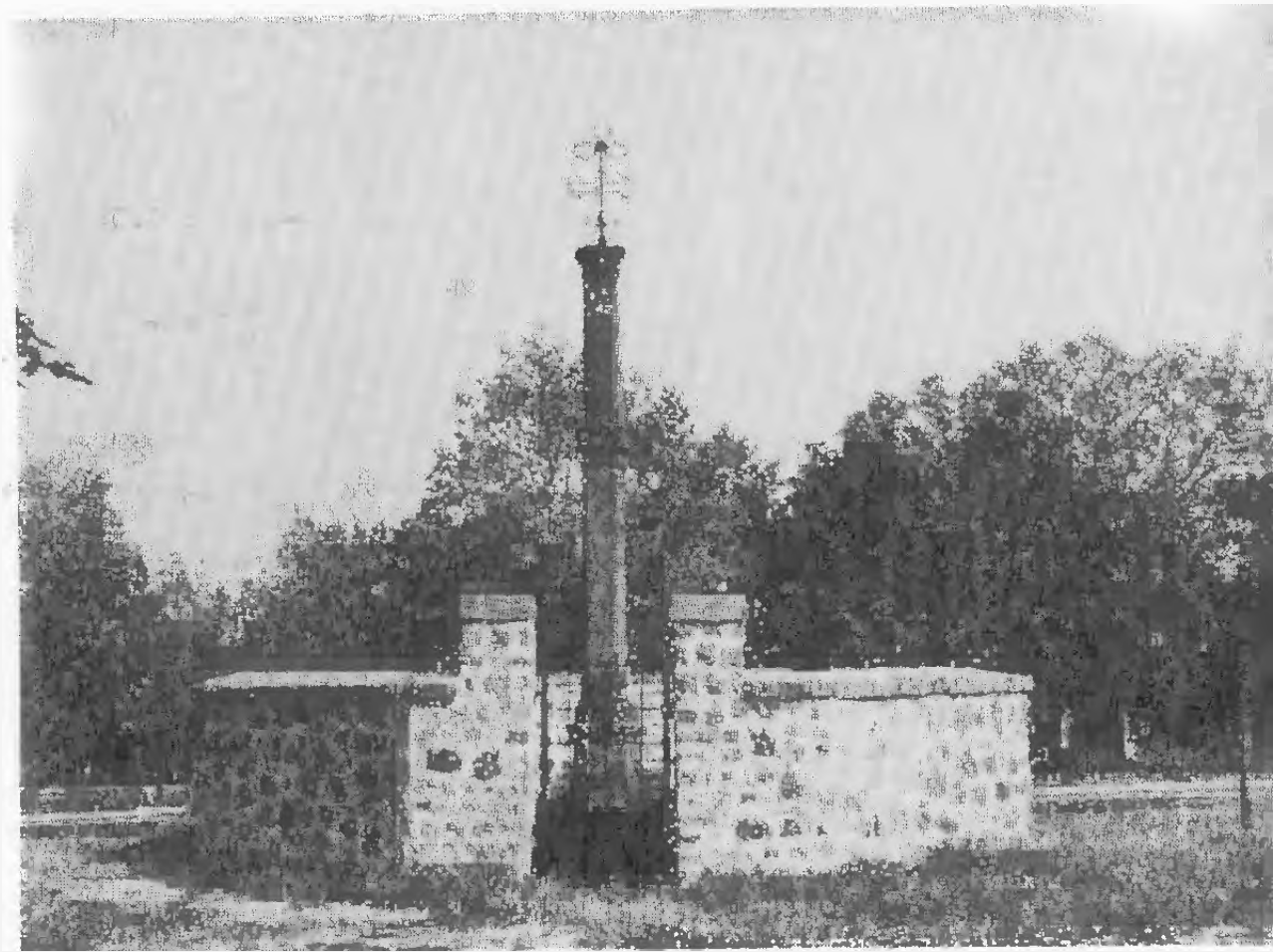

A szentendrei szerb kereskedőtársaság emlékkeresztje

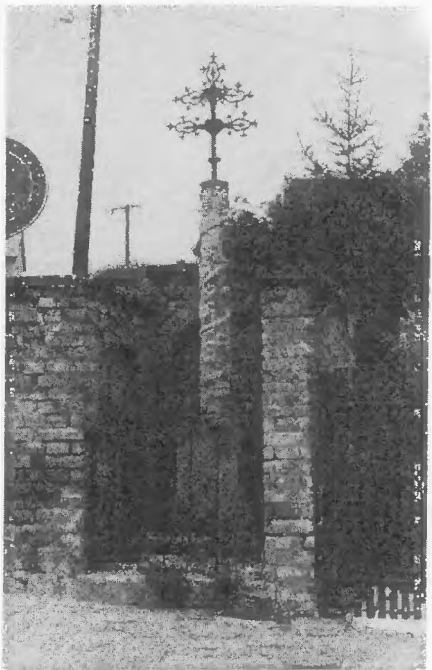

A szőlősgazdák keresztje

A Tobakosok keresztje

A Lázár kereszt

A „Nosztalgia ház"
a Vörös Hadsereg utcában

A Régimódi kisvendéglő a Futó utcában

A Bárczy-fogadó

Az Alkotmány utca 5. számú ház

A Rab Ráby tér 1. számú ház kapuja

A Rab Ráby tér 3. számú ház

A régi művésztelep

A szentendrei Duna-part

A Skanzenban

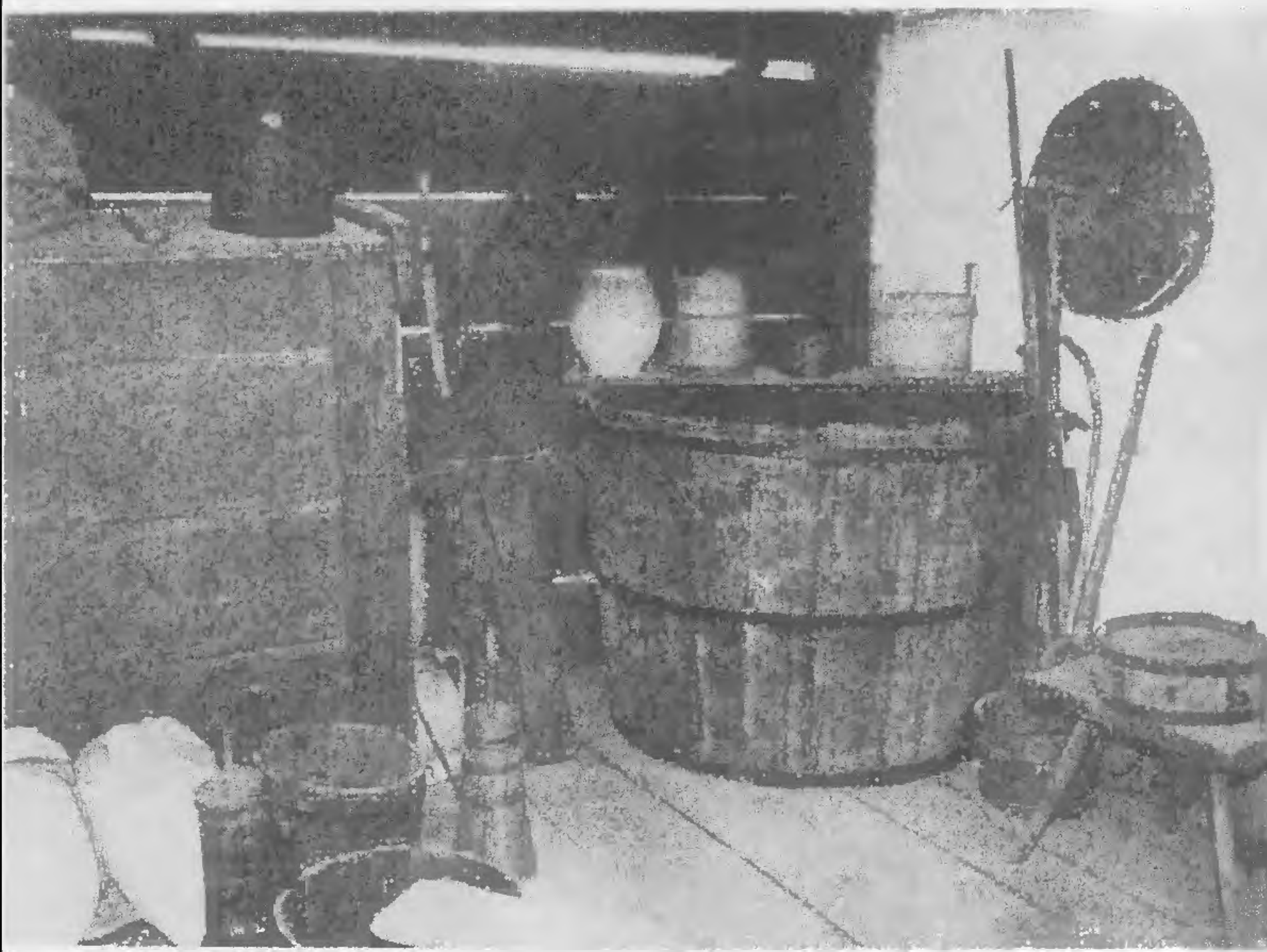

A Lajosforrásnál

A Ságvári Endre turistaház

A nyugati oldalon, az északról és délről nyitott, hajlított alaprajzú folyosóról nyílik a székesegyház *főkapuja*. A kőkeretes kapu tölgyfa szárnyait rokokó faragványok alkotják. A gazdag veretekkel díszített kapu a szentendrei XVIII. századi dekoratív szobrászat egyik legszebb emléke.

A kapun belépve a kórus alatti csehsüvegboltozattal fedett részbe érünk. Ez a nők imádkozási helye (zsenszka czkva). A közepén domborodó mellvédes *kórus* két vörösmárvány dór oszlopon nyugszik.

A hajó középszakasza a férfiak temploma (muszka czkva), egy lépcsővel mélyebben fekszik. A hajó négyszakaszos. Aranyozott cartouche idomú gyámokból növő, aranyozott levéldíszekben végződő, lépcsősen előreugró falpilléreken szépen tagozott párkányok ülnek.

A szentély előtti szakasznál a kántorok éneklőhelyei (pevnica) számára mindkét oldalon lapított félköridom alaprajzú fülke van.

Az ikonosztázion mögött a szentély félkörösen záródik, félgömbkupolával lefedve. Az *ikonosztázion* diadalívig felnyúló építménye gazdagon színezett és aranyozott hársfa. Az építmény konzolos, volutás, magas lábazatból induló két-két oszlopa, illetve pillérsora tartja a kétoldalt sokszögben előreugró, középen megszakított, kihajló és ívvel áthidalt főpárkányt.

Osztovics Vazul képeit pompás és gazdag rocaille-os rokokó keretekbe foglalták.

A *szószék* hársfából készült, a hajó déli falánál van.

A *püspöki trón* gazdagon aranyozott, faragott fa.

A templomkertben nyugszik *Vujicsics Tihamér*.

„Sok nyelven értő és érző alkotó volt, ami azt jelenti, hogy nemcsak magyarul, szerbül, görögül vagy franciául tudott dalolni, hanem azt is, hogy súlyosan, könnyedén, komolyan, bohócosan, fájdalommal, humorosan is. És népszerűen, madrigálosan, egyszerűen, bonyodalmas ellenpontozással, pop-zenésen, dzsesszesen, csa-csa-csásan is... De ki győzné felsorolni még összes többi »fajtaságát«!" – írja Petrovics Emil Vujicsics Tihamérről.

A templomkertből az erősen lejtő Alkotmány utca bal oldalán három, közel azonos párkánymagasságú ház áll.

A Szofrics-ház (Alkotmány utca 5.) 1810-ben épült kora klasszicista stílusban. Az emeleti falsíkot öt kannelurázott dór lizéna osztja négyfelé, a lizénák lábazata finoman kiugrik. Az eredetinek megfelelő klasszicista ablakok egyszerű szalagkeretes kőkeretben nyílnak. A középső két ablakon duplán beugró mélyített tükör van, a két szélső díszítése finoman beugró duplázott félköríves tükör. Emeleti felület alatt profilos övpárkány és alatta ritkán használt klasszicista dísz húzódik, a tárcsás futókutya.

A földszinti homlokzatszakasz díszítése a teljes felület víz-

szintes vonalazása, amely kétoldalt a sarkokon kifut. Az aszimmetrikus elrendezésű földszinti homlokzatban egyenes záródású nagyméretű kapu van, sima széles kerettel, ferdesíkú kerékvetőkkel. A kapuszárnyak klasszicista osztású vázlábazatos tömör fatáblák. A homlokzat többi részén az emeletiekkel azonos tengelyben három kőkeretes ablak nyílik.

A ház kapualja tükrös mennyezetű, lépcsőházát klasszicista vasrácsajtó zárja le.

A ház elnevezése lakója, *Szofrics Pál* (1857–1924) tanár emlékét őrzi. Szofrics Pál évekig Szentendrén tanított, majd az 1900-as évek elején Szerbiába költözött. Loznicában, Nišben, Belgrádban tanított, itt is halt meg. Nyarait gyakran töltötte később is Szentendrén. A tanítás mellett írással is foglalkozott. Főleg néprajzi és történelmi munkákat írt, de műfordítói és irodalmi tevékenysége is jelentős.

1903-ban Nišben adta ki Momentumok Szentendre történetéből című könyvét. Több szentendrei vonatkozású műve ismert.

A szomszéd házon *Avakumovics Avakum emléktábláját* látjuk.

A család 1692-ben települt át Komáromból Szentendrére. Fontos közéleti szerepet játszottak a város életében. Két püspök, egy bíró, több egyháznagy, katona került ki a családból. Legismertebb tagja Avakumovics Avakum (1774–1811): granicsártiszt, fuvolajátékos Szentendrén született. Mint katonatiszt bejárta egész Európát. Fuvolajátékosként fényes ajánlatokat kapott. Londonba, Nápolyba hívták. Ő lemondva rangjáról visszavonult Szentendrére és csendesen élt hangszerének és a költészetnek. Verseit német és szerb nyelven írta. Gulyás Pál mégis felvette a Magyar írók munkái című művébe. Így lett Avakumovics magyar költővé. Szentendrén halt meg. Sírköve látható a szomszédos Belgrád-templom udvarán. A hagyományok szerint egy új hangszert is alkotott: a fúvós és billentyűs avakumikát.

Az Alkotmány utcából a Ferenczy Károly köz a Vörös Hadsereg útjára vezet. Ferenczy Károly a felső *sarokházban* lakott, emléktábla van a ház falán.

A templomkert sarkától a múltba elvezető hangulatos közbe, a Hunyadi utcába érünk. Itt megcsodálhatjuk Ginesser Márton másik kerítéskapuját is. A kaputól visszafordulva a Hunyadi utca kis szakaszán, majd a Kígyó utcán megyünk a hegyről lefelé. Jobboldalt az Alkotmány utcai polgárházak kertjének alja még a belgrádiak mehalájához tartozott, a bal oldali a dalmát csoport lakóhelye volt. Az épületeken nagyon is lehet látni a két mehala közötti különbséget.

A Vajda Lajos Múzeum, a Hunyadi utca 1. számú ház a Dunával nagyjából párhuzamosan álló óriási pinceboltozatának elbontásával a századforduló előtt épült. Kívülről földszintes, belülről emeletes, egytraktusos épület. Az emeleten háromszobás nagy lakás van. A szobák ablakai kivétel nélkül a Dunára néznek. A Kígyó utca felé eső előszoba előtt nagyméretű faragott fatornác van, melyhez a kertből kora eklektikus rácsú kőlépcső vezet. Nagyon szépek a finom asztalosmunkával készült óriási eklektikus szobaablakok. Kettő közülük homlokzatból kiálló, franciás rendszerű.

A házat Vajda Lajos felesége, Vajda Júlia festőművész választotta ki a Vajda Lajos-gyűjtemény céljára.

Vajda Lajos festőművész (1908–1941) képeinek motívumkincsét a legősibb forrásokból – a primitív népek művészetéből, a pravoszláv ikonokból – merítve, kereste a keleti és a nyugati kultúra közötti összekötő szálakat. Konstruktív szürrealizmusnak nevezett szuggesztív stílusa, tragikusan rövid életpályája ellenére is, a szentendrei festészet egyik legfontosabb, meghatározó mesterévé tette. Szellemi előfutára lett az 1945 után hasonló programmal induló Európai Iskolának, egykori festőtársainak (Korniss Dezső, Bálint Endre, Anna Margit, Szántó Piroska).

Leérve a Kígyó utcán a Vörös Hadsereg útjára, második sétánk befejezéseképpen a sarkon lévő Vörös Hadsereg útja 10/b számú, volt Pavlovits-házat és az *Ámos Imre–Anna Margit Múzeumot* ismertetjük.

A háromtengelyes, L alakú beépítésű ház barokk eredetű. Szépen faragott konzolos függőfolyosója klasszicizáló késő barokk korláttal és díszes korlátkitámasztókkal az utcáról is látszik.

Ámos Imre festőművész (1907–1944) álomszerű, látomásos képeinek világa Nagykállóhoz, gyermekkori élményeihez, majd 1937-től elsősorban Szentendréhez kötődik. 1940-től egyre tragikusabb, személyes élmények ihletik megrázó képeit, sokasodó grafikáit, melyek az erőszakos háború kegyetlenségéről és saját értelmetlen halálának szörnyű előérzetéről szólnak.

A 245 darabból álló Ámos-hagyatéknak csak egy töredékét öleli fel a múzeum emeleti szárnyában rendezett emlékkiállítás, de bemutatja a Magyar Nemzeti Galéria, a Zsidó Múzeum és a szentendrei Ferenczy Múzeum korábbi gyűjtéséből származó Ámos-műveket is.

Az emeleten az első négy szoba Ámos *festményeit* (Anyám és én, 1933; Asszonyok a forrásnál, Süketek a szentek, 1935; Dédanyám tükre előtt, 1936; Álom a medvetáncoltatóról, Nővérek, Szentendrei kikötő, 1937; Önarckép angyallal, 1938; Sötét idők, 1938–1940; a Háború, 1942), az ötödik Ámos *grafikáit* mutatja

be (Síró angyal, 1941; Koroszteni vízió, 1943; az Apokalipszis sorozata, I–XII., 1944).

Anna Margit festőművész (1913) pályája a 30-as évek elején párhuzamosan indult Ámos Imrével, akivel 1936-ban kötött házasságot. 1945 után az Európai Iskola alapítói között találjuk. Képeinek expresszivitása, felfokozott színvilága ebben az időben éri el tetőpontját. Termékeny, a szürrealizmussal rokon művészetének ihletője a népi és biblikus témák mellett a fenyegető háború kitörölhetetlen élménye.

A barokk múzeumépület négy földszinti szobájában 1969-től láthatjuk Anna Margit munkásságát. Bábu (1969), Özvegy (1971), Mézeskalácsos múzsa, Trombitás önarckép (1972), Mózes, Scharf Móric (1973), Jákob és az angyal (1973–74), Bűnbeesés (1974), Haláltánc, Házaspár (1975), Cinka Panna, Énekek éneke, Liliputi kisasszonyok, Szentendre (1976), Kristály éjszaka, a Teremtés-sorozat négy képe (1977), Halász, Vörös Rébék (1979). Az ötödik (az utcára néző, kisebbik) szobában, Anna Margit által komponált *enteriőrben*, egy életnagyságú „modell", a művész festői világát képviselő, régimódi öltözetű bábu fogadja a látogatót.

A múzeum udvarán *Péter Vladimir* alkotása, Anna Margit festészetére, sajátos figuráira utaló tömör bronzszobor, a *Múzsa*.

3. séta

Az északi városrész

Duna-parti parkoló – (Vörös Hadsereg útja) – Gőzhajó utca – Hunyadi utca – Rab Ráby tér – Bartók Béla utca – Temető utca – Angyal utca – Dézsma utca – Ady Endre út – Vörös Hadsereg útja

„Mai állapotában is következtethetünk arra, hogy a Szamárhegy — vagy ahogyan még nevezni szokták: Angyal-hegy, Dalmát-hegy sohasem volt Szentendre »előkelő« negyede. A hagyományok és a Dalmát utca neve arra utalnak, hogy itt dalmátok telepedtek le. A műemlékek hiányát bőven kárpótolja az egész városrész mediterrán hangulata, és az a kilátás, amely például a Tobakosok keresztje mellől a Dunára és a Szentendrei-szigetre nyílik. A tobakosok, azaz a tímárok a betelepülő szerbek ősi mesterségét, a bőrkikészítés fáradságos és hosszadalmas munkáját folytatták itt is. A Szamár-hegyen szinte minden ház alatt pince van. Az egymás alatt és fölött húzódó, hosszú és tekervényes járatok keresztül-kasul szelik

az egész hegyoldalt. Ezek az egykori szőlősgazdák pincéi. A néphagyomány szerint a pincék egyikében rejtette el kincsét Ráby Mátyás — és a mai napig nem találták meg."

(Máthé György)

A Duna-parti parkoló északkeleti sarkában áll *Lázár cár keresztje*. Az emlékkereszt 1778-ból való. Ószláv betűkkel írt felirata Lázar cár emlékét hirdeti, akit 1389-ben a rigómezei csata után a szultán lefejeztetett.

A szentként tisztelt cár tetemét menekülő hívei megszerezték és először a szerbia pristinai templomban helyezték el. Ezután 300 évig a ravanicai zárdában őrízték, majd 1690-ben a török elől menekülő utódok Szentendrére hozták. 1690-ben, az e helyen emelt fatemplomban helyezték ideiglenesen nyugovóra. Az ereklyét a visszatelepülő csoportok hazavitték, Vrdník falu újra telepített zárdályában helyezték el. Az emlékkeresztet az itt álló templom bontása után helyezték el ide a XIX. század elején.

Négyszögletes párkányos talapzaton kör alaprajzú, kora klasszicista római korinthoszi oszlop áll. Alsó egyharmadában sűrűn, felső kétharmadában ritkán kannelurázva. A finoman faragott kőoszlop tetején egyszerű vaskereszt van.

A parkolóban állva négy templomot látunk; balra a Várdombon a római katolikust, majdnem szemben a kimagasló Püspöki templomot, északra, messzebbre a Preobrazsenszkát és ha a Vörös Hadsereg útja és Gőzhajó utca sarkánál megállunk, akkor a Blagovesztenszkát.

Sétánk a Szamár-hegyre visz, induljunk el az enyhén emelkedő Gőzhajó utcán. Néhány lépés után az utcát keresztezi a Kígyó utca. Jobbra erősen emelkedően és megtörve elvész a szemünk elől, irányát csak a közelben magasodó ház oldalhomlokzatának irányából sejtjük. Balra tekintve egy erősen megtört homlokzatú, szintén emeletes házcsoportot látunk. Mindkét ház barokk eredetű, de ez homlokzatukon sajnos már nem látszik. A kereszteződés nyugati oldalán nagyméretű kert van falazott kerítéssel, egy barokk és egy eklektikus vasrácsos kapuval. A két kapun a tölcsérszerűen szélesedő utcatorkolatban minden nehézség nélkül be lehetett lovaskocsival hajtani. A *Gőzhajó utca 2. számú ház* 1820 körül épült klasszicista stílusban. Sima hattengelyes homlokzatát az ablakok közötti egyszerű mélyített tükrök díszítik. Magas lábazatában bal olda-

Az északi városrész

1. Lázár kereszt
2. Gőzhajó u. 2. szám
3. Görögkeleti plébánia és paplak
4. Krecsárovics-ház (Gőzhajó u. 9. sz.)
5. Rab Ráby tér 1. szám
6. „Dalmát-ház"
7. Tobakosok keresztje
8. Szőlősgazdák keresztje
9. Szentendrei régi művésztelep
10. Kerényi Múzeum
11. Vörös Hadsereg útja 41. szám
12. Preobrazsenszka-templom

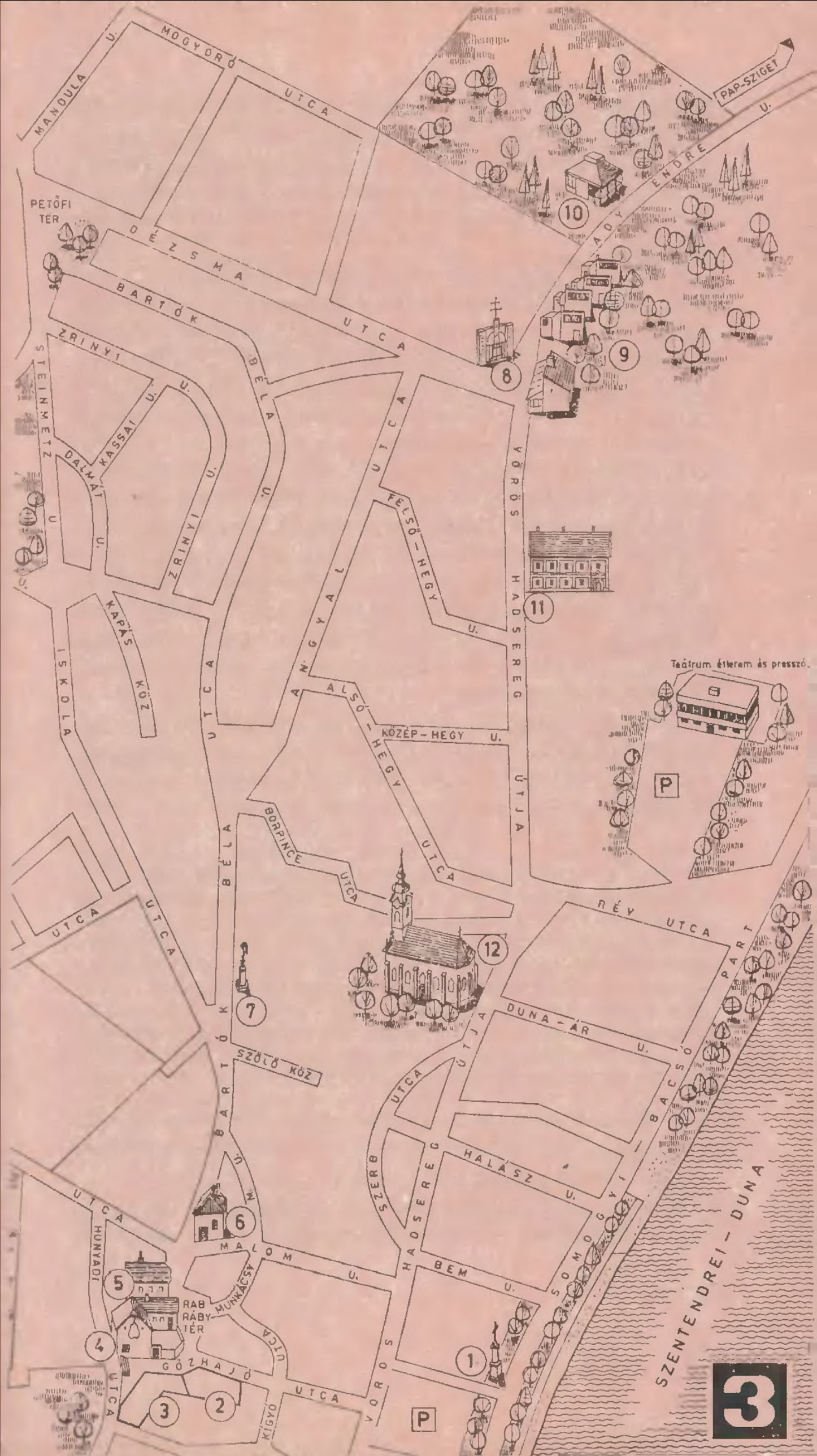
MANDULA U.
MOGYORÓ UTCA
PAP-SZIGET U.
PETŐFI TÉR
DÉZSMA UTCA
BARTÓK BÉLA U.
ZRINYI U.
STEINMETZ U.
DALMÁT U.
KASSAI U.
ISKOLA UTCA
KAPÁS KÖZ
ANGYAL UTCA
FELSŐ-HEGY U.
VÖRÖS HADSEREG ÚTJA
ALSÓ-HEGY U.
KÖZÉP-HEGY U.
BORPINCE UTCA
Teátrum étterem és presszó
P
RÉV UTCA
DUNA-PART
DUNA-AR U.
SZŐLŐ KÖZ
SZERB HADSEREG ÚTJA
HALÁSZ U.
BACSÓ SOMOGYI U.
MALOM U.
BEM U.
HUNYADI UTCA
RÁB RÁBY TÉR
MUNKÁCSY UTCA
GŐZHAJÓ UTCA
KIGYÓ UTCA
SZENTENDREI-DUNA
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
3

li végén két pinceajtó van. Az ajtók érdekessége, hogy egyikük a Szamár-hegy alatti tufába fúrt pincerendszer egyik kétágú pincéjéhez vezet. Méreteire jellemző, hogy a ház déli fala alatt húzódó ága a szerb plébániaházig tart, a másik, északra kanyarodó a Rab Ráby tér északi végéig ér, a kőzet alatt átszelve az egész teret.

A Gőzhajó utca tölcsérszerű szélesedéséből jobbra a Rab Ráby térre jutunk. A torkolat jobb oldalán a volt *Krecsárovics-ház* a Gőzhajó utca 9. szám. Lekontyolt tűzfalával néz az út torkolatára. Az 1750 körül épült nagyméretű, barokk földszintes ház tűzfalát hegedű alakú képfülke díszíti, körülötte három kis szellőzőnyílással, alatta fűzött kőkeretes ablakkal.

Az utcatorkolat déli oldalán L alakú beépítésben áll a *görögkeleti plébánia és paplak* (Hunyadi utca 2.). A paplak 1770 körül épült. Beforduló homlokzatával tölcsérszerű teresedést alkot a templomkert falával. A homlokzaton az eredeti kapuszárnyas, korsóíves, kőkeretes kapun kívül egyetlen füles keretezésű ablak nyílik. Az oldalhomlokzatot egyszerű övpárkány osztja két szintre, az emeleti síkját falisávok osztják négy mezőre, mindegyikben egy-egy füles kőkeretes barokk ikerablak van. A földszinti homlokzatán sima kőkeretes ablakok és egy kosáríves kőkeretes ajtó nyílik.

Az épület udvari homlokzatán árkádos folyosó húzódik, alatta apácarácsos ablakokkal. Egyik szobája tükörboltozatos.

Az utcai pinceajtó mögött az épület alatt épített és vájt pincerendszer van, egyik ága az udvar alá is nyúlik.

Iván-napi koszorú. Az épület kapuján egész évben sárgálló virágkoszorút láthatunk. Ilyen koszorúval más szentendrei házon és a szerb templomok kapujában is találkozhatunk. A koszorú szerb neve „Ivanszko evetye". Az Iván-napi koszorú vallásos népi szimbólum, de nem fűződik hozzá egyházi szertartás. Eredetét a török időkben kell keresnünk. Az oszmán birodalom által elfoglalt területek lakosságának, így a szerbeknek is egy része áttért az iszlám hitre, más részük – élve a törökség kismérvű vallási türelmével – megmaradt eredeti hitében. Ez utóbbiak minden év Iván-napján, június 24-én sárga mezei virágkoszorút akasztottak ki a kapu- vagy ajtófélfájukra, és ezt megőrizték a következő év Iván-napjáig.

A Rab Ráby tér a dalmát betelepülők főtere, itt sorakoznak a XVIII. századi szentendrei szőlősgazdák, kisebb, és a szőlőművelés gazdagságát bizonyító nagyobb házai.

1701-ben, hogy a szőlőtermelés újra meginduljon az ősidők óta szőlőtermő dombokon, 8 éves adómentességet kaptak azok, akik

szőlőt ültettek. 1715-ben 209 család rendelkezett szőlővel összesen 897 kapás területen (1 kapás = 94 négyszögöl). 1728-ban 2594 1/2 kapás területet, 1772-ben 10 970 kapás területet ültettek be Szentendrén, amely 687 család birtokában volt. Szőlő borította Pismányt, Tyukovácot, Bubánt, Petyinát és a város déli részét is. 1778-ban 884 ház volt Szentendrén, ez azt jelenti, hogy a házak alatti pincéken kívül még rengeteg pincének, érlelőhelynek kellett lenni a városban. Volt is. A Szamár-hegy méhkasszerű teljes aláfúrása igazolja ezt a számot. Például a Szerb utca mögötti dombszakasz alatt tizenhat, domboldalba egyenesen befúrt pince van, közülük öt olyan, amely ötven méternél hosszabb.

A környéken minden dombra eső ház alatt bortároló pince van, rendszerint a ház alatt épített pincéből kiindulva és szabálytalan vonalban továbbfúrt alakban. Ilyen a plébániaház alatti is, több ágú furattal.

A Rab Ráby tér 1. szám (Rab Ráby háza). A közös udvaron épült kettős ház valószínűleg egy szőlősgazda háza volt... Az oromfalas két földszintes épületet kerítésfal köti össze, melyben kosáríves kőkeretes barokk kapu nyílik, vállkővel és zárókővel, zárókövén domborművű szőlőfürttel és 1768-as évszámmal. A jobb oldali, kétablakos ház homlokzatán egyszerű főpárkány húzódik végig, felette lekontyolt oromfallal. A kétfüles könyöklős kőkeretezésű ablak alatt kosáríves pinceajtó, a *kacsárnya* nyílik, keresztpántos levélrózsás szárnyakkal. Az épület háromnegyede alatt óriási dongaboltozatos téglából épített *pince* van. A pincébe az udvarról is van levezető lépcső, de az utcáról a kacsárnyán is lejuthatunk az első pincébe. Innen a még egy szinttel lejjebb lévő tufába vájt pincébe lehet jutni, ami enyhén ívelve a Martinovics utcáig tart.

„A betelepült szerbek kezdetben még Szentendrén is az óhazában megszokott módon készítették a bort. A határban leszüretelt kadarkát nagy kádakba rakták és szekéren hazaszállították. Házuk előtt, még a szekéren, a szőlőt fa csömöszölőkkel összetörték, majd egy vályú formájú csatorna segítségével – az utcára nyíló pincelejáraton, a *kacsárnyán* keresztül – a pincékben elhelyezett hatalmas *kacákba*, fakádakba eresztették. A törkölyön hagyott mustot sajtolás nélkül érlelték. Az így nyert bort a törköllyel együtt lefedték. A kaca tetejét sárral és faggyúval jól letapasztották, hogy levegőt ne kapjon. A bort fejtés nélkül, a kaca alján lévő csaplyukból fogyasztották. A sűrű, sötét színű és erősen csersavas vörösbort fűszerezték is. Ez volt az egykori híres »rác ürmös«. A szőlőprés csak az 1800-as évektől kezd általánossá válni."

(Máthé György)

A bal oldali, 1768-ban épült szárny félnyeregtetejével, egyetlen kőkeretezésű ablakával simul a Gőzhajó utca 2.

számú ház kétablakos félnyeregtetős szárnyához és alkotnak közös oromfalas barokk külsőt.

Az udvar két oldalára telepített házak a betelepüléskor közös nagy családi egységben (ún. Zadruga) élők hagyományait bizonyítják.

A hagyomány szerint Ráby Mátyás 1784-től „elűzetéséig" ebben a házban élt.

„1784-ben egy császári tisztviselő érkezett Szentendrére, hogy megvizsgálja a magisztrátus számadásait. Súlyos visszaéléseket fedezett föl. Jelentései azonban nem jutottak el a császárhoz. A vármegye összejátszott a korrupt városi tisztviselőkkel. Vesztegetésekkel, fenyegetésekkel akarták rábírni arra, hogy hagyja abba vizsgálatait és vonja vissza feljelentéseit. Végül a vármegyei törvényszék Ráby Mátyást börtönbe záratta, sőt halálra is ítélte. Ráby kalandos úton Franciaországba menekült, ahol kiadta emlékiratait. A szentendrei és izbég szegények pártfogójának tevékenysége feledésbe merült volna, ha Jókai száz évvel később nem fedezi föl Ráby önéletírását és nem írja meg Rab Ráby című regényét."

(Máthé György)

Ráby Mátyás önéletrajzának címe és ajánlása megrázó beharangozása a bentfoglaltaknak: „Jogtiprás és a kormányzás borzalmai Magyarországon és Ausztriában, vagy a türelmes és emberséges magatartás miatt napjainkban kegyetlenül üldözött rábai és murai Ráby Mátyás s magyar nemes okmányokkal igazolt története. Írta ő maga. Strassburg, a köztársaság ötödik évében (1797) (a szerző költségén). – Minden világtáj és nemzet becsületes fiainak, akiknek szemében még szentek az emberi jogok, ajánlja e művet a szerző." (Eredetileg német nyelven jelent meg, magyarul csak az 1950-es években.)

A legnagyobb zavar és a legtöbb visszaélés a pénzügyek terén mutatkozott. Erre a sok közül csak egy példát idézünk: „Egy évben harminc ház leégett. Ezért a község adóelengedést kapott a királytól; a magisztrátus mindazonáltal szigorúan behajtotta az egész összeget. A többi ház adóját felemelték s mivel az emelés miatt tulajdonosa sok házat otthagyott, a lakott házakra aztán még nagyobb teher esett." Ráby feljelentései, amelyeknek egész tömegét juttatta el a császárhoz, a becstelenségekből nagy anyagi hasznot húzó városi és érdekből vele tartó megyei szervek összefogásán mindig elakadtak és eredménytelenek maradtak. Pedig Ráby elképzelései emberségesek voltak – de akkor forradalmiaknak minősültek.

„Egyszer azt mondtam, hogy ha a terheket helyesebben osztanák el, és sem a magisztrátust, sem a papságot, sem a nagybirtokosokat nem mentenék fel azok viselése alól, az uradalom 30.000 forintot fizethetne évente az uralkodónak; a község ezáltal nagy tehertől szabadulna meg, s a szegények és vagyontalanok keveset, vagy egyáltalán semmit sem fizetnének."

Az érdekelt tanácstagok hol megvesztegetéssel, hol erőszakkal próbálták Rábyt „jobb belátásra" bírni:

„Paprika Péter és Kollatovics István útján, akik közül az előbbi azelőtt nyolc évig bíró, a másik pedig ugyanennyi ideig adószedő volt, 3000 aranyat ajánlottak fel, ha melléjük állok." Az ajánlat visszautasítása után Ráby távollétét használták fel újabb akciójukhoz: „Alig szereztek tudomást az esküdtek utazásomról... fegyveresen betörtek házamba, nővéremet erőszakkal kikergették onnan... feltörték pincémet... boromat lecsapolták és irataimat s minden Szentendrén lévő ingóságomat elrabolták. Ezután kénytelen voltam házamat jó magyar szokás szerint reoccupálni, azaz erőszakkal foglalni vissza. A megye helyeselte a reoccupátiót." Ráby szentendrei házát nem tudjuk azonosítani, a hagyomány a Rab Ráby tér 1. számú épületet tartja az övének. Nemcsak ellenségeit, a tanácstagokat de az akkori közbiztonságot is jól jellemzi ez az eset. Értesülünk még más hasonlóról is:

„Amit a magyarországi borzalmakról eddig elmondottam, eléggé bizonyítja, milyen kevésre becsülik ott az emberéletet... Főképp a szerbek, akik gazdagságuk miatt az uralkodó elem ott, ha becsípnek, kimennek a szabadba, fogadást kötnek, melyikük lök egy szegény dunai munkást a vízbe. Nem egy szerencsétlen ember vesztette el ily módon az életét anélkül, hogy a tettesek ellen komoly vizsgálatot indítottak volna."

Mást is tud Ráby Mátyás: „Egy hites megyei sebész, akinek bizonyítványa kezemben van, 1780-ban négy és 1783-ban két meggyilkolt embert talált és szemlélt meg Szentendrén, akiket eltemettek és elföldeltek anélkül, hogy a gyilkosok ellen bírói eljárást indítottak volna."

Visszaéléseik felfedésétől való félelmükben ellenfelei aztán megmérgezték Rábyt, aki az esetet megrázó színekkel ecseteli, majd hozzáteszi, hogy hosszas lábadozás után talpra állt ugyan, egészségét azonban többé nem nyerte vissza teljesen. Bátorságát vesztve fordult ezután a császárhoz:

„Térden állva kértem őt, hogy kímélje életemet és mentsen fel veszélyes küldetésem alól. De a császár nem teljesítette kérésemet, hanem újra ígéretet tett, hogy megvédelmez." További veszélyek, többszöri börtön után nem maradt más választása, minthogy elmeneküljön az országból. Álruhában került háború idején francia fogságba, ahol kilétének tisztázódása után pártfogásra talált. A francia tábornok útlevelet adott neki: „Rábai és murai Ráby Mátyás polgártársnak megengedtetik, hogy Strassburgba menjen segítségért és támogatásért, amelyet nagyon megérdemelt, mert azért hagyta el hazáját, hogy megszabaduljon a zsarnokság és az üldözések elől, amelyeket hazafias elvei miatt szenvedett."

Strassburgban végre nyugalomra lelt, ott kiadhatta hányt-vetett életének történetét.

„Ráby Mátyás nemesember volt, mégis érzelmei és törekvései szerint a polgársághoz állt közel, célkitűzései és azokért folytatott önfeláldozó küzdelmei az 1848-as forradalom és szabadságharc előfutárainak sorába állítják."

(Horler Miklós)

A következő telken csak egy kis *kamraház* áll, amely azonban egy kacsárnyát tartalmaz.

A Rab Ráby tér, Martinovics utca sarkán egy XVIII. századi oromfalas *kacsárnyás ház* zárja a tér északi utcaképét.

A Martinovics utcába bepillantva a Pest megyei Művelődési Központ és Könyvtár északi épületsorát látjuk.

A Malom utca sarkán levő kora barokk házban Szánthó Imre grafikus és festőművész *Dalmát házat* alapított. A ház Malom utca felé eső sarkánál levő kőkeretes ajtó kacsárnya, amely a Bartók Béla utca alatti tufába fúrt pincébe vezet, az épület alatti kora barokk falazott pince ettől jobbra esik.

A Munkácsy Mihály utca a dalmátok alsó utcája. A Kígyó lépcső folytatásaként A Rab Ráby tér keleti sarkától a Bartók Béla utcába torkollik. A torkolattól pár lépésre van a Kmetty tér, amelyből észak felé a Szamárhegy gerincén a Bartók Béla utca húzódik. Jobbra ágazik az Iskola utca, amely már a hegytől nyugatra eső lankás területre esik.

Dr. Katona Gyuláné írásával búcsúzzunk a szentendrei dalmátoktól:

„A dalmátok a Szamár-hegyen telepedtek le és igyekeztek otthonukhoz hasonló körülményeket teremteni. Az anyanyelven kívül a szokások és a hagyományok voltak számukra az óhazához kötődés szálai. Ezeket generációkon keresztül megőrizték.

A dalmátoknál a legszentebb dolog a barátság volt. Ennek hagyományaként alakult néhány éve a »Dalmatin Brat«, a Dalmát Baráti Kör. Az ő érdemük a régi szép szokások, köztük az Ivan Dan, az Iván-napi tűzugrás és a Dodolajárás felelevenítése.

A nyári napforduló megünneplése az ókorból ered. A szokást a kereszténység is átvette és Keresztelő Szent János napjának megünnepléséhez kötötte. Európában a Balkánról kiindulva terjedt el a szokás és magyar területre is feltehetően szláv közvetítéssel jutott el.

Szentendrén mindég nagy esemény volt az *Iván-napi tűzugrás*. Egészen a negyvenes évekig dívott.

Hosszú menetben, zeneszóval vonultak ki az emberek a város szélére. Az előre elkészített tűzrakás előtt felsorakoztak és a staresina, a dalmátok feje felköszöntötte a vendégeket, a város vezetőit, majd az Ivánokat, Jovánokat és Jánosokat. Minden egyes köszöntő után egy nagy kulacsból ivott, mindenki egészségére kívánva: Zievo! Éljen! Végül a zenekar tust húzott, ő pedig megadta a jelet: Skočite! Ugorjatok! Ezután a legények sorra nagy ívben átugrották a tüzet, s a nemzeti színű szalaggal átkötött fehér ingük a tűz fényében, mint egy fáklya, lobogott utánuk. Amikor az ugrás végetért, a fiatalság a tambura dallamára vidám kólót járt a tűz körül.

Az esőnek mágikus varázslását is a dalmátok örökítették át és nagy aszályok idején Szentendrén is megjelent a *Dodola*. Egy ember fűzfagallyakból sátrat vont maga köré és végigvonult a Szamár-hegyen. Minden terecskén megállt és énekelt:

Oj Dodola, Dodola,	Ó Dodola, Dodola,
Sta bi tebi trebala?	Mi kellene teneked?
Jedna kanta vodice,	Egy kis kanna vizecske,
I od Boga rosice.	Istentől harmatocska.

Dalára a házakból kitódultak az emberek, vizet zúdítottak a nyakába, hogy megidézzék a régen várt esőt. A Dodola egyik lábáról a másikra ugrálva rázta le magáról a vizet és dalával tovább csalogatta az esőt."

Utunkat a Bartók Béla utcán folytatjuk, amely az 1696-ban Boszniából érkezett szerbek mehalájának területe. Ők az akkori város északi területén telepedtek le, templomuk a Preobrazsenszka-templom volt és piacterük az attól délre fekvő terület. Fő foglalkozásuk a bőrkikészítés volt, ezért tímároknak, illetve a XVIII. században *tobakosoknak* hívták őket.

A Bartók Béla utcában a negyedik telken áll a *Tobakosok keresztje*. A tobakosok (tímárok) állították a XVIII. század végén. Az emlékkereszt négyzetes alapzaton álló kőpillér, tetején rocaille-os díszű kovácsoltvas kereszt félabroncs alakú tetővel. A pilléren elmosódott, vésett felirat és a renoválásra vonatkozó 1901-es évszám olvasható.

A kovácsoltvas kereszt a város egyik legszebb pontján áll, ahonnan elragadó kilátás nyílik az alattunk hömpölygő Dunára, a Szentendrei-sziget hatalmas zöld foltjára, a város szinte gyermekjátéknak tűnő házaira és közvetlenül a Szamárhegy Duna felőli lábánál épült Preobrazsenszka-templomra.

Miközben ebben a kilátásban gyönyörködünk, üljünk le egy pillanatra az emlékkeresztet körülvevő téren és a tobakosokra való emlékezés kapcsán olvassuk el, hogy hogy is volt?

„1761-ig Szentendrén a tobakos, szűcs, szabó, szappanos, csizmadia, paplanos, varga, kovács-lakatos, bognár céh kapott kiváltságlevelet. A juh- és kecskebőrt kikészítő tobakosok 1698-ban nyerték céhlevelüket. A termelést erősen korlátozták. A mesterek csak egy inast tarthattak, felvételek alkalmával a régi céhtagok fiai kedvezményben részesülhettek. A szűcsök a budai szerb mesterek céhlevelét vették át 1700-ban. Kiváltságaikat Mária Terézia 1778-ban megerősítette. A rác (szerb) szabók 1708-ban szintén a budai mesterek privilégiumát kapták meg. 1780-ban Mária Teréziától kértek céhlevelet. A kis létszám miatt a testületbe léphettek a katolikus mesterek (németek és magyarok) is, de a vezetőségben a szerbeknek meg-

felelő szerepet kellett biztosítani. 1715-ben kelt a rác szappanosok céhlevele. Előírta, hogy az új mesternek be kell mutatni keresztlevelét, igazolni kell, hogy jártas a mesterségben, felvétel után egy évvel meg kell nősülni. Meghatározták a faggyú vásárlásának módját, előírták, hogy inast és legényt csak az tarthat, akit a céhláda előtt felvettek.

1697-ben vették át a szentendrei csizmadiák a budaiak céhlevelét. A budai testület 1696-ban alakult, és kiváltságlevelébe foglalta, hogy azt átadja a töröktől visszafoglalt terület mestereinek. A kiváltságlevél több pontjában nem a helyi, hanem a budai viszonyokat tükrözte. A mestereknek 2 legény és inas tartását engedte meg, holott még száz év múlva sem tudtak egy legénynél többet tartani. Szabályozta a munkába állítás módját, a felvételi díjakat stb. Legényt, inast csak az tarthatott, aki a céhnek megfizette minden tartozását. Felvételek alkalmával a mesterek fiai és vejei csak fele taksát fizettek. Tanulóidőt, legényidőt igazolni kellett minden új mesternek. A XVII. századi céhlevelet a csizmadiák 1730-ban megerősítették, majd az új szabályok értelmében 1779-ben Mária Teréziától kaptak artikulusokat. 1808-ban ismét új céhlevelet akartak váltani, azonban ez nem sikerült. A helytartótanácsnál és a kancelláriánál ugyanis ebben az időben az újabb reform előkészületei folyamatban voltak, és a céhlevelek kiadása egyelőre szünetelt.

A bőrfeldolgozó mesterek között a csizmadiák kaptak vezető szerepet. Mellettük kisebbségben maradtak a cipőkészítő vargák, akik csak az óbudai mesterekkel együtt tudtak céhlevelet váltani. Az 1754-ben létrejött céh vezetősége Óbudán lakott, a szentendreiek filiális tagok voltak. Nem tudott elzárkózni a céh más, vidéki mesterek befogadása elől. Mereven elzárták viszont a szervezetet a más ipart űző mesterektől: megfogadták, hogy sem a rác tobakosok, sem a magyar csizmadiák munkájába nem avatkoznak bele. Megtiltották a mesterek között kialakuló kooperációt. Akadályozták azt, hogy a gazdagabb mesterek a szegényebbeknek adják ki a munkát. Már problémát jelentett számukra a munkaerő biztosítása is. Meghagyták, hogy a legények legalább 1/4 évig kötelesek mestereiknél maradni.

Az 1761 előtti céhlevelek testületenként különbözőek voltak, néhány közös sajátosságuk azonban így is megfigyelhető. Mindig tartalmaztak előírásokat a céhszokásokra vonatkozóan. Meghatározták a céhgyűlések számát, a tisztviselők választásának módját, feladataikat, a mesterek vallási kötelezettségeit stb. Már volt bizonyos védekezési tendencia a konkurrencia ellen. Az országos vásárokra korlátozták az idegen mesterek és kereskedők árusítási jogát, illetőleg még ettől is igyekeztek megfosztani őket bizonyos esetekben. Általában nem akadályozták a testületek létszámának növekedését. A mesterek fiainak és vejeinek különféle kedvezményekben való részesítése a hagyományokhoz tartozott, de a megfelelő anyagiakkal rendelkező, idegenből betelepedő kézművesek is a céhek tagjai lehettek. Először a vargák 1754. évi céhlevelében volt szó arról, hogy a belépő mesterek társaik előtt »próbát« tettek. Valószínű azonban, hogy ez az előírás csak az óbudai mesterekre vonatkozhatott, nem a céhhez tartozó szentendrei és többi filiális tagra.

A céhszabályok előírásai már 1751 előtt igen sok vitát váltottak ki. A céhtagok és céhen kívüliek gyakran áthágták, illetve megkísérelték átlépni a megmerevedett szabályokat. A mesterek tiltakoztak az ellen, hogy a céh a magánéletbe beleszóljon. A tobakosok panaszkodtak, hogy az egyik mester a 20.§ előírásai ellenére sem akar megházasodni. Az ügy a hatóság elé került, ahol a mesternek adtak a céhvel szemben igazat."

(Dóka Klára)

A keresztet elhagyva a Szamár-hegy eddig szűk főutcája kiszélesedik, jobb oldalról becsatlakozik a Borpince utca, ami inkább lépcső, több töréssel ferdén érkezik a Duna-partról, a Rév utca folytatásaként.

A XVIII. század közepének 5000 lélekszámú városa körülbelül idáig terjedt. Az utcák szőlőhegyre vezettek, neveik erről tanúskodnak; Alsóhegy utca, Középhegy utca, Felsőhegy utca. Mielőtt sétánkat folytatnánk a hegy dunai oldalán, nézzük meg egy kicsit a befelé eső, bal oldalát is. A Temető utcán menjünk végig. A valamikor csak présházakkal tűzdelt szőlőhegynek négy rétegvonal menti utcája van. A Duna felé eső Angyal utca és a hegy gerincén tovább haladó Bartók Béla utca és Dalmát utca között két teleksor van, egymásnak háttal telepített *présházakkal*. A Temető utcán haladva érdemes mindkettőbe benézegetni és a Temető utca végén a *temetők* felé sétálni.

Érdemes megnézni a város egészen új városrendezési „csemegéjét", a *Szentendrei Átriumos Családiházas Telepet* (tervezője: Kocsis József).

Visszatérve a Bartók Béla utcára, az Angyal utcához folytatjuk utunkat. Az Alsóhegy utca északi sarkán egyelőre romokat látunk, de nemsokára visszaépítik az utca felé földszintes, kert felől emeletes, már a XIX. század második felében épült „borgazdaságot". Emeletén teraszos lakás volt, földszintjén borkezelő helyiségekből meredeken lefelé induló óriási „U" alakú vájt *pince*. Ez az első munka a város nagyszabású, több évre szóló pincemegerősítési programjából.

Ebből és a Középhegy utca felől megközelíthető, szintén megerősített *raktárpincéből* nagyszerű hegyi borkóstoló lehetne óriási terasszal, kilátással a Szentendrei-szigetre.

Az Angyal utcán folytatjuk utunkat szebbnél szebb *présházakból* kialakított házak között.

A Dézsma utca és az Ady Endre utca sarkán

látható, kerítésfalak között megbúvó *Szőlősgazdák keresztjét* az iparosokhoz és kereskedőkhöz hasonlóan céhbe tömörült szőlősgazdák emelték a XVIII. században. (Céhládájukat a Ferenczy Múzeumban őrzik.)

Az emlékmű négyzetes talapzaton áll. A karcsú kőoszlopon faragott szőlőinda csavarodik körül. Tetején díszes kovácsoltvas kettőskereszt. A keresztet a szőlősgazdák azért emelték, hogy — hitük szerint — megvédje a szőlőt a fagy és a jégverés ellen. Ebben a korban a szentendreiek számára a legfontosabb a szőlő volt. A kereskedők, az iparosok, később a hivatalviselők is minden pénzüket szőlőbe fektették és szőlőbirtokosok is voltak. Szőlőművelésből élt — még ha bérmunkásként —a város lakosságának többsége. Hogy hányszor nyújtott védelmet Noé vesszeinek a kereszt, nem tudjuk. Kétségtelen, hogy gazdagságát Szentendre elsősorban a jó szőlőtermésnek köszönhette.

A XVIII. században — legnagyobb kiterjedésekor — 2500 hold szőlőt műveltek Szentendrén. Nem csoda hát, hogy a város lakói számára a szüret volt az év legnagyobb eseménye. Az előkészületek közé tartozott a vödrök, dézsák, puttonyok, kádak, taposózsákok és hordók alapos kitisztítása, hiszen a tisztátalan edény vagy eszköz tönkretehette az egész termést. A bognárok és a kádárok lázasan készítették az új szerszámokat, tárolóedényeket. A városi magisztrátus szedőket és fuvarosokat szerződtetett az ország különböző vidékéről. Gondoskodott elszállásolásukról. A szüret első napját is a magisztrátus határozta meg. Szinte az egész város részt vett a szüreti munkában. A szőlőkben munkához láttak a szedőasszonyok és lányok, meg a puttonyozó férfiak. Csengős lovak, fellobogózott fogatok vitték a termést a városba. A kacsárnyák előtt, a szekéren, vidám legények csömöszölték és taposták a szőlőt. De résen álltak a „dézsmálók és kilencedszedők" is. A szüreti munkát hegybírók, hegymesterek és csőszök irányították. 1787-ben 35 ezer akó volt a bortermés Szentendrén.

A Dézsma utcával szemben van a *Szentendrei Régi Művésztelep*. Ferenczy Károlyt szentendrei tartózkodása idején számos művészbarátja látogatta meg. A város környékének bája, festőisége őket is megragadta, s így természetes volt, hogy a századforduló festőiskoláinak megalapításával végül Szentendrére is települt művészkolónia.

A minta Hollósy Simon, Ferenczy Károly, Réti István kezdeményezéséből 1896-ban megalakult nagybányai festőiskola volt, de a Szentendre Művésztelep a nagybányai és a szolnoki után csak jó harminc esztendővel jött létre. Alapító tagjai Réti István tanítványai,

akik már a Képzőművészeti Főiskolán is szoros kapcsolatban állottak egymással, és 1926 nyarától kezdve kezdték felkeresni Szentendrét. Réti tanítványai tanulmányaik befejezése után sem szóródtak szét, s így nem volt nehéz társaságukból állandó művészkolóniát szervezni. A művészek 1928-ban állandó otthonra is leltek Szentendrén. Kezdetben az állami szőlőtelep helyén levő egykori járványkórház néhány épületét kapták meg, de ez messze volt a város központjától, s így a letelepedés után két évre nyolc fiatal, tehetséges művész a városházán jutott két műteremhez. Majd újabb épületeket kaptak: a város szélén levő Munkásbiztosító nagy kertes üdülőjét ajánlották fel számukra.

1928-ban alapították meg hivatalosan is a *Szentendrei Festők Társaságát*.

A jelentős pedagógiai munkásságú *Réti István* (1872–1955) tanítványai mesterük főiskolai rektorságát megelőzően kerültek Szentendrére. A Szentendrei Festők Társaságának elnöke: *Iványi Grünvald Béla* (1867–1940) művészete ekkor már hanyatló korszakába jutott, jóllehet egykor a kecskeméti művésztelep vezetője és lelke volt. A telep alapító tagjai közül a megbízásokkal elhalmozott *Jeges Ernő* (1898–1956), a történelmi képeket festő *Heintz Henrik* (1896–1955), a haláláig rajztanárként is működő *Bánáti Sverák József* (1898 1951), a szentendrei plébániatemplom szentélyének kifestésében legnagyobb részt vállaló *Pándy Lajos* (1895–1957), továbbá a negyvenes években a konstruktivizmus felé hajló *Rozgonyi László* (1894–1948) lényegében a neoklasszicista irány, a római iskola képviselője volt.

Az alapító tagok közül *Bánovszky Miklós* és *Ónodi Béla* van már csak életben. A szentendrei művésztelep alapító tagjai közül *Paizs-Goebel Jenő* (1896–1944) volt az egyik legönállóbb tehetség.

Szentendrén dolgozott az ugyancsak Réti-növendék, konstruktivista *Deli Antal* (1886–1960) 1937-től haláláig, továbbá 1931-től nyaranta a posztimpresszionista tájfestő: *Diener-Dénes Rudolf* (1889–1956).

A 30-as évek második felében, illetve annak végétől kezdve dolgoztak Szentendrén olyan fiatal művészek, akik a legújabb és legmodernebb nyugat-európai stíluskísérletek és a hazai tradíciók „ötvözésén" fáradoztak. E csoportba tartozik *Ámos Imre* (1907–1944), *Vajda Lajos* (1909–1941) és a még élő *Korniss Dezső*. Ők a harmincas években „művésszé érő, avantgarde szellemű generáció tagjai". A szürrealizmus iránt vonzódó és az erkölcsi kérdések iránt különösen fogékony Vajda Lajos művészetét nem lehet egyértelműen a modern festői irányzatok valamelyikébe sorolni. Életműve a két világháború közötti kor maradandó „terméke". Vajda és Ámos művészete a magyar avantgarde új hullámát képviseli, amelyet Vajda emelt „európai rangra". A nemrégiben elhunyt *Kmetty János*, *Czóbel Béla* és *Ilosvai Varga István*, valamint a szentendrei festészet ma is élő „nagy öregjének": *Barcsay Jenő* festőművészek bemutatása helyett megszólaltatjuk *Somogyi József* Kossuth-díjas szobrászművészt, aki tágabb értelemben ugyancsak a Duna-kanyar művésze, mert egy ideig Klastrompusztán, a Dobogó-kő és a Pilis aljában élt nagyapjánál.

„Hozzám nagyon sokan állnak közel... mint *Barcsay Jenő*, akit

az egyik legérdekesebb és legnagyobb festőnek tartok. A festményeiben megnyilvánuló humánus szerkezeti rend az első pillanatban elvontnak látszik, ám mindig emberséges. Soha sincs az az érzésem, hogy lenéz vagy kirekeszt a Barcsay-kép. *Czóbel Bélában* tisztelem a megújulni tudó nagy festőt, ahogy élete utolsó pillanatáig az állvány előtt állt és festett. Éppen halála előtt néhány héttel jártam nála Szentendrén, megnézni a múzeumát, s eltűnődtem: milyen nagy kortárssal élünk együtt... De éppen Szentendrén döbbentem rá arra is, hogy mennyire megfeledkeztünk az olyan „csöndes" festőkről, mint a negyven éve már ott élő s a saját művét mindig újrakezdő, tehát folytató *Ilosvai Varga István*... Úgy tűnik, hogy a puritánság, tisztaság, póz nélküliség csupán emberi erények. *Kmetty*, a festő is ilyen volt. Kalapos önarcképei állják az időt, szinte már mint a magyar konstruktivizmus példaképei. *Martyn Ferencnél* is hasonló érzéseim támadtak: a gondolatteremtő erő hordozza nála a formát, ami széles skálájú festői, grafikai, rajzi megoldásokat teljesít ki a nonfiguratív képektől a Petőfi-illusztrációkig."

A II. világháború a művészek munkáját megbénította; a telep egy részét a katonaság foglalta le. Új élete csak 1946-ban indult meg, s vette kezdetét második fénykora.

A magyarországi művészet történetében Szentendre lett Nagybánya örököse. A szentendrei művészet ötévtizedes múltra tekinthet vissza a Szentendrei Festők Társaságának megalakulása óta. Szentendre nélkül hiányos és elképzelhetetlen az újkori és modern művészet.

Kerényi Múzeum (Ady Endre utca 6.). Kerényi Jenő szobrászművész (1908—1975) századunk egyik kiemelkedő, egyéni formanyelvet teremtő magyar művésze. Múzeuma a régi szentendrei szoborkert helyén, Czóbel egykori, műtermes almáskertjével szemben egy pavilon jellegű épületben nyílt meg 1978 őszén.

A kiállítás Kerényi 1939—1973 között készített legszebb *kisplasztikáinak* mintegy 40 darabból álló válogatott *gyűjteményét* mutatja be: Anya gyermekével (1939), Fésülködő (1942), Fekvő akt (1948), Keresztelő Szent János (1957), Shakespeare (1959), Furulyázó (1962), Lovas (1969), Mózes (1973), Dante és Vergilius (1974), Domanovszky síremlékterv (1975).

A múzeumépületet övező k e r t b e n Kerényi Jenő *szobrait* állították fel. Legjelentősebb emlékművének, a sodró lendületű Sátoraljaújhelyi Partizánemlékműnek (1947) másodpéldányát, a Lebegő (1959) alumíniumszobrát, a balatonalmádi Auróra Szálló részére készítette Kobold című bronztervét (1968—69), az Anya gyermekével című bronzszobrát (1970—71) és a Lopják Európát című bronzszobrának (1972), egyik legszellemesebb alkotásának 1979-ben felnagyított, kőből faragott változatát.

A Kerepesi temetőben és a pécsi múzeum előtt álló *Csontváry-szobor* (1961) szentendrei másodpéldánya a Kmetty Múzeum kis udvarának előterében áll (Marx tér 21.).

Visegrád irányába hosszabb sétával érjük el a pap-szigeti Duna-ágat. A festői partszakasz fáit a legutóbbi építéskor sajnos megritkították, de a kis sziget így is megőrizte bájos hangulatát.

Az országút bal oldalán a háromemeletes, modern *Danubius-szálló* emelkedik. Vele szemben az utóbbi években egyre rohamosabb fejlődésnek indult P a p - s z i g e t a város egyik legkedveltebb pihenő- és szórakozóhelye, a Duna menti vízi élet látogatott központja. Újonnan épített hídon lehet megközelíteni. A bejáratnál a hétvégi házak állandó bemutatója is megtekinthető. A sziget északi csúcsán minden igényt kielégítő, korszerűen felszerelt, 800 férőhelyes, I. osztályú nemzetközi *kemping* található, mellette — az árvizek elleni védekezésül betonlábakon álló — *ABC-áruház* és *bisztró*, mögöttük a város új termál *strandfürdője* helyezkedik el. A sziget egyik természeti ritkasága a vadon termő szőlő, amely a környéken aránylag ritka platánfákra fut fel.

A Pap-sziget mellől az országúton visszafordulva, az *Orbán-kereszttel* szemben, az út bal oldalán a *Vízügyi Számító Központ* és a *Vízügyi Dokumentációs* és *Tájékoztató Iroda kiállítási telepének* korszerű épületei helyezkednek el.

A kiállítási telepen váltakozó időszaki vízgazdálkodási kiállítások és bemutatók tekinthetők meg.

Visszafelé az Ady Endre utca folytatását képező kanyargós Vörös Hadsereg útján a *41. szám* késő copfstílusban 1820 körül épült *emeletes lakóház* díszes kapuzata, majd jobbról az egytornyú, barokk Preobrazsenszka-templom (Vörös Hadsereg útja 40.) vonja magára a figyelmet.

A Boszniából menekült szerbek a város északi részén települtek le, mehalájukhoz tartozó templom a Preobrazsenszka.

A *Preobrazsenszka-templom* főbejáratán levő feliratos tábla (ószláv nyelven) tanúsága szerint: *„Ezt a keleti katolikus pravoszláv templomot az Úr színeváltozásának szentelve 1741-ben kezdték építeni és 1746. év júliusában fejezték be: a pravoszláv keresztények munkájával és költségeivel Szentendre városában.”*

A tímárok és tobakosok temploma volt és az 1690-ben alapított fatemplom helyére épült. 1800 körül egy nagyobb helyreállítás során kerültek rá a copf ízlésű díszítőelemek. Ugyanakkor készülhetett a templomkerítés díszes copf kapuja. A kovácsoltvas szárnyait a városi jegyzőkönyvek szerint Ol-

hauser József szentendrei lakatosmester 1803—1806 között készítette. A tornyot és a sisakot Goldinger János pesti építész tervei szerint 1852-ben átépítették.

A templom nyugati középtornyos homlokzatát négy dór fejezetes falpillér tagolja, a falpillérek középrészen timpanonnal kiemelt főpárkányt hordanak.

Az íves bejárat fölött kosáríves zárköves, könyöklőpárkányos és köténydíszes nagy kórusablak van. A homlokzat két oldalán egy-egy félkörös szoborfülke szintén köténydíszekkel. A főpárkány fölötti alacsony toronyablak a kórusablak formáját ismétli. Kétoldalt csigás végű, volutásan ívelt oromfal látszik, alsó végükön 1—1 gazdagon faragott copfstílű kőváza. A torony homorúan ívelő övpárkánya fölött a toronytest falsíkjai is enyhén homorúak, sarkait egy-egy korinthoszi fejezetes falpillér díszíti, amely az órapárkány alsó tagozatát tartja. A harangablakok alatt fonadékdíszes kőmellvéd látható. A gazdag tagolású órapárkány fölött kettős párnás magas torony emelkedik.

A déli homlokzatot hat barokk támpillér erősíti a csehsüvegboltozatos belső térszakaszok hevedereinek megfelelően. A támpillérek között törtkosáríves füles és záróköves, könyöklőpárkányos ablakok vannak.

Az oldalbejárat gazdag vörösmárvány díszkapu, kerete füles szegmensíves csigás zárókövű.

A nyolcszög három oldalával zárt szentélyen alacsonyabb, de hasonló ablakok vannak mint a hajón, a középső alatti faragott kőfülkében a Kálváriát ábrázoló freskó látható. A déli bejárat fölötti, többszörösen tört ívű, kőkeretes fülkében pedig a transfigurációt ábrázoló freskó volt.

A templomkerítés déli részén díszkapu áll, amely a pesti szerb templom kerítéskapujának mása, copf kovácsoltvas szárnyait Olhauser József készítette.

A templom nyugati kapuján jutunk be a csehsüvegboltozatos, előcsarnokba. A kapu faragott szárnyain szép barokk vasalások vannak. A templom egyhajós, négy lebegő csehboltozattal, a félköríves kettőzött hevederek a gazdagon faragott változatos kiképzésű barokk-rokokó párkányos lebegőfejezetekre futnak rá.

A nyugati szélesebb boltmező alatt van a nők temploma (zsenszka crkva), ez egy lépcsővel magasabb mint a férfiak temploma (muska crkva). A háromoldalú szentély két lépcsővel van megemelve. A szentély fölött fiókboltozatos félgömbkupola emelkedik. A szentély bal oldalán vörösmárvány áldozást

előkészítő *asztal* látható. Ugyanitt van a szépen faragott, gerezdes csészéjű *szenteltvíztartó.*

A gazdag architektúrájú, sötétzöldre festett, részben aranyozott, faragott fa *ikonosztáz* öt egyre kisebbedő emeletből áll. Az egymáson álló köroszlopok között különféleképpen keretezett képek vannak és mögöttük a háttér aranyozott gótikus bársony mustra.

Az ikonosztáziontól jobbra, ill. balra vannak az *énekespadok* (pevnica), mellvédjükön három-három kép látható a szentek alakjaival.

A hajóban a falak előtt vannak a *támaszkodószékek* (stolovi), 1800 körül készült festett munkák.

A hajó északi falánál a zöldre festett és aranyozott, gazdag tajtékos rokokó faragványokkal díszített *Mária-trón* hátlapját ezüst, fogadalmi tárgyakkal körülvett Mária-kép díszíti.

A *harangot* 1948-ban Izbégről hozták el. Felirata: „IOHANN BRUNNER GOSS MICH IN OFFEN 1778". A feszület dombormű alatt szláv nyelvű körirat: „EZ A HARANG A SZT. LÉLEK LESZÁLLÁSÁNAK SZENTELT TEMPLOM TULAJDONA 1780. MÁJUS HÓ 25-ÉN".

(Dr. Voit Pál)

4. séta

A Bükkös-patak partja és Izbég

Bükkös-patak – Izbég – Szabadság tér – Bükkös-part – Bajcsy-Zsilinszky utca – Kálvária tér – Bükkös-part – Virág utca – Április 4. utca – Kovács László utca – Eötvös utca – Lenin út

Induljunk el az egykori Budai út (Dumtsa Jenő utca) és a Bükkös-patak találkozásától a Bükkös-patak városközpont felőli partján.

A Szentendrét keresztülszelő patakok (Sztelin-patak; Öreg-víz – más nevén Sztara-voda; Bükkös-patak) közül a leghosszabb és legbővizűbb a *Bükkös*. Csak az utóbbi évtizedben vált általánossá ez az elnevezése. Korábban Bucsina-, Sikáros-, Izbég- és Malom-

A Bükkös-patak és Izbég

1. Bajcsy-Zsilinszky u. 3. sz.
2. Egészségház, SZTK
3. Katolikus kálvária
4. Szerb kálvária emlékkeresztje
5. Új művésztelep
6. Felszabadulás-lakótelep
7. Római katolikus templom

7
Izbegi r.k. templom
IZBÉG
Kocsigyár
KOVÁCS
Bükkös-patak
DELI ÁNTAL UTCA
SZOBRÁSZ U.
FESTŐ UTCA
SZOBRÁSZ U.
LEHEL LÉVAI
BÜKKÖS
MŰVÉSZ TÉR
LUKÁCS FIVÉREK ÚTJA
5
FELSZABADULÁS
6
LAKÓTELEP
BIMBÓ UTCA
SZEGEDI U.
PERCZEL
4
POGÁNY KÁLMÁN UTCA
PIPACS U.
SZATMÁRI U.
RÓMAI SÁNC

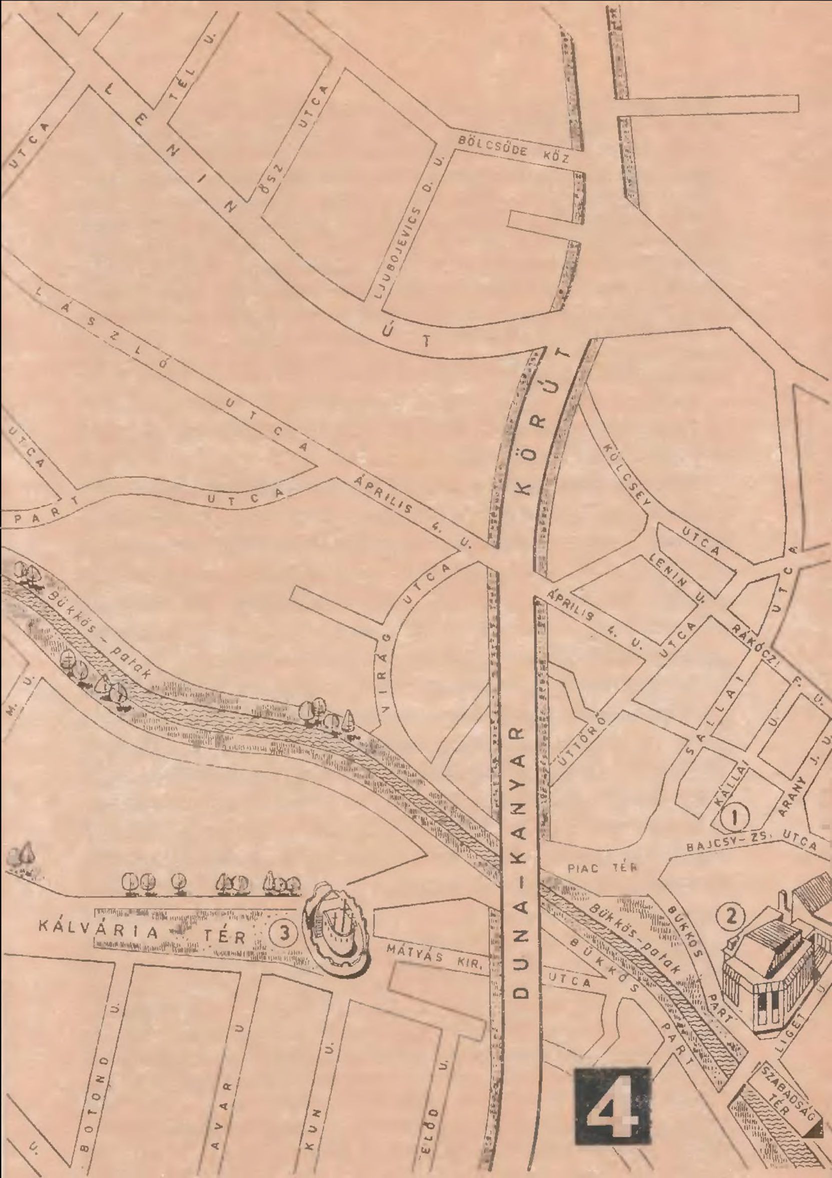

LENIN
TÉL U.
UTCA
ŐSZ UTCA
BÖLCSŐDE KÖZ
LJUBOJEVICS D. U.
ÚT
LÁSZLÓ UTCA
UTCA
PART UTCA
ÁPRILIS 4. U.
KÖRÚT
KÖLCSEY UTCA
LENIN U.
ÁPRILIS 4. U.
UTCA
RÁKÓCZI F. U.
VIRÁG UTCA
Bükkös-patak
M. U.
ÚTTÖRŐ
SALLAI U.
KÁLLAI
ARANY J. U.
1
DUNA-KANYAR
BAJCSY-ZS. UTCA
PIAC TÉR
2
KÁLVÁRIA TÉR
3
MÁTYÁS KIR. UTCA
Bükkös-patak
BÜKKÖS PART
BÜKKÖS PART
LIGET U.
SZABADSÁG TÉR
BOTOND U.
AVAR U.
KUN U.
ELŐD U.
4

patak néven is emlegették. Folyását az az ÉNY–DK irányú geológiai törésvonal szabta meg, amely Dömöstől, ill. Pilismaróttól a Szőke-forrás völgyén és a Király-kúti nyergen keresztül Szentendréig ma is igen jól felismerhető. A Bükkös-patak eredete, forrása nehezen meghatározható. Mint felszíni patak, Sikárostól ered, hiszen száraz évszakokban följebb nincs víz a medrében. A Király-patak vizével megerősödve fut bele a sikárosi, amfiteátrumszerű völgytágulatba. Északról megkerülve a Somfej-hegyet és a Bölcső-hegyet (utóbbin van a közismert Ságvári Endre turistaház), egyre szűkülő, mintegy 200 m hosszú völgyön átrohanva ér Szentendre határához, a Dömör-kapuhoz. (A dömör szót egyesek a szerb, mások a török eredetű „demer = vas" szóból származtatják, így a Dömör-kapu jelentése Vas-kapu.)

Megfelelő távlatból hangulatos látvány a kicsi házak közül kibukkanó Paprika-domb.

Balra az *evangélikus istentiszteleti ház* mellett megyünk el.

A Sallai és a Bajcsy-Zsilinszky utca torkolata kellemes arányú, szépen burkolt tér. A *Bajcsy-Zsilinszky utca 6. szám* a XVIII. század második felében épült, egyszerű, vidékies barokk lakóház. Az utcára néző oromfalban két kis füles kőkeretezésű, könyöklős ablak nyílik. A jobboldalt hozzácsatlakozó kerítésfalban kosáríves kőkeretes kapu van.

Az út mellett, a patak partján találjuk az *Egészségházat*, az SZTK korszerűen berendezett rendelőintézetét, amely a város és a járás betegeinek szakorvosi kezelését is ellátja. A XIX. század eleji épület eredetileg családi kúria volt. A patak túlsó partján fölfelé kapaszkodva a Kálvária-dombra érünk. A **Kálvária tér** a keleti végén álló katolikus és a nyugati végén álló szerb Kálváriáról kapta a nevét. A századfordulón itt rendezték az állatvásárokat.

1773. január 20-án kelt kiváltságlevéllel engedélyezte Mária Terézia Szentendrének, hogy heti- és évi vásárokat tarthasson. Évszázadokon át május, augusztus első és november harmadik hétfőjén tartotta a város a kirakodó- és állatvásárokat. A hagyományok szerint a görögkeleti Szent György, Illés és Pelágia napja a legjobb a vásárokra. A szentendrei vásárok nem voltak olyan forgalmasak, mint a váciak, de mégis fontos kereskedelmi jelentőséggel bírtak. A múlt századi tudósítások szerint nem volt állatorvos a városban, ezért a vásárokon Simkó Ferenc gyógykovácsmestertől kellett hozni igazoló bizonylatot, hogy egészséges az állat.

A patak melletti kis dombon a XVIII. század közepén emelték a városka barokk *katolikus Kálváriáját*. Az ovális alaprajzú kerítésfallal körülvett kis kert közepén áll a boltozott *Kálvária-*

kápolna, melynek homlokoldalán két oldalról félkörívben induló lépcső vezet a tömör mellvédű teraszra.

A kápolna bejárata felett háromszögű timpanon emelkedik, két oldalán egy-egy obeliszkkel. A teraszon álló három kőkereszt későbbi munka. A kerítésfalat 15 szegmensívesen záruló stációfülke szakítja meg, melyek a fal párkányából kiemelkednek. Északi oldalán nyílik a törtíves párkánnyal hangsúlyozott kerítéskapu, kosáríves kőkeretében díszes barokk vasrácsajtóval.

A régi állatvásártér másik végén láthatjuk a *szerb Kálvária emlékkeresztjét*. A Kálváriától kissé keletre álló emlékmű a XVIII. század közepéről származik. Nyolcszögű kerítésfallal veszi körül a nyolcszögletes talapzaton álló, lesarkított élű dór mészkőoszlopok tetején kovácsoltvas kettőskereszttel.

A Kálvária tér jobb sarkából a Lukács Fivérek útján indulunk tovább a *Művésztelep* felé. A dimbes-dombos, zöldbe ágyazott területen a műtermeket és a lakásokat úgy forgatták el egymástól, hogy a bentlakók ne zavarják egymást.

Az út bal oldalán húzódik a *Felszabadulás-lakótelep*, amely a 70-es évek óta folyamatosan épül. Az útról jól látszik a lakótelep központi része és az új *gimnázium*. Az építkezések befejezésekor a város lakóinak mintegy 25%-a fog itt élni.

Visszafordulva a Lukács Fivérek útján, lemegyünk a Bükkös-patakig. A Bükkös-patak hídján átkelve, balra kanyarodva, sétánkat a patak völgyében folytatjuk Izbég felé. A patak partján vezető gyalogösvény több ízben gázlóval, illetve kis híddal szeli át a kanyargó patakot, amely villák és nyaralók között vezet. Szinte percről percre más kép tárul elénk, mígnem elérjük a városhoz tartozó Izbég község szélén épült *kocsigyárat*. Ez az útszakasz közvetlenül eső után a patak magas vízállása miatt nem járható. Ilyenkor a Lévai utcán, majd a Kovács László utcán át mehetünk. Az Eötvös utcai lépcsőkön felkapaszkodva a Lenin útra érünk.

A közigazgatásilag ma Szentendréhez tartozó falusias jellegű község a XVIII. század közepéig önálló volt. Neve szerb eredetű, „menekülőt", „menekültet" jelent, mint ahogy a község első lakói valóban a törökök elől menekült szerbek voltak, akiket csak később követtek magyarok, szlovákok.

A kocsigyárral szemben, a Lenin út másik oldalán, hajdan kőfallal körülvett térségen találjuk az izbégi plébániatemplomot.

Az izbégi Szent András tiszteletére szentelt *római katolikus templom* 1738-ban épült. Eredetileg görögkeleti templom volt a Szentlélek tiszteletére.

A XVIII. és a XIX. században többször restaurálták, 1806-ban tornyát rézzel fedték be.

Az 1753-tól vezetett keresztelési anyakönyvben levő szerb nyelvű bejegyzés szerint: „Az izbégi templomban 1887 októberében feltették a toronyra a vas keresztet, alatta a réz gömbbel, ugyanez a kereszt dőlt le húsz évvel ezelőtt és rántotta magával a réz gömböt". A toronysisakot a rajta levő évszám szerint 1896-ban építették újjá.

A templom 1948-ban a római katolikus egyház birtokába ment át, ekkor a szentély irányában egy boltszakasszal és két kereszthajóval, illetve oratóriummal kitoldották.

A keletelt, koraba rokk templom a hajdani falu keleti szélén, kőfallal körülvett téren áll. Középtornyos főhomlokzatából négy párkányfejes falpillér emelkedik ki. Középrizalitjában kosáríves, zárköves, kőkeretes kapuzat áll. Szárnyait copfízlésű, rozettás fonadék és fogrovatos faragás díszíti. A kapu fölött azonos záródású kórusablak van. Az ereszcsorgós főpárkány fölötti faltükörben hasonló, de alacsonyabb kőkeretes nyílás van, kétoldalt ívelt párkányos oromfalakkal.

A visszakerekített toronysarkok sávozott rusztikázása a a cseréppel fedett és erős kiülésű övpárkány fölött is folytatódik: a füzéres, ion fejezetes sarokpillérek füzéres kötényű, könyöklőpárkányos, kosáríves harangablakot fognak közre. Igen gazdagon tagozott órakörös toronyereszpárkány fölött párnatagos, nyolcélű bádogsisak van.

A templom déli oldalán két tört, tompaíves és két kosáríves apácarácsos ablak van, füles és bojtdíszes kőkeretes oldalkapujában copfstílusú, levéldíszes és redőműves faragott ajtószárnyak nyílnak. Négyszög alaprajzú új kereszthajó-építmény és a nyolcszög három oldalával záródó új szentély.

A templom belseje négy nagy hevederrel elválaszott, fiókos dongaboltozatos tér, új szentéllyel és oldalhajókkal. Jeges Ernő 1950-ben készített falképei díszítik.

A *körmeneti kereszt* XVIII. századi munka. Aranyozott, festett fa, háromkaréjos szárvégződésekkel, Krisztus és a négy evangélista

késő bizánci modorban festett képeivel. A rokokó stílusú *üvegcsillárokat* szőlőfürtök díszítik.

A templomkerítés kapujának — most raktárban őrzött — kovácsoltvas szárnya, áttört indásleveles rajzzal, rokokó vasművességünk ritka finomságú emléke. Feltehetően Ginesser Márton készítette 1770 körül. Valamennyi felsorolt felszerelési tárgy a régi görögkeleti szerb templom tartozéka volt.

5. séta

A Szabadtéri Néprajzi Múzeum (Skanzen)

A várost átszelő — Visegrádra vezető — 10-es számú út városi szakaszából leágazó Szabadságforrás út vezet Szentendre egyik leglátványosabb intézményéhez, a *Szabadtéri Néprajzi Múzeumhoz.*

A Szabadtéri Néprajzi Múzeum szakmúzeum. Feladata a ma már csak töredékeiben megtalálható XVIII—XIX. századi falusi, mezővárosi kultúra elsősorban tárgyi, építészeti, lakásberendezési emlékeinek felkutatása, feldolgozása, megmentése, s múzeumi bemutatása.

Európában elsőként 1801-ben a svédországi Stockholmban, a város Skanzen elnevezésű helyén létesült szabadtéri néprajzi múzeum. Ebből a sánc jelentésű helynévből keletkezett a múzeum neve. A múlt század végén és a századfordulón — főleg Észak-Európában — épült múzeumokra is alkalmazták ezt az elnevezést. Bár minden szabadtéri múzeumnak van pontosabb neve, a skanzen elnevezést máig sem tudták a hétköznapi szóhasználatból kitörölni.

A szakembereken kívül kevesen tudják, hogy a mai magyar szabadtéri néprajzi múzeumoknak is volt előzménye, mégpedig az 1896-os budapesti Ezredéves Kiállítás, melynek keretében egy néprajzi falu is felépült, húsznál több portából. E néprajzi falu volt hivatva bemutatni az akkori Magyarország legjellemzőbb lakóházait, gazdasági építményeit. A megyékből felhozott iparosok építették fel a házakat, szakemberek által irányított gyűjtés alapján kerültek az épületekbe a berendezések. A lakóházakon kívül közösségi építmények is felépültek, (községháza, iskola, óvoda, kórház stb.). Sajnos a kiállítás után az épületeket

lebontották. A berendezési tárgyak nagy része ma is megtalálható a Néprajzi Múzeum raktáraiban.

Egy 1956-ban született döntés alapján kezdték meg Szentendrén az országos szabadtéri néprajzi gyűjtemény létrehozását. Évekig tartó kutatás, felmérés alapján tíz olyan jellegzetes tájegységet lehetett megállapítani, ahonnan az épületeket áttelepítve mutatjuk be azok berendezéseivel. E telepítési terv szerint a múzeum több mint 300 objektum segítségével szándékszik a magyarországi népi építkezést, lakáskultúrát és falusi, mezővárosi életmódot bemutatni 46 ha területen. Az építmények többsége lakóház (kb. 60), s gazdasági épület (száznál több istálló, ól, csűr, szín, góré, kút stb.), néhány közösségi épület (templom, tanácsháza, iskola stb.), valamint ún. kiegészítő épületek (technikai objektumok, malmok, műhelyek, tanyák, határbeli létesítmények, pásztorszállás, kálváriák, út menti keresztek stb.) is láthatók a Skanzenban. A tájegységek mellett, felekezeti megoszlásban, három nagy csoportban bemutatjuk a temetők hagyományos, a népi díszítő művészetet jól szemléltető sírjeleket (fejfákat, kopjafákat, sírköveket) is. A múzeum az előbbiekben felsorolt építményekkel, berendezésével valamint környezetével sokrétűbben és pontosabban tudja a látogató elé tárni azt az életmódot, ahogyan az adott korban, meghatározott gazdasági körülmények között éltek az emberek. Ezért is szoktuk a szabadtéri néprajzi kiállításokat „életmód-kiállításoknak" tekinteni.

A szabadtéri néprajzi múzeumok éppen eszközállományuk segítségével olyan hagyományos munkafolyamatok bemutatására képesek, amelyek által szemléletesen tárul a néző elé egy-egy kor, s benne az emberi tevékenység. Az életmódváltozással együttjáró átalakulás sürgeti a teljes épület- és tárgyállomány mielőbbi felkutatását, megvásárlását. Ezért a múzeum megalakulásától kezdve elsőrendű feladat volt az épületek és tárgyak vásárlása, még akkor is, ha azok felhasználására a következő évtizedekben kerül sor.

A múzeum első felépült tájegysége a **Felső-Tiszavidéki tájegység.** Építése 1969-ben kezdődött, s a közönség számára 1974-ben nyílt meg. Terv szerint négy lakóházzal és portával, egy templommal és haranglábbal, s egy működőképes szárazmalommal terveztük bemutatni e vidék alapvetően mezőgazdaságból és állattartásból élő népének XVIII—XIX. századi anyagi kultúráját. Meghatározó tényező volt, hogy e vidék

lakói többségükben református vallásúak, s hagyományos kultúrájukat mind a mai napig megőrizték.

Az épületek és berendezési tárgyak nagy része az Erdőhát falvaiból került ki, s csak kisebb építmények képviselik a Felső-Tiszavidék más, kisebb tájegységeit (Tiszahát, Szamoshát, Turhát, Bereg).

Az archaikus életmód fennmaradásához hozzájárult az is, hogy az Erdőhát falvai az I. világháború után perifériális helyzetbe kerültek, Erdőhát viszonylag zárt területté vált. A településkép, a telekelrendezés, az egyes építmények, az építkezési mód, a berendezési tárgyak és gazdálkodási eszközök napjainkban is alkalmasak az archaikus életforma bemutatására.

A területet az élő és holt folyómedrek át-átszelik, s mocsaras, lápos területeket képeznek. Ez a hagyományos életmód kereteiben lehetővé tette az anyagok természetes felhasználását az építkezésben és eszközgyártásban egyaránt. A kiállítás építményei, archaikus berendezési tárgyai is ezt bizonyítják.

A természeti adottságok következtében a területen kis települések létesültek, egyutcás falvak, ahol a házak az utca egyik oldalán álltak, a másik oldalon a folyó, a mocsár partja volt. Ilyen települések ma is szép számban vannak a Felső-Tiszavidéken.

E vidék múlt századi emberének rengeteg munkát, fáradságot jelentett a termőterület fokozatos elhódítása a folyók által elöntött területektől, s egyúttal a vizes, mocsaras területek sokféle tevékenységét.

Szabadtéri Néprajzi Múzeum Felső-Tiszavidék tájegység

1. Lakóház (Kispalád)
2. Istálló (Kispalád)
3. Fásszelep (Botpalád)
4. Csűr (Kispalád)
5. Istálló (Botpalád)
6. Sertésól (Kispalád)
7. Lakóház (Botpalád)
8. Lakóház (Uszka)
9. Istálló (Sonkád)
10. Juhhodály (Botpalád)
11. Csűr (Sonkád)
12. Sertésól (Sonkád)
13. Sütőház (Sonkád)
14. Góré (Sonkád)
15. Istálló (Botpalád)
16. Kemence (Gulács)
17. Méhes (Botpalád)
18. Csűr (Tiszabecs)
19. Szelep (Kispalád)
20. Lakóház (Milota)
21. Sertésól (Milota)
22. Méhes (Panyola)
23. Harangláb (Nemesborzova)
24. Református templom (Mánd)
25. Szárazmalom (Vámosoroszi)

FELSŐ-TISZAVIDÉK TÁJEGYSÉG

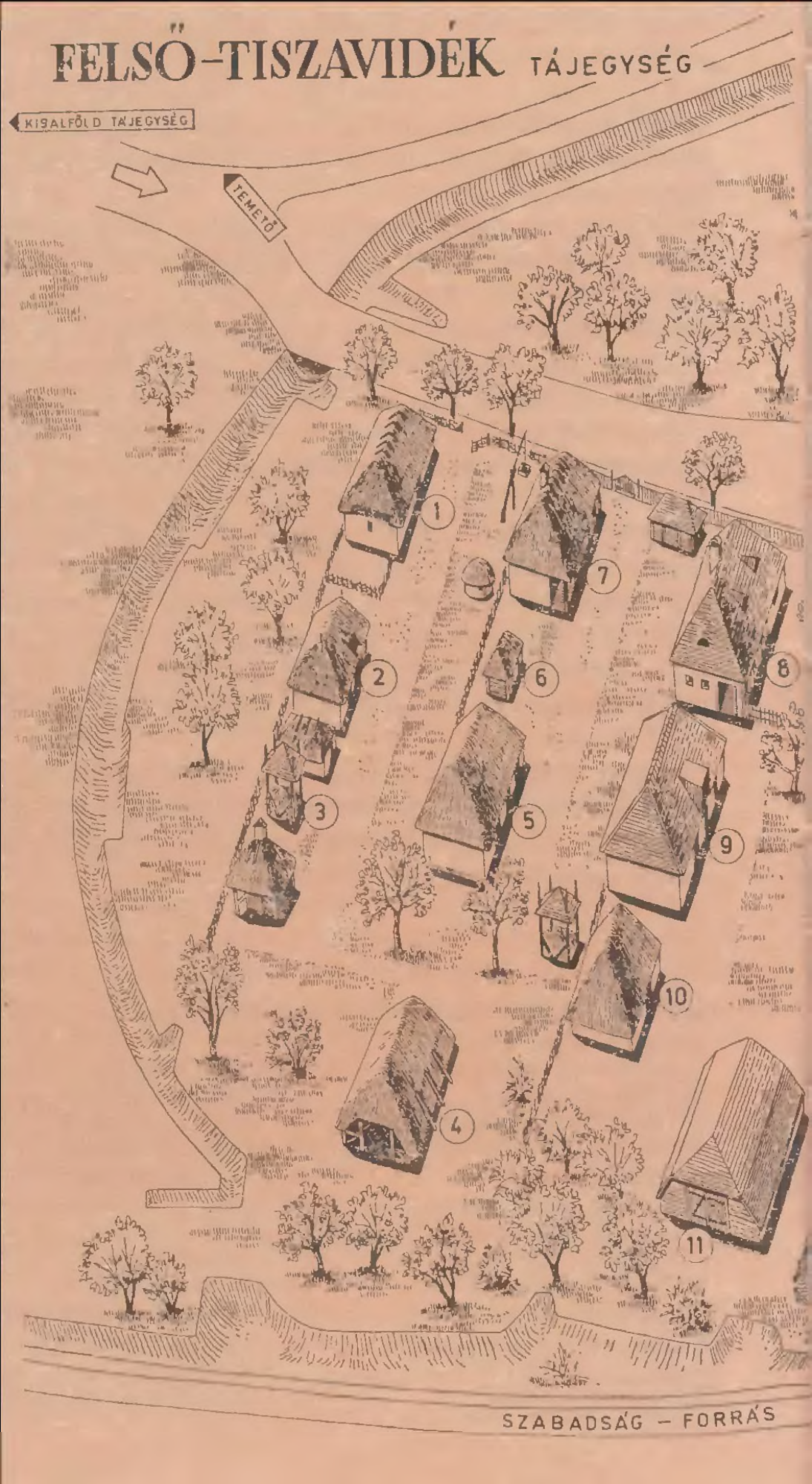

MÁNDOKI TEMPLOM

25

24

14

15

23

13

21

20

12

16

19

18

22

17

5

ÚT

SZENTENDRE

A FELSŐ-TISZAVIDÉK TÁJEGYSÉG MÚZEUMI ÉPÜLETEINEK SZÁRMAZÁSI HELYEI

A már említett természeti adottságok révén a három fő építési anyag a fa, a föld és a szalma volt. Ezek felhasználásával épültek a lakóházak, a gazdasági épületek, de még a közösségi, egyházi vagy világi épületek is.

Fából készültek az épületek alapjai (talpgerenda), a falak tartóoszlopai (gerendaváz), a sárfalba épített, merevítés célját szolgáló vesszőfonat (patics), a teljes tetőszerkezet. De ebből fonták, faragták a kerítést, a kapukat, a kútkávákat és faragott kútágasokat, ebből készültek a termény-, takarmánytároló építmények. A fát használták a tüzelésre, ezzel bélelték ki az utcai vízlevezető árkokat, sőt ebből készítették bútoraikat is.

A másik, mindenütt megtalálható építőanyag a föld, sár. Ebből készültek az építmények falai, padozatai és padlásai. A paticsfalnál a vesszőfonatot kétoldalt agyagos sárral tapasztották (kívül-belül), a padozatba ugyancsak agyagot döngöltek,

az agyagból vályogot vetettek, s ebből építették az épület falát, de ezzel döngölték le gazdasági építményeik (istálló, nyomtató, csűrök, pajták stb.) padozatát is. Az agyagot gondosan készítették elő, s évszázados tapasztalatok alapján keverték bele a kötőanyagokat (pelyva, trágya stb.). A lakóházak és gazdasági építmények, valamint a középületek építési technikája semmiben sem különbözött. Ezt látni fogjuk az egyes épületek bemutatásánál.

Sokrétűen, s látványosan használták fel épületeikhez, használati tárgyaikhoz a növényi anyagokat is. Elsősorban a szalmát, ezenkívül a nádat, a sást stb.

Az épületek többsége szalmatetejű. A terület jellegzetes tetőépítési technikája az ún. „taposott fedés". Ez úgy készül, hogy a tetőszerkezetre, annak aljától kezdve 90—100 cm szélességben rakják a szalmát, közben locsolják, tapossák, ami által az összesulykolódik, időálló lesz, a csapadékot levezeti, az épületet megvédi. A jellegzetes tető magas és csúcsos formát mutat, gyakran a tető magassága meghaladja a falmagasságot, sőt eléri annak kétszeresét is.

Most bemutatjuk az építményeket abban a sorrendben, ahogyan az a tájegységbe érve elénk tárul.

A Kispaládról áttelepített lakóház nyitja az utcasort. A szegényparasztok által lakott épület udvara vesszőből font *kerítéssel* van körülvéve. *Kapuja* tölgyfából ácsolt, nagyon látványos, ún. tőkés kapu. Az ilyen, sorompóra emlékeztető kapukat nemcsak a porták bezárására használták, hanem szántóföldeken utak elrekesztésére is. A hatalmas tőkés kapu mozgatása — nagy súlya ellenére is — könnyen lehetséges, mert egyik végén hatalmas tönkkő van, s ez kiegyensúlyozza az egyébként igen súlyos kapuszárnyat.

A lakóházzal szemben áll a művészien faragott *gémeskút*. Ugyanitt állnak a vesszőből font kisebb építmények, a *kukoricagóré*, a *tyúkól* és kerek szalmatetős *disznóól*. Ezek mindegyike más-más településről került a portára. Az építőanyag kiválasztása évszázados tapasztalatok alapján rendkívül praktikusan történt. Például a vesszőből font fal, kerítés, de a paticsfal is árvizek idején mutatta meg jó tulajdonságait. Az árvíz levonulása után lábon maradtak ezek az építmények, csak javításukról kellett gondoskodni.

A portához tartozik még a szekérszínnel egybeépített *istálló*. Az egyhelyiséges istálló egyik végében a szarvasmarhák, a másik

végében a lovak számára volt hely, s így épült be az állatok etetésére szolgáló jászol is. Az ól végénél szekérszínben helyezték el a gabonásládát („hambár"), a szekeret és egyéb gazdasági eszközöket is.

A portához tartozik még a kis méretű, szalmatetős *fáskamra*, valamint a széna tárolására alkalmas, ún. *„abora"*. Ennek az ágasokon mozgatható, a takarmányt védő tetőszerkezetnek két változatát is bemutatjuk a tájegységben. Archaikusabb az e telken álló, sásból rakott, csúcsos fedelű abora.

Félig ezen a portán, félig a szomszéd portán áll a nagyméretű *cséplő, nyomtatócsűr*. Ezt a két telek lakói közösen használták. Építési anyaga és technikája azonos a többi építményével, s benne a gazdasági, technikai eszközöket mutatjuk be. A nyomtatócsűrnek használt épület méretei lenyűgözőek.

Ugyancsak ezen a portán helyeztünk el egy *sütőkemencét*. Ebben gyakran mutatunk be kenyér- vagy lángossütést. Ez a művelet a már említett fonás-szövés bemutatásával példa a bevezetőben említett sokrétű kiállítási lehetőségekre. A telek építményei a már említett módon hagyományos anyagból épültek. A *lakóház* talpgerendás, paticsfalú, gerendavázas, mestergerendás, szalmatetős. Jellegzetességét a hosszan lenyúló szarufák adják, amelyek a magas, súlyos szalmatetőt tartják. A lakóházon nincs kémény. A szobákat nyílt tüzelőberendezés, az ún. kandalló fűti. A kandalló nemcsak a fűtés, hanem a sütés-főzés és világítás eszköze is volt. A tüzelő-, főzőberendezések füstje lyukakon át távozott az ajtókon, ablakokon és a padlástéren át. A tüzelőberendezés jellegzetes eszközei a vasháromláb, a cseréplábasok, a vászonfazekak.

A lakóházban két szoba van, amelyekben megcsodálhatjuk a házilag készített, faragott bútorokat, használati tárgyakat. (Pl. az egy darab diófából faragott széket.) A ház berendezése rendkívül egyszerű. Nem használtak a ruha tárolására szolgáló szekrényeket. Textilanyagot igen keveset találunk, ágytakarónak, fejaljnak a maguk által készített gyapjútakarót vagy gubát használtak. A lakóház egész berendezése azt mutatja, hogy ezek a helyiségek a tartózkodáson, alváson kívül elsősorban a paraszti munka színterei voltak. (Sütés, főzés, gyermeknevelés, fonás, szövés, hús- és növényfeldolgozás stb.). E lakóház azt is szemlélteti, hogy a fiatalok önállóvá válásuk után is gyakran egy fedél alatt laktak az öregekkel.

Az épület végénél kis *konyhakert* van, sövénykerítéssel. Itt

termesztették a konyhai növényeket (bab, káposzta, répa, petrezselyem, sáfrány, zsálya, bazsalikom stb.).

A Botpaládról származó *lakóház* építési technikája, az épületek méretei, a lakók életmódja nagyon különbözik a kispaláditól. A *kapubejárat*, a ház faragott *tornácoszlopai*, a lakóházzal szembenálló, fából épült *kamra*, a nagyobb méretű *istálló*, s a zsindellyel fedett *„abora"* mind ezt mutatják. De ha egyes épületek építőanyagát és technikáját vizsgáljuk, alig különbözik az előbbitől. E portát módosabb, ún. középparaszti család lakta. Az említett gazdasági épületeken kívül a „módosságot" mutatja a szép számú *cserépedény*, a lakószobák berendezése, a tekintélyes mennyiségű háziszőttes textilanyag stb. E ház tüzelőberendezése már a konyhában elhelyezett kenyérsütő *kemencéből*, s *szobai tűzhelyekből* áll. A füst elvezetését *szabadkémény* biztosítja. A kemencénél a fűtés, főzés és sütés eszközei találhatók. A szobákban régebbi és újabb keletű bútorok is vannak. Egyik szobában gyári készítésű „csikótűzhely" mintájára rakott tűzhely van, ezen főztek. Ez a tűzhelyforma az egész Alföld területén elterjedt, egészen a II. világháborúig használták. Valószínű, hogy a lakóház hátsó helyisége eredetileg kamra volt, csak később rendezték be szobának.

A porta építményei: a gerendavázas, lábakon álló zsilipelt deszkafalú *gabonás* (tölgyfából), ugyancsak a boronafalú *disznóól*, a lakóházzal egy oldalon lévő kéthelyiséges *istálló* (lovak és marhák számára), melyet tölgyfa pallós hídlással láttak el.

Harmadik portánk Uszkáról származik. Az előző (szegény- és középparaszti) porták mellett az uszkai *lakóház* az e tájon népességben és társadalmi jelentőségében is számottevő réteget, a kisnemesség életmódját mutatja be. Ez az épületek nagyságában, anyagában és technikájában, valamint kivitelezésében is meglátszik. Mutatja ezt a faragott és díszített *kiskapu*, és az, hogy valamennyi épület zsindellyel fedett. A lakóháznak tekintélyes külsőt kölcsönöz a téglaoszlopos tornác, s a kert egyaránt. A lakóházban élők 70—80 holdon gazdálkodtak. Ennek megfelelő számú állatot tartottak. Ehhez méretezettek a gazdálkodásra, a háztartásra, a termény- és takarmánytárolásra szolgáló építmények, berendezések. A melléképületek faragott oszlopai azt mutatják, hogy ezen a gazdasági szinten az épületek, a tárgyak díszítésére is sokat adtak. Az *istállón* és a *csűrön* kívül ezt mutatja a telken álló nagyméretű

kukoricagóré, a többhelyiséges *disznóól*, s a külön *sütőház* és *hodály* is.

Érdemes megfigyelni a módosabb bútorzatot, s a történelmi hagyományokat szemléltető képeket, berendezési tárgyakat.

A tájegység negyedik portája Milotáról származik. Érdekes telekelrendezésével hívja fel magára a figyelmet. Az utca felől kerítetlen az *udvar*. Gazdasági épületei állnak az utcafronton (kamra, istálló, disznóól). A lakóépület a telek közepén áll. Az ilyen telekelrendezést az tette szükségessé, hogy esős időben az állatok ne „vágják fel" az egész udvart. Az említett épületeken kívül egy nagyméretű *csűr* is áll az udvaron. A csűr mögött *méhes* van. Jelentős volt ezen a vidéken a méhtartás is.

Mind a lakóépület mérete, mind a telek más építményei a Felső-Tiszavidék legarchaikusabb építményeit képviselik. E telken is áll egy kenyérsütő *kemence*, valamint *fásszelep*, melyben a gabonás hambárt, s a gazdasági eszközöket tárolták.

A kis méretű *lakóház* egy szobából, konyhából és kamrából áll. Berendezése az épülethez hasonló archaikus tárgyakból, bútorokból áll. A szobát *kandalló* fűti, melynek füstje a konyhában lévő szabadkéménybe jut. A konyhai *vályogtűzhelyen* főztek, itt mutatjuk be a szilvalekvár főzés eszközeit is. A vidék földművelő, állattartó lakosainak egyik jövedelmező tevékenysége volt a gyümölcstermesztés, főleg a *szilvatermesztés*. E gyümölcsöt sokféleképpen feldolgozták. Híres volt az Erdőháton főzött „szatmári" szilvapálinka, az itt készített aszalt szilva, s szilvalekvár.

Az erdőháti utca a negyedik portával szemben kiszélesedik, s e téren állítottuk fel a Mándról áttelepített református templomot, a nemesborzovai haranglábbal, s a vámosoroszi szárazmalmot. E református vidék egyik legszebb temploma a *mándi templom*, amely a templom mennyezeti táblája szerint 1790-ben épült egy korábbi templom helyén. Építési anyagát és technikáját tekintve azonos az erdőháti lakóházakkal: talpgerendás, favázas, paticsfalú épület. Berendezése a református templomokhoz hasonlóan puritán. Ettől csak festett, kazettás mennyezete, valamint kórusainak, ülőpadjainak támlája tér el. Mesteri munka a faragással, fűrészeléssel készült áttört, festett szószékkorona.

A templom mellett áll a *nemesborzovai harangláb*. E harang-

lábat a XVIII. században ácsolták. A Felső-Tiszavidéken, valamint Erdélyben általános volt a tölgyfából ácsolt harangláb, amelyet a templomtól mindig külön építettek. A harangláb az ácsmunka remekének számít, pontos és célszerű csapolásaival. Harangja ma is megszólal. Négy fiatornya pedig a harangláb egy-egy kicsinyített mása.

A *vámosoroszi szárazmalom* a XIX. században került a vécsei uradalomból a vámosoroszi református egyház kezelésébe. De minthogy haszna nem volt számottevő, később olajütőt építettek hozzá. S így működött 1947-ig, lebontásáig. A hatalmas malomsátorból, „kerengőből" és malomházból álló szárazmalom nemcsak az ácsmesterség egyik kimagasló alkotása, de a falusi közösségi élet egyik színtere is volt. A malom nemcsak a falubeliek, hanem a szomszédos, és távoli községek gabonáját is őrölte. Mivel elég lassan ment az őrlés, volt idő a hírek kicserélésére, politizálgatásra, beszélgetésre, s iddogálásra is.

Az erdőháti falvat (tájegységet) szervesen egészíti ki a református *temető*, amely a falu mellett Szatmárcsekéről, Hajdúböszörményből, Nádudvarról és Szentesről áttelepített fejfákat mutat be. Ezt a temetőt tovább bővítjük az Alföld más tájegységeinek református sírjeleivel.

1978-ban megnyílt a Szabadtéri Néprajzi Múzeum második, **Kisalföldi tájegysége** is. Épületállománya népesebb a Felső-Tiszavidékénél. Nyolc portája, egy taposómalma, egy kápolnája, egy kovácsműhelye, egy uradalmi szőlőprése, egy kálváriája, sok melléképülete tekintélyes település képét mutatja.

Szabadtéri Néprajzi Múzeum Kisalföld tájegység

1. Csepregi kegyszobor
2. Nyúli prés
3. Fogadalmi kápolna, Jánossomorja (Mosonszentjános)
4. Lakóház, Magyarfalva (Harka)
5. Pajta, Fertőrákos
6. Pajta, Balf
7. Lakóház, Jánossomorja (Mosonszentpéteri)
8. Lakóház, Bogyoszló
9. Pajta, Rábaújfalu
10. Lakóház, Süttör (Fertőd egyik kerülete)
11. Pajta, Fertőhomok
12. Tiprómalom, Mosonszentmiklós
13. Kálvária, Veszkény
14. Harangláb, Újkér (Alszopor)
15. Pajta, Rábcakapi
16. Lakóház, Und
17. Lakóház, Táp
18. Kovácsműhely, Szilsárkány

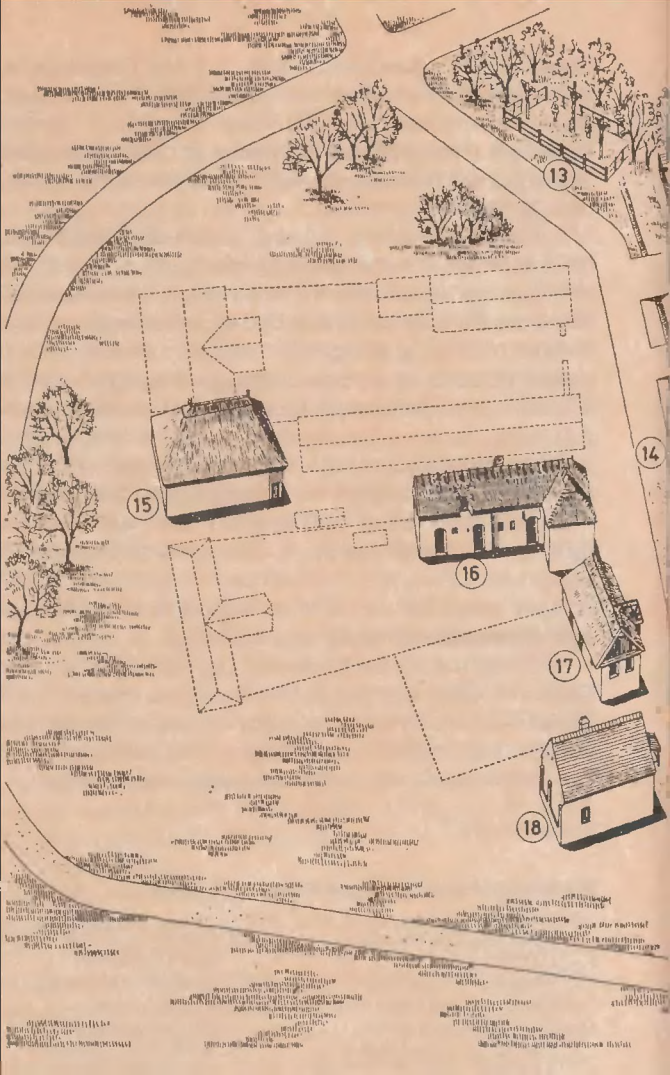
13
14
15
16
17
18

KISALFÖLD TÁJEGYSÉG

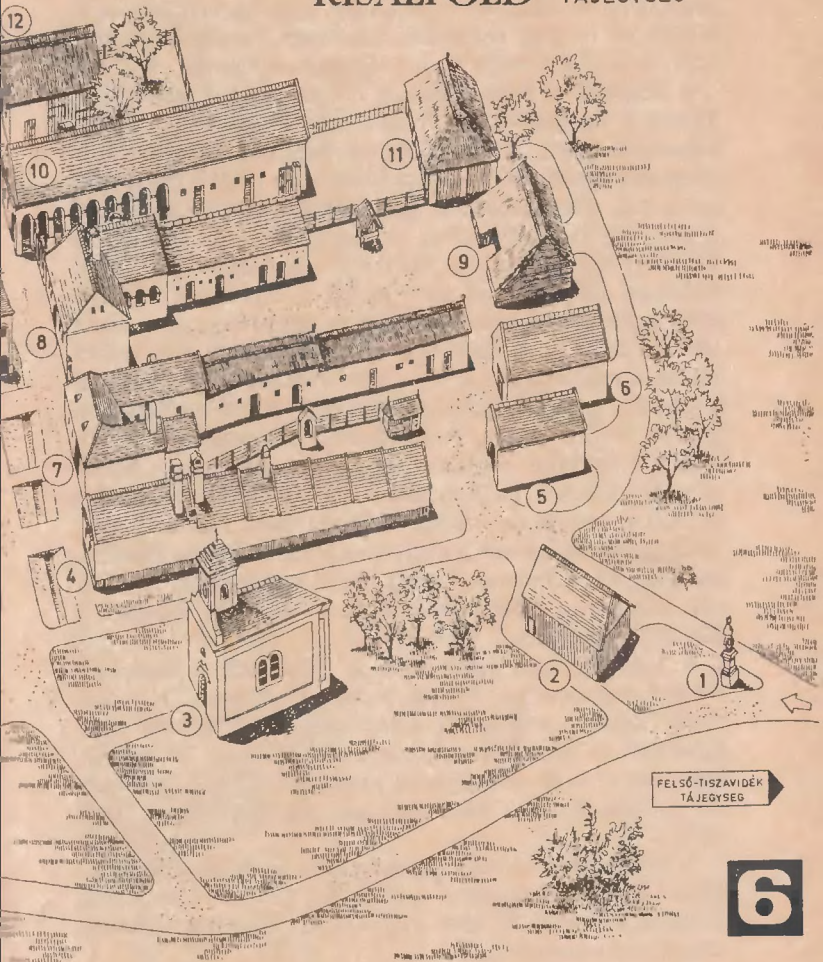

A Kisalföldi tájegység keretében több kisebb tájegység hagyományos építkezése és életmódja, Győr-Sopron, Moson és Komárom megyék építészete, települései, lakóinak XVIII—XIX. századi életmódja tárul a látogatók szeme elé.

A Szigetköz, a Rába-mellék, a Rábaköz, a Sokoró-vidék, a Tóköz, a Hanság vidékei fontos szerepet játszottak a hazai kereskedelemben, a fejlett állattenyésztésben és takarmánytermesztésben. A vizek melletti települések lakói a gyékény, a sás, a nád felhasználásával bővítették kereseti lehetőségeiket. A hegy- és dombvidékeken virágzó szőlőkultúra alakult ki (Sopron környéki borok). Ezenkívül a bányászat, kőfejtés és kőfaragás sok embernek adott kenyeret. Ugyanezek a természeti adottságok határozták meg az építkezést is. A képet tarkítja, hogy a honfoglaló magyarság mellett — a terület többször néptelenedett el — a XIII. századtól állandónak tekinthető a németek, horvátok betelepülése. Az egyházi központok mellett (Győr, Pannonhalma) a szárazföldi és vízi utak mentén vásár- és közigazgatási, szabad királyi s mezővárosok alakultak ki. A monarchia idején is jelentős szerepet játszott a terület az ország, valamint Bécs kapcsolatában. Mezőgazdasági iparunk is e területen fejlődött híressé (Mosonmagyaróvár, Komárom, Győr). Ezt a gazdaságilag is jelentős, elég tarka vidéket mutatja be a látogatók számára a Kisalföldi tájegység.

A Kisalföld népi építészetére is jellemzőek a középkori eredetű, hagyományos elemek. A vertfal („tömésfal"), az égetetlen téglafal („mórtégla"), a házilag égetett tégla mind megtalálhatók itt. Sok helyen építkeztek kőből is. A kő felhasználása az ajtó- és ablakkeretek kialakításánál volt általános. Az épületek fedésére nádat, zsuppot, később cserepet használtak.

A *lakóépületek* többsége egybeépült a kamrákkal és az istállókkal, így keletkezett a hosszú ház (németül: langhaus). A porta különálló épületei általában kis méretűek (hidasok, szinek, sütőkemencék).

A települések képére jellemző a *széles utca* soros beépítéssel, ahol az egyes udvarok hatalmas pajtákkal vannak lezárva. A portákat a zártság jellemezte. Ezt mutatják a *kőkerítések* is. A múzeumban az egy utcába épített nyolc porta közül egyik oldalon az archaikusabb építkezést mutatjuk be, másikon a polgáriasultabb házakat.

A felépült objektumok a következők: nyúli *prés* (présházzal), mosonszentjánosi fogadalmi *kápolna*, magyarfalvi *lakó-*

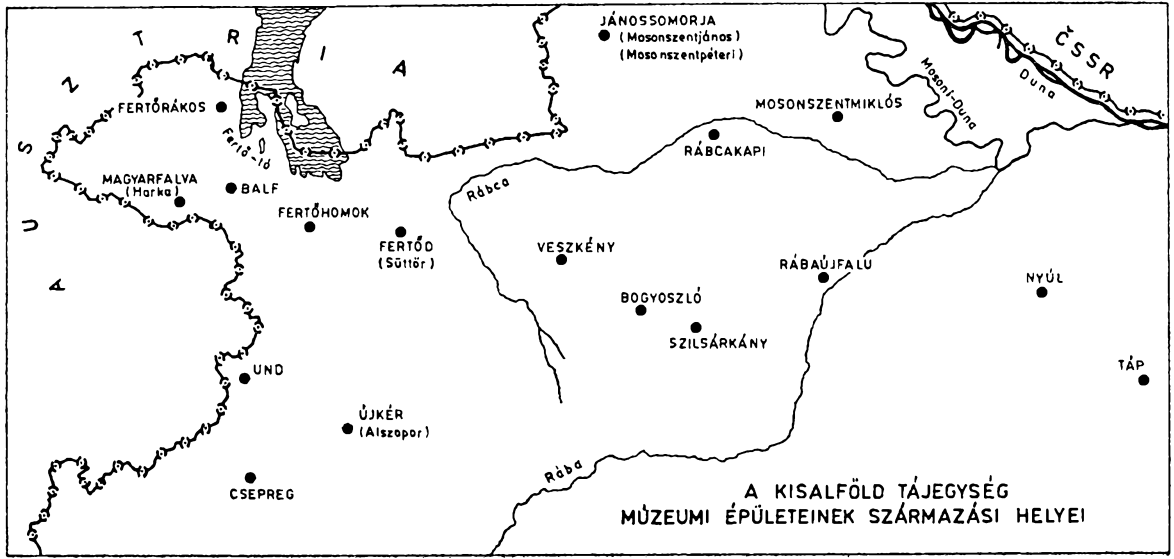
AUSZTRIA
JÁNOSSOMORJA
(Mosonszentjános)
(Mosonszentpéter)
ČSSR
Duna
Mosoni-Duna
MOSONSZENTMIKLÓS
RÁBCAKAPI
FERTŐRÁKOS
Fertő-tó
MAGYARFALVA
(Horka)
BALF
FERTŐHOMOK
FERTŐD
(Süttör)
Rábca
VESZKÉNY
RÁBAÚJFALU
NYÚL
BOGYOSZLÓ
SZILSÁRKÁNY
TÁP
UND
ÚJKÉR
(Alszopor)
CSEPREG
Rába
A KISALFÖLD TÁJEGYSÉG
MÚZEUMI ÉPÜLETEINEK SZÁRMAZÁSI HELYEI

ház, jánossomorjai lakóház, bogyoszlói lakóház, süttöri lakóház, az újkéri *harangláb*, a szilsárkányi *kovácsműhely*, a tápi és undi ház, valamint a most épülő rábcakapi és ásványrárói ház. Hat nagyméretű *pajta* ugyancsak a tájegység különböző vidékeiről.

A zömében katolikus vidék sok egyházi objektummal rendelkezik. Ezekből a legjellemzőbbeket: egy fogadalmi kápolnát, egy haranglábat, egy út menti kegyszobrot és egy kálváriát telepítettünk a múzeumi tájegységbe.

A lakóházak alaprajza, építőanyaga és technikája igen változatos. Az említett hosszú házon kívül vannak L alakú, kétszárnyú, középbejáratú és fésűsfogas beépítésű telkek, épületek.

A lakóházakban hatalmas méretű konyhák és tüzelőberendezések találhatók. A vályogból épült konyha mellett megtalálható e vidéken a vályogkemence, a cserépkályha (szemes-, táblaskályha), s a kuriózumnak számító eresz alatti ún. kiugrasztott kemence is.

A szobák berendezése is változatos: a legegyszerűbb bútoroktól az intarziás, a festett bútorokig mindent megtalálunk. Az épületek egy része alápincézett, s gazdasági helyiségeik nagyméretűek.

A Kisalföldi tájegység nyolc portája közül hét véggel az utcára sorosan épült („útifalu"), egy pedig (tápi zsellérház) az utcára háttal, hosszanti irányban helyezkedik el.

Első portája a tájegységnek a M a g y a r f a l v á r ó l (Harka) származó *lakóház*. A *Sopron környéki* német falvak lakáskultúráját mutatja be. A keskeny telken hosszan elnyúló ún. „langhaus", (hosszú ház) keskeny udvarral rendelkezik. A több család által lakott ház falazata nagyméretű, égetett tégla. A berendezés azt mutatja, hogy a kis falu a közeli városok vonzáskörzetében élt, s onnan szerezte be bútorait, berendezési tárgyait. A szentképek, kegytárgyak tanúsága szerint a lakók evangélikus vallásúak voltak, az épület berendezése a századfordulói németajkú lakosság életmódját szemlélteti. E házban is, a többi kisalföldi épületben is gyakran találkozunk a szépen faragott, vagy festett sarokpadokkal, a mennyezetes ággyal. Rendkívül gazdag az edénykészletük, amelyben megtalálhatók a kemény cseréptányérok és a réz főzőedények. A kiállított emléklapok, szentképek, háziáldás természetesen német nyelvűek.

A gazdasági rendeltetésű helyiségei, *kamrák*, *istállók*, *pince* berendezése igen intenzív gazdálkodásról tanúskodnak, amely-

ben nem kis szerepet játszott a szőlőművelés. A ház udvarán egy *fahidas* (disznóól) és egy *tekerőskút* áll. A telket hátsó végében két nagyméretű *kőpajta* zárja le.

A jobb oldali házsor második épülete a J á n o s s o m o r j á r ó l (Mosonszentpéter) származó ún. *„kettős ház"*. Egy hosszabb és egy rövidebb részből áll, amely fölött közös tetőszerkezet van, a középen fedett kapubejáró. Szárított, égetetlen téglából épült. A hosszú részben szoba, konyha, kamra és istálló van, a rövid szárnyban pedig szoba, konyha, szoba. A bal oldali első szoba mestergerendája szerint a ház 1857-ben épült. A tetőszerkezete fejlett falusi ácstechnikát tükröz. A lakóházat módos — 50—60 holdas parasztgazdálkodó lakta, aki takarmány- és szénatermesztéssel foglalkozott. A takarmányt gyakran Ausztriában értékesítették. Fejlett állattenyésztést is folytattak. A berendezés tanúsága szerint katolikus német család élt a házban. Ezt mutatják a szentképek, a porcelán edények és figurák, valamint a kegytárgyak is. A hátsó szobája volt a munkaszoba. Ennek berendezése hagyományosabb, elsősorban a mindennapi élet és munka eszközeit foglalja magában. Érdekessége az épületnek az ásott, falba épített *tekerőskút*, amelynek foglalatán 1849-es dátum olvasható.

A B o g y o s z l ó r ó l származó épületegyüttes a *Rábaköz* népi építészetét és lakóinak életmódját mutatja. Ez egy *L alakú lakóház*. Homlokzata rangos külsőt mutat. Tüzelőberendezése és bútorzata hagyományos életformára utal. Hátsó szobájában díszesen faragott mestergerenda van, melyen ez olvasható: „EZT A HÁZAT ÉPÍTETE MEGYESI JÁNOS ÉS NAGY TREZSIA ANNO 1874-BEN". Konyhai tüzelőberendezése nagyméretű. A konyhából fűtik a táblaskályhát és a szemeskályhát is. Szép mennyezetes ágy, valamint sarokpad és stafirungláda található az első szobában. A másodikban a fiatalok laktak, ennek berendezése már polgáriasult ízlést mutat.

Az épület *gabonáskamrájában* a szokásos berendezések mellett ún. *darálómalmot* építettek be, amelyet korábban gőzgéppel, később robbanómotorral hajtottak az udvarról.

A negyedik telek S ü t t ő r ő l, a *Fertő-tó* vidékéről származik. A már említett fűrészfogas beépítésű porta udvari homlokzatán íves tornác húzódik, melynek első traktusa az utcára került. A cserepes (hódfarkú), impozáns *épület* fehérre meszelt falaival s a homlokzatba állított Flórián-kőszoborral szép látvány. Berendezése századeleji életmódot tükröz, nagy-

méretű konyhája igen szép konyhai tüzelőt, kemencét, vízmelegítőt és füstelvezető berendezést foglal magában. Említésre méltó a *kemence* és a *tűzhely* vörös- és sárgarézzel díszített *ajtaja*, amely gyönyörű lakatosmunka. Bútorzata helyi asztalosok munkája, de nem követi a hagyományos bútorzatot. A második szoba berendezése hagyományos, itt élt tulajdonképpen a család. Mennyezetes ágyai, színesvégű párnái, festett ládája igen szép együttest képeznek. Érdekessége a mennyezetes ágy alatt elhelyezett, kihúzható „tuli", amelyben a gyerekek aludtak.

Hatalmas méretű istálló következik a lakóépület után, amely egy fedél alá épült a lakóházzal. Három helyiségből áll, s gyönyörű poroszsüveg boltozattal fedett. Az udvaron tölgyfából faragott *gémeskút* áll, amely Rábatamásiból származik.

A négy lakóház után, azokkal egy sorban áll a Mosonszentmiklósról áttelepített *tiprómalom*. Ez az állati erővel hajtott szárazmalom-fajta a tiprómalom típusának egyetlen, Magyarországon megmaradt darabja. Működési elve: a ferdén álló tengely és nagyméretű hajtókorong (amelyen a ló ment) a hozzá kapcsolódó vízszintes tengellyel hajtotta az őrlőköveket. A „Bálványfa" felirata szerint a malom 1805-ben készült.

A *Sokoró-vidék* és a *Pannonhalmi-dombvidék* építészetét a Tápról származó épülettel szemléltetjük. A *lakóház* a falu végén állt, a szőlőhegyre vezető út mentén, háttal a főútnak. Az épületet az utca bal oldalán helyeztük el, a szilsárkányi kovácsműhely után. Külső megjelenése három dologban is különbözik az előző épületektől: az eresz alatt kiugrasztott külső kemencéje, ágasfás homlokzata, valamint zsuppal fedett tetőszerkezete adják ezt a különbséget. A kis méretű épületben egy *takácsműhelyt* rendeztünk be.

A nyugati határszélre telepített horvát lakosság életmódját az Undról áttelepített ház szemlélteti. A szerény anyagi körülmények között élő nemzetiségi lakosság főleg fuvarozással, kupeckedéssel foglalkozott. Az undiak híres kosár- és seprűkötők is voltak. A nagyméretű, L alaprajzú épület falazata a tápihoz hasonlóan vert agyagfal. A mestergerenda tanúsága szerint a házat 1841-ben Kischich Máté építette. A zsuptetős ház sok helyiséget foglal magába. Lakóhelyiségek, kamra, istálló helyezkedik itt el.

A Kisalföld legkorábbi lakóépülete a Rábcakapiból

származó lakóház (1736). A *lakóházat* többszörösen átépített formájában találtuk és bontottuk el. Falazata vegyes anyag (tömésfal és vályog, valamint tégla). Tetőzete is vegyes: nád és zsup. A berendezési tárgyak gyűjtése folyik. Az életmódra jellemző berendezésben jelentős szerepet kap az állattartás eszközeinek bemutatása, mivel lakói elsősorban ezzel foglalkoztak, emellett halásztak, takarmánnyal kereskedtek. Udvarát az ugyancsak Rábcakapiból származó hatalmas méretű *pajta* zárja le.

A bal oldali épületsor negyedik épülete Ásványráról származik. Az épületet 1984-ben bontottuk le, 1985-ben építjük fel.

A Kisalföldi tájegység jellemző épülete az utca tengelyében álló, téglából épült *újkéri harangláb*, a *Veszkényből* származó *kálvária* és a *Csepregről* származó XVIII. századi mészkőből faragott *Nepomuki Szent János-kegyszobor*. Érdekessége a tájegységnek a Szilsárkányból származó *kovácsműhely*, amelyik teljes berendezésével működőképesen várja a látogatókat. Kovácsmestere egyben gyógykovács is volt, az állatokat gyógyította. Érdekes tartozéka az ökörpatkoló szín és a kaloda.

A tájegységbe vezető út mentén áll a nyúli volt uradalmi *présszín* és *prés*. A Pannonhalmi-dombság és a Sokoró-vidék jelentős szőlőtermő terület volt. A méreteiben is látványos prés a felirat tanúsága szerint 1699-ben készült, s 1852-ben újították meg. A présházban a szőlőtaposás, sajtolás, mustszűrés eszközeit is bemutatjuk.

A Szabadtéri Néprajzi Múzeum további, később építendő tájegységei: Nyugat-Dunántúl, Közép-Dunántúl, Dél-Dunántúl, Alföld (mezőváros), Közép-Tiszavidék, Tokaj-Hegyalja (mezőváros) és az Északi-hegyvidék. Ez utóbbiak vonalában áll, és már látogatható a mándoki *görögkatolikus templom*. Ez a Magyarországon legrégebbinek számító fatemplom külsejével, gazdag berendezésével rendkívül látványos épület. *Temetőjébe* (cintermébe) görögkatolikus *sírjeleket* telepítettünk.

A múzeum teljes felépítése több évtizedet vesz igénybe. A teljes épületállomány és tárgyi berendezés biztosított.

Nyitva: Április 1. és október 31. között, hétfő kivételével, naponta 9 órától 17 óráig. Szombaton a kiállítás megtekintése díjtalan. Diákoknak és a néphadsereg tagjainak a kiállítás látogatása ingyenes.

KIRÁNDULÁSOK

Szentendre környéke igen gazdag lehetőségeket nyújt a természetjáróknak. Azok részére, akik a város látnivalóit már megtekintették, néhány szép — jelzett turistaúton bejárható — gyalogtúrát ismertetünk.

Szentendre—Tahi

Szentendre Határcsárda–Nyerges-hegy–Álló-rét–Vörös-kő–Tahi

Útjelzés: zöld, illetve sárga.
Távolság: 16 km.
Időtartam: 4 1/2 óra.

A Tahiba vezető kirándulásra két úton indulhatunk. A z ö l d j e l z é s e s út kiindulópontjáig, a *Határcsárdáig* legjobb, ha autóbuszon utazunk. Utunk kezdetben a Dunával párhuzamos. Először a Sztelin-patak metszi a leányfalu—visegrádi országutat, a Határcsárda után a kis *Sziklás-patak* búvik át az út alatt. A zöld jelzés a Határcsárdától irányítja utunkat. A visegrádi országútról letérve egy kilométert még aszfaltúton megyünk, majd dűlőút következik. A jelzett út a Sztelin-patak mély völgye fölött, attól északra a *Nyerges-hegy* északi lejtőjén vezet. A zöld jelzés az *Álló-réten* találkozik a sárgával és innen együtt vezet a *Német-széna* nevű tisztáson keresztül a táj egyik legszebb kilátópontjára, a *Vörös-kőre* (521 m). Utunkat a Vörös-kőről a *Lőrinc-laposa* és a sziklás *Vértes-hegy* között folytatjuk, majd egy meredek út (sárga kör

KIRÁNDULÁSOK SZENTENDRE KÖRNYÉKÉN

A margitligeti Gyógypedagógiai Intézet

KISOROSZI

S Z E N T E N D R E I

VISEGRÁD

DUNABOGDÁNY

11

TAHITÓTFALU

583
+
URAK ASZTALA

Ugrói-p

VÉRTES-H

Hétvdlyús-f.

590
+
SZT. LÁSZLÓ-HEGY

Némel szénа

521
+
VÖRÖS-KŐ

LEÁNYFALU

PILISSZENTLÁSZLÓ

Álló-rét

557
+
NYERGES-H.

PÓCSMEGYER

Hosszú-rét

BÜKKÖS

Öregnyiláskő-kapu

430
+
ASZTAL-KŐ

SURÁNY

KŐVECSES-H

1. SAS-KŐ

Szikláskő-p.

Szabadság-f.

SOMFEJ-H.

Jegyzőkerülő

SKANZEN

DÖMÖR-KAPU

SZARVAS-HEGY

Haldrcsárda

588
+
BÖLCSŐ-H.

Ságvári E.t.h.

Lajos-f.

IZBÉG

KIS-KŐ-HEGY

SZIGETMONOSTOR

557
+
NAGY-CSIKÓVÁR

DOBOS-H.

PAP-SZIGET

Fenyle-bg.

354
+
KIS-CSIKÓVÁR

BUDÁN-H.

János-f.

386
+
KŐ-H.

Petőfi-kilátó

Gyopár-f.

mh.

Gazd.

SZENTENDRE

POMÁZ

329
+
CSOLY-CS.

Duna-p.

Stromfeld A. mh.

535
+
NAGY-KEVÉLY

BUDAPEST

11

7

jelzés) a *Hétvályús-forráshoz* vezet. A forrástól tovább is lejtős úton megyünk, és az *Ugrói-patak* völgyében érjük el *Tahit*. (Autóbusz és hajóállomás, vendéglő.)

A Vörös-kő és Tahi felé valamivel rövidebb, de hasonlóan szép turistaúton a sárga jelzés mentén is eljuthatunk. Az út kezdete a Skanzentől ÉK-re mintegy 1 km-re található a *Szabadság-forrás* nevű autóbuszállomásnál. Az erdő küszöbén jobbra a *Sas-kő* magasodik, balra lent a szabadtéri *Falumúzeum* házcsoportjait látjuk. Sárga sávjelzés tovább visz a nagyszerű kilátással kecsegtető, meredek *Asztal-kőre* (430 m), majd a *Nyerges-hegy* tetején halad tovább és később kapcsolódik a Határcsárda felől induló zöld sávval jelzett úthoz. Innen tovább már együtt halad a két jelzés Tahiig.

Szentendre—Pomáz

Szentendre – Kő-hegy – Petőfi-kilátó – Ságvári turistaház – Nagy-Csikóvár – Holdvilág-árok – Csikóvár-aljai turistaház – Margitliget – Csobánka – Pomáz

Útjelzés: Piros sáv, majd piros négyszög, piros kereszt, végül piros sáv majd sárga sáv.
Távolság: kb. 22 km.
Időtartam: 7 óra.

A szentendrei HÉV-állomástól indulunk a Paprikabíró utcán és a Kálvária úton a magyar és szerb Kálvária mellett, észak felől megkerülve a Dobos- és Budán-hegyen épült Felszabadulás-lakótelepet. A *Kis-kő-hegy* alatt meredeken fölfelé haladunk a *Kő-hegyi turistaházhoz*. A háztól piros jelzés tovább vezet a *Petőfi-kilátóhoz* (366 m), a sziklaorgonák fölé. Utunk a Kő-hegyi természetvédelmi területen (kis tavacska) tovább kalauzol a *János-forráshoz*. Innen északnyugat felé már a piros négyszög mentén haladunk el a *Vasas-szakadék* mellett. Ezután a *Lajos-forrás* melletti *Ságvári turistaház* következik. Fölötte emelkedik a *Bölcső-hegy* (588 m). Innen délnek fordulva a piros kereszt mentén a háromágú *Holdvilág-árokba* ereszkedünk alá. Az árok középső és leghosszabb ága a *Lom-hegy* (588 m), keleti ága a *Nagy-Csikóvár* (577 m) alá ér, ahol a *Remete-*, vagy más néven

Weiszlich-barlang nyílik. A Holdvilág-árok nyugati ága a *Klanác-hegyre* nyúlik. A feltételezés szerint itt ősi kultuszhely is volt. A Csikóvár csúcsa igen jellegzetes alakú, messziről látható pontja a hegyvidéknek. Neve egy XV. században élt nagyúr, pomázi Cyko (Chyko) János emlékét idézi. A kényúr még a Nyulak szigetén — a mai Margitszigeten — ájtatoskodó apácákat is háborgatta a pomázi és csobánkai birtokukban, csak Mátyás király küzdött meg végül a hatalmaskodó úrral.

A Holdvilág-árokból a Kiskovácsi-puszta Állami Gazdasága *turistaházához* jutunk. A jól felszerelt turistaház a 354 m magas *Kis-Csikóvár* alatt van, közelében fakad a *Gyopár-forrás.*

A turistaházat elhagyva visszaindulunk a kék négyzet, majd egyenesen tovább a piros sáv jelzésen. Néhány perc múlva kiérünk a *pomáz—dobogókői országútra.* Újabb kilométer után a pilisszentkereszti szurdokból aláfutó gyér vízű Dera patak völgyében fekvő *Margitligetre* érkezünk. A *Dera patak* az országút mellett a Kiskovácsi-patakkal egyesül, s Szentendre alatt ömlik a Dunába. A *Gyógypedagógiai Intézet* dombon álló, emeletes, sárga kis palotáját pillantjuk meg. Az intézet 1896-ban épült üdülőszanatóriumnak, az alapító orvos építtette az intézet fölött magasodó *Hubertus-kápolnát* is, neogótikus stílusban.

Margitliget ma már összeépült Csobánka községgel, s szép fekvésénél fogva a főváros környékének egyik legnépszerűbb üdülőhelyévé vált.

Csobánka a festőművészek, írók által is igen kedvelt, bájos fekvésű község, a *Nagy-Kevély* északi tagját alkotó *Csúcs-hegy* és az *Oszoly* lábánál elterülő szurdokszerű katlanban van.

A patak partján létesült középkori település „őse" egy római majorság és váracs volt, annak „őse" pedig bronzkori telep. A honfoglalás korában magyarok települtek ide, községüket Borony, Boron néven ismerik a középkori iratok. A XIV—XV. században a Nyulak-szigeti apácák és a pomázi Chyko János úr vitatkoztak — véres jobbágycsatákkal — a környék birtokáért. A török Boronyt is elpusztította, később szerbek, majd németek és szlovákok érkeztek. Ekkor kapta a Csobánka nevet. Mind a Borony, mind a Csobánka név az Aba nemzetség egy-egy ágára utal. A szerbek egy része 1918 után visszatelepedett, a németeket 1945 után részben kitelepítették. A régi lakók utódai közé áttelepített szlovákiai magyarok, székelycsángók, alföldi magyarok érkeztek, úgyhogy a község ma igen heterogén.

A középkori település magja a XVIII. század közepén épült *görögkeleti templom*. (Műemlék; évenként egy-két misével.) Műemlék jellegű épület a dombon álló, 1938-ban újjáépített *római katolikus templom* is (copfstílusú, XIX. század elejéről származik). A falutól nyugatra másfél km-re, erdős környezetben épült a Sarlós Boldogasszonyról elnevezett, s általában *Szentkútnak* ismert *búcsújárótemplom*. 1845-ben építtette Schnirch Erzsébet. A templomot jelenleg renoválják.

A mély völgyben épült, virágos kertekkel igen gazdag, festői környezetű községet 1974-ben nyilvánították hivatalosan is üdülőhellyé; a Duna-kanyar üdülőterületéhez tartozik. A község körüli domboldalakat már ellepik a hétvégi üdülőházak. A Pilisi Parkerdő Gazdaság 1974-ben parkerdei létesítményekkel látta el *Oszoly* környékét, s ekkor avatták föl a márvány emléktáblával megjelölt *Berda-pihenőt* a falu délkeleti végén. Berda József, a költő sok verset írt e tájról. A pihenőről és a 329 m magas dolomitcsúcsról, az Oszolyról igen szép a kilátás. Az Oszoly meredek oldala egyik legjobb sziklamászó-iskolánk. Innen sárga jelzés vezet föl a kevélynyergi *Stromfeld Aurél turistaházhoz*. A Szentkúttól pedig az országos kék jelzés irányít a pilisszentkereszti szurdokon végig a Dera patak fölött. Az Erdőgazdaság a szurdok sétautjait korszerűen rendezte.

Csobánkát a dobogókői országúttal és Pilisvörösvárral műút köti össze. Csobánkán túl két kilométerrel nemrég ástak ki egy *Árpád-kori* román stílusú kis *templomot*, amely mellett, ma is láthatóan, az Aquincum-Brigetio közti római diagonális út halad a hegyek oldalában s gerincén. A turista 30 kilométeren keresztül egy kétezeréves, épített útvonalon jár, de az út nyomvonala még ennél is sokkal régibb.

Visszatérve a margitligeti – csobánkai kitérőnkről a dobogókő – pilisszentkereszti műútra, Pomáz irányában folytatjuk sétánkat. (Pomázra a Kis-Csikóvár alól és Margitligetről is vezet mezei turistaút.)

Szentendre déli szomszédját, a Dera patak mentén hosszan húzódó *Pomázt* a szinte vég nélküli főutcáján áthaladó turisták tréfásan „a világ leghosszabb falujának" nevezik. Elnyúlt, rendezett, tipikusan út menti település. Főutcáját, amelynek tengelye sokszorosan megtörik, több görbe keresztutca szeli át. A község tele van szépen gondozott gyümölcsösökkel. Határában szőlők, gyümölcsösök, kőfejtők és mészégetők ta-

lálhatók, de ipara is van. A vasút mellett fekszik a posztógyár épülete és az Írószer Ktsz üzeme. A községhez tartozik a Kiskovácsi- és Nagykovácsi-puszta Állami Gazdasága is.

A helység első okleveles említése 1138-ból való. A XII. századtól a dömösi apátságnak, később pedig a Nyulak-szigeti apácáknak voltak itt szőlői. A falu a török uralmat átvészelte, és ennek tulajdonítható, hogy a szentendrei szerb településsel egy időben Pomáz is fogadhatott menekülőket. A felszabadító háborúkat követően Pomáz, Budakalásszal és Csobánkával együtt nagyrészt szerb lakosságú község lett. Később németeket is telepítettek ezekbe a falvakba.

Pomáz a XVIII. században a Wattay családé volt. Dombra épített kastélyát később a Telekiek vették meg. Itt írta Teleki József, a Magyar Tudományos Akadémia első elnöke, „A Hunyadiak kora Magyarországon" című nagy művét. A szépen renovált kastély ma a Pest megyei Tanács Gyermek- és Ifjúsággondozó Intézete.

1781-ben Pálóczi-Horváth Ádám író járt itt a Teleki család vendégeként. 1845-ben Petőfi is meglátogatta Pomázt országjáró útján. A szabadságharc leverése után Erdélyi János író és Merényi László nyelvész, népmesegyűjtő bujdosott Pomázon, s itt találkozott 1850 októberében Vachott Sándorral.

Pomázon született az 1976-ban fiatalon elhunyt Vujicsics Tihamér zeneszerző, kitűnő délszláv folklorista.

A községtől keletre fekvő Klissza-dűlőn középkori várkastély és templom romjai kerültek elő. Görögkeleti (1719—1722), katolikus (1770, bővítve 1946-ban) és református temploma (1814—1818) műemlék.

A pomázi Művelődési Ház néhány éve gazdag műsorú Nemzetiségi Hetet rendez nyaranta. Ehhez kapcsolódik Nyári Károly helyi néprajzi gyűjteménye a Fő utcán levő Néprajzi Szobában.

Szentendre—Visegrád

Szentendre—Izbég—Jegyző kertje—Pilisszentlászló—Bánya-hegy—Lepence-patak völgye—Visegrád

Ez az ajánlat azoknak szól, akik a pilisszentlászlói kirándulást gyalog óhajtják megtenni. Ajánlatos azonban Izbégen keresztül autóbusszal menni, s ott az erdőhatáron leszállni. Jobbról a *Jegyző kertje*, balról a *Szarvas-hegy* látható. A z ö l d t u r i s t a j e l z é s a szarvas-hegyi autóbuszmegállótól, az országúttal párhuzamosan, az erdőbe visz, majd 3 km-es séta

után ismét rávezet a műútra. Az út egyes állomásai: *Kövecses-hegy*, *Hosszú-rét*, *Bükkös* (hegytető).

Szentendre „hegyi szomszédja" a tőle 12 km-re északnyugatra fekvő *Pilisszentlászló* (350 m) erdővel körülvett, 3 km átmérőjű irtáson fekszik a Szent László-hegy (590 m), az Urak asztala (584 m), az Öreg-Pap-hegy (567 m) és a Nagy-Somhegy (475 m) ölelésében. A barátságos falut hűs tölgyesek, árnyékos bükkerdők, mély vízmosások környékezik. Ma már szintén üdülőhelynek számít.

Pilisszentlászló helyén a középkorban Kékes nevű község feküdt. Területe részben Visegrádhoz, az akkori királyi uradalmi központhoz, részben pedig Szentendréhez tartozott, amelyet az Árpád-korban a veszprémi püspök birtokolt. A község az egyetlen magyar eredetű szerzetesrend, a pálosok pilisszentlászlói remetekolostora köré épült 1301 körül. Kezdetben valószínűleg csak egy remete lakhelye lehetett itt, amely később kápolnával rendelkező remeteteleppé, majd remetekolostorrá fejlődött. Az Árpád-kor végéről fennmaradt oklevelekben különféle alakokban szerepel: monasterium S. Ladislai in Kékes (1291). Róbert Károly volt a kolostor egyik későbbi bővítője. E pálos kolostorban zajlott le 1308-ban az úgynevezett „kékesi értekezlet" Gentilis bíboros és Csák Máté között. Csák Máté ekkor fogadott hűséget Róbert Károlynak, de azt csakhamar – már a következő esztendőben megszegte. A kolostor jelentőségére utal az is, hogy Budán a XV. század végén saját épülete volt (a mai Dísz tér 15. helyén). A török megszállás után a községet a pesti pálosok kapták. A dombon álló barokk stílusú katolikus templom Mária Terézia idejében (1770–1772) épült.

A községből indul ki a természetjárók egyik legkedveltebb sétaútja: a Lepence-patak völgye, amely Visegrád mellett torkollik a Dunába. Mi a falun végighaladva szántóföldek között jutunk el az erdőig, ahonnan a *Bánya-hegy* oldalán meredek szekérúton, illetve gyalogösvényen érünk le a *Lepence-patak völgyébe*. Útközben elhaladunk a *Jancsi-forrás* mellett is, majd a völgyön keresztül a Duna mentén húzódó esztergom–visegrádi műútra érünk. A Leplence-patak torkolatához közel néhány éve meleg forrást találtak (a leányfalusi hévforrások folytatásában), ezt a Pilisi Állami Gazdaság *strandfürdővé* építette ki. A fürdő mellett, a fafeldolgozó üzem szomszédságában kis *vízrajzi múzeum* is van. Utunkat innen Visegrádra (hajóállomás, autóbuszmegálló) autóbusszal is folytathatjuk.

Szentendre—Som-fő (Ságvári turistaház)

Szentendre – Izbég – Dömör-kapu – Bükkös-patak völgye – 307. számú magassági pont – Som-fő oldala – Ságvári turistaház

Útjelzés: sárga.
Távolság: 13 km.
Időtartam: kb. 3 óra.

A szentendrei HÉV-állomástól Izbégre a Kossuth Lajos, majd a Rákóczi Ferenc utcákon át jutunk. Izbég mögött az országút nagyjából a Bükkös-patak völgyét követi, majd az Anna-majornál a patak északi oldalán húzódó fennsíkra felkapaszkodva eléri a Ságvári turistaházhoz vezető országút elágazását, később a *Dömör-kaput*.

Dömör-kaput a Bükkös-patak erős sodra vájta ki. A patak tizenhét kilométeres útján — míg a tengerszint fölött 102 méteres szentendrei lapályra nem ér — háromszázötven métert esik. Oktalan kőfejtéssel azonban tönkretették ezt az andezittufába vágódott, messze földön híres természeti szépséget. A hét kőgát, amelyek most a patakmederben láthatók, az 1930-as években épültek a kőzetszemét felfogására.

A Dömör-kapu neve török eredetű: Demerkapu = Vaskapu. Nem is egyedülálló elnevezés; a magyar nyelvterületen sokat találunk hasonlót, ahol a víz kapuszerű mély szakadékot vájt a sziklába. (Dömör-kapunál büfé van.)

Dömör-kaputól a Bükkös-patak völgyében haladunk a 307. számú magassági pontig, ahol utunk az országos kék jelzéssel találkozik. (Utóbbi észak felé Pilisszentlászlóra, nyugat felé Dobogó-kőre vezet.) Túránkat a sárga jelzésen délkeleti irányba fordulva folytatjuk, s a *Som-fő* (avagy: Somfej-hegy) oldalára felkapaszkodva a *Ságvári turistaházhoz* jutunk, ahová Szentendréről autóbuszjárat is vezet.

Szentendre—Dobogókő

Szentendre – Izbég – Dömör-kapu – Bükkös-patak völgye – 307. magassági pont – Sikárosi óraház – Öreg-vágás – Dobogókő

Útjelzés: fehér alapon sárga, majd fehér alapon kék.
Távolság: 20 km.
Időtartam: 5 óra

Szentendréről a 307. számú magassági pontig, az Öregnyílás völgyének keresztezéséig az előbbi túra útvonalán haladunk. (Az utat a dömör-kapui táborig autóbusszal is megtehetjük.) Túránk innen a kék jelzésű úton a *Kárpát-forrás* és a *Lenkó-emlékmű* mellett, a Bükkös-patak völgyét követve, *Sikároson* és a *Bükki-pusztán* keresztül vezet, majd a patakvölgy után az *Öreg-vágás* (655 m) meredek oldalán felkapaszkodva felérünk a *Dobogó-kő* fennsíkján (700 m) épült *turistaházhoz.*

Szentendre—Leányfalu

Szentendre legközelebbi Duna menti szomszédja a vele északról szinte egybeépült és a 2. számú műúton kényelmesen megközelíthető Leányfalu.

A település Leányfalva néven már a középkorban is fennállott — Leányfalu-puszta elnevezéssel sokáig Pócsmegyerhez tartozott, ma önálló tanácsú község. A Vörös-kő keleti lábánál fekszik. Víz melletti fekvése és a terjedelmes zöld hegykoszorú kiválóan alkalmassá teszi nyári üdülésre. Leányfalu Szentendrével együtt a Duna-kanyar egyik leggyorsabban fejlődő, rendkívül gondozott, szép üdülőhelye.

Mai képének kialakítása a múlt század végén kezdődött, amikor fekvésének szépségét felfedezték. Minthogy gőzhajóval könnyen el lehetett érni, különösen a fővárosi művészvilág képviselői vásároltak maguknak itt telket, s építettek villákat nagy számban. Az első „felfedezők" sorában volt Helvey Laura színművésznő, Alszeghy Zsolt, Székelyhidy Ferenc, Marschalkó Rózsi, Gyulai Pál, az irodalomtörténész és kritikus, de közéjük tartozott sok neves író és művész, operaénekes és színész, Rózsahegyi Kálmán, 1912-től Móricz Zsigmond, aki első színdarabja jövedelméből vásárolt telket magának. Leányfalu e szerelmese kertjének egyik sarkába házat építtetett; ide járt ki dolgozni.

A község belterületén — a benzinkút mellett — a közelmúltban feltárt késő római *kiserőd* falmaradványai tekinthetők meg. Az erődöt i. sz. 370 körül építették a rómaiak. A neogótikus *római katolikus templom* műemlék. Hoffhauser Antal építette 1892-ben, a timpanon fölött Deák-Ébner Lajos finom mozaikja látható. A templom Madonna-szobra Boldogfai Farkas Sándor alkotása. A templom előtt a *lengyel menekültek emlékműve* (1939—1941) áll.

A község Szentendre felé eső határán, a folyam partján áll a népszerű *Határ csárda*. A falu északi felében, az autóbuszállomás mellett meleg vízű *strand* van, mellette 1000 személyt befogadó *autóskemping*, faházakkal. A községben egyébként számos vállalati üdülő s gyermeküdülő működik. Kitűnő *turistaút* vezet innen az 521 m-es Vörös-kő tetejére, s onnan Tahiba, Dunabogdányba, Visegrádra. A partot kísérő füzesek és a nád között embermagasságúra nőtt, sárga virágú, mézillatú magyar mimóza díszlik.

Leányfalut Szentendrével sűrűn közlekedő autóbuszjáratok kötik össze.

Szentendrei-sziget

A Szentendrei-Duna jobb parti környékének megismerése után fordítsuk figyelmünket a folyam túlsó oldalát hosszan kísérő Szentendrei-szigetre.

A sziget a hosszú évszázadok során több nevet viselt. A középkorban leggyakrabban Rosd- (Rozsd-) szigetként, majd Monostori-szigetként említik, később Váci-sziget (1609) lett a neve. A Szentendrei-sziget elnevezés körülbelül egy évszázada általánosan elfogadott.

A sziget egyik legkellemesebb sétájának kiindulópontja a Szentendre városával szemben fekvő partrész, ahova az átkelést a régi hajóállomástól kiinduló motoros révátkelő-járat teszi lehetővé. Átérve, a messziről szembetűnő terebélyes nagy fa alól ne feledjünk el egy pillantást vetni a városra, a látkép innen különösen szép. Szentendre házai, s tornyai szinte egybeolvadnak a Bölcső-heggyel, Csikóvárral, Kő-heggyel. Bal kéz felé a Kevélyek kettős hulláma látszik, jobb kézről a leányfalui Vörös-kő meredeken alágörbülő csúcsa.

A szigeti *révállomás* mellett van a szentendrei úttörők *vízi-*

tábora. Hosszan elnyúlt, füves part; alacsony vízállás idején a finom föveny is előbukkan rajta. Vasárnaponként kirándulók, vadevezősök vidám kikötőhelye. A part menti keskeny erdőség csíkján belül hívogató rét zöldjében gyönyörködünk, innen kezdve déli, s keleti irányban pagonyok, sötét lombú erdők, apró tisztások, szúrós akácerdők, fenyőligetek, ezüstlevelű nyárfák bólogató kedvessége vár. Helyenként, szinte váratlanul, szőlő, gyümölcs, kaszáló, kukoricás keveredik össze az erdővel. Az alig 5—6 m-es homokdombok, a szélfútta buckák, a homokbányák és a szárazon poros kocsiutak még eső után sem sárosak, mert csak homok pereg le a kiránduló cipőjéről. Háromnegyed órás séta után az igen hiányosan jelzett turistaúton a sziget túlsó oldalán a *Horányi csárdához* érünk. Ha a töltésen tovább haladva balra tartunk, *Szigetmonostorra* és onnan a *surányi telepre* jutunk.

* * *

A Duna a Visegrádi-szoros után néhány kilométerrel hirtelen kiszélesedik, hogy aztán kettéválva hosszan húzódó szigetet öleljen körül, a Szentendrétől keletre fekvő Szentendrei-szigetet.

A felső görbületével Kismarosig érő sziget Visegrádot is megközelíti, míg alsó, déli csücske a melléje akaszkodó Lupa-szigettel már a főváros határában van. A sarló alakú képződmény 31 km hosszúságú. Átlagos szélessége 2,3 km; a legszélesebbre (3,5 km) Tótfalu és a váci rév között tárul. Területe kereken 56 km^2. A Kis-Duna-ágban külön folyamkilométerjelzés van.

A Dunának a Szentendrei-szigetet kísérő ágai közül a *szentendrei* a keskenyebb és a rövidebb (31,5 km). A szentendrei ág csendes és friss vizű, ebbe durva hordalék alig kerül. A mederszélesség 250 és 300 méter között változik. Árvízkor a partot szélesen elönti a víz.

A *váci főág* mintegy 3 km-rel hosszabb. A Duna átmenő hajóforgalma ebben az ágban bonyolódik le, lévén itt a meder is mélyebb. Sokkal több és durvább hordalékot szállít a lassúbb és sekélyebb szentendrei ágnál. A sok hordalék következtében zátonyok nehezítik a hajózást.

A sziget a tenger szintje fölött 100—124 m magasan fekszik. Lágyan hepehupás, sík vidék, szélfútta homokdombokkal. Legnagyobbrészt mezőgazdaságilag művelt terület, szántóföld,

gyümölcsös, szőlő. Helyenként azonban nagyobb erdők is zöldellnek rajta, így a pócsmegyeri határban, különösen pedig Szentendre városával szemközt. Ez utóbbi valaha koronauradalmi erdőség volt, s mint ilyen, ma is kitűnő vadászterület kisvadakra; nyúlra, fácánra, fogolyra. Néha őz is akad puskavégre.

A Szentendrei-szigetet a folyó hordta össze, miután évszázezrekig tartó munkával szorost vágott magának a Visegrádi-hegység és a Börzsöny andezittömbjébe. Közepét szélhordta homokbuckák alkotják, de sok helyütt ártéri üledéket is találunk. A homokot, amelyen már helyenként humusz ül, az Alpokból, a Kárpátokból, a Fátrából, az Alacsony-Tátrából hordták idáig a Duna és mellékfolyói. A dömösi összeszűkülés alatt felhalmozódott homoktömegeket a szelek parti dűnékbe fújták. Ezek eleinte külön láncokba rendeződve állottak kilométereken keresztül egymás mellett, majd idővel további homoktömegek rakódtak le közöttük, elzárva a sokféle utat kereső folyam mellékágainak bejáratát. Morotvák keletkeztek, s végül összeforrtak a dűnesorok. A sziget belsejében a mellékágak maradványai, a hosszú mélyedések, hajdani vízjárások ma is láthatók. Különösen jól kivehető Tahitótfalu fölött az egykori Kecske-szigetet a főszigettől elválasztó hajdani meder. Ezen még nádat is találunk, mert a Kecske-sziget alig néhány száz éve „forrt" össze a főszigettel. Hasonló módon „közeledik" lassanként a sziget felső csücskén, Kisoroszi határában a Szúnyog-sziget is a törzshöz. A fősziget valaha hat kisebb szigetből állt.

A szigeten ma már kevesebb a futóhomok, a szelek azonban néha még „rendezgetik" a tájat. Természetes vízfolyása nincs, csupán helyenként akadunk vizenyős, mocsaras területre. Kútjai azonban bővizűek, mélyek, vizük jó ízű. Éppen emiatt nagy jelentőségű a sziget Budapest és a Duna-kanyar községeinek vízellátásában is.

A Szentendrei-sziget növényföldrajzilag az alföldi flóravidék előmátrai szakaszába tartozik.

Az ősi, eredeti erdeit alkotó ártéri, magas ártéri ligeterdők ma már megritkultak. A hajdani tölgyesek helyét újabban akáccal, homokot bíró feketefenyővel telepítették be. A védőgátakon túl füz, nyár, éger bólogat. Közöttük zöldell a homok-pusztai gyep, sárgállik az árvalányhaj, s tavasztól késő nyárig megannyi virág illatozik rajta. A szemet helyenként festői cserjések, égeres, nyárfás, galagonyás, kökényes tájrészletek gyönyörködtetik; a pagonyokat s a tölgyeseket hosszú vadászutak szelik keresztül. 1939-ben itt vágták ki a főváros környékének legöregebb fáját, egy kétszáz évesnél idősebb, makkegészséges tölgyfát, az ártéri erdőnek kétméter átmérőjű őslakóját. Tahitótfalu határában sikárfüvet (Chrysopogon) gyűjtenek; gyökere súrolókefének alkalmas.

A szigetet már a kőkorszak emberei lakták. Később, különösen a vaskor folyamán (i. e. I. évezred) igen sűrűn betelepült. A rómaiak – nagyszerű stratégiai érzékükkel – a szigetre is építettek őrtornyokat, burgusokat. Legfőbb őrtoronysoruk a szentendrei, pontosabban az Ulcisia Castrai várút folytatásában a mai Horányi csárda táján,

s azzal átellenben, a dunakeszi folyamparton álló torony volt, amely a Göd–Ilka-majori római táborhoz biztosította az összeköttetést. Innen haladt egyik kereskedelmi útjuk a mai Eger–Miskolc felé. Jelentős volt még a dunabogdányi táborból (Cipri) egyrészt a Kisoroszi–Verőce, másrészt a Balhavár–Vác felé vezető útvonal, amelynek átkelőhelyeit szintén erődökkel biztosították.

A rómaiak távozása után a népvándorlás népei szórványosan szintén laktak a szigeten, de tömegesebben végül a honfoglalás kori magyarság települt meg rajta. Lakossága színmagyar maradt, annak ellenére, hogy a Duna két partján sokféle idegen nemzet fia telepedett meg.

A középkorban a sziget nagy része a Tahi és Rosd nemzetség birtoka volt, de a középkor végén állandóan a koronához tartozó javak felsorolásában szerepel (Ros, Kos, Kros néven).

A sziget lakói nem nagyon közlekedtek. Legelőin pásztorkodni is lehetett, erdőségeiben vad, vizeiben hal volt elegendő. A sziget – noha gázlóit a honfoglalók többször felhasználták – átkelőhelynek nem volt alkalmas, mert kétszer kellett rakodni. Általában a hadakozó felek is elkerülték; a martalócok ellen pedig a szigetbeliek ügyesen védekeztek, vízi járműveiket elsüllyesztették. Volt idő, különösen a török uralom alatt, amikor az egész sziget egyetlen erődítménnyé alakult; még távoli vidékek népe is ide sietett védelmet keresni. A török ugyan háborgatta a sziget népét, adót is vetett ki rá, de a sziget területe török kincstári birtok (knász) lévén, lakóinak a szpáhik garázdálkodásaitól nem kellett rettegnie.

Néhány faluja időközben mégis elenyészett. A Váccal szemben állott Torda nevű településből csak a mai Pokol csárda maradt meg emlékként. Tahitótfalu mellől eltűnt Szentpéter község és elpusztult Szentgyörgy, valamint Vácrév is.

A Szentendrei-szigetet gyakran pusztították árvizek. A XVIII. század folyamán például tíz hatalmas szigeti árvizet jegyzett fel a krónika. A múlt században az 1838-as és az 1876-os volt a legborzalmasabb. Bár 1901 – 1904 között nagyszabású gátövezetet építettek veszélyeztetett szegélyei körül, magas vízálláskor ma is sokszor ellepi a víz a mélyebben fekvő területeit.

A Szentendrei-szigeten négy község települt: a legészakabbra Kisoroszi, tőle délre a korábbi Tótfalu ma a folyó jobb partján fekvő Tahi községgel Tahitótfalu néven, Pócsmegyer és Szigetmonostor. A községek mind a sziget nyugati oldalára épültek, a váci Duna-ág partján csak csárdák és nyaralótelepek vannak: Surány és Horány. A nyugati oldalon ugyanis az átkelés könnyebb volt a Dunán, azonkívül pedig a lakosság inkább talált fát és követ építkezéseihez az erdős-dombos partokon, mint a lapos váci részeken.

Evezősök számára kedvelt evezős kirándulás a Szentendrei-sziget megkerülése.

A sziget legrégibb községe az északi csücskében elterülő *Kisoroszi*, alig másfél kilométernyire a szigetcsúcstól.

Kisoroszi tájképi tekintetben a Szentendrei-szigetnek egyik legszebb helye. Mögötte a Börzsöny csúcsai, szemben vele a Nagy-Villám, a visegrádi vár látható. A sziget megkerülésekor az evezősök itt szoktak megpihenni, sátraikat a falu erdős partszegélyén verik fel.

A község nevét az Oroszországból beköltözött kisoroszoktól nyerte, akik a hagyomány szerint Könyves Kálmán uralkodása idején (1095–1116) települtek e helyre, mint a visegrádi bazilita szerzetesek szolgáló népe. Első okleveles említésével „Oroz" néven a XIV. század végén találkozunk. Lakói a középkorban számos kiváltságot kaptak. A helység a török uralom idején is fennállott, s a XVIII. században a visegrádi koronauradalomhoz tartozott.

A főutca a Dunával párhuzamosan halad, s ezt több kereszt-utca szeli át. A község északnyugati végében és a Kőhídi-szigetnél I. Valentinianus idejéből (i. sz. IV. század második fele) származó *római őrtorony* falmaradványaira találtak. A község *római katolikus temploma* 1719-ben, *református temploma* pedig 1803-ban épült.

Kisoroszi Kismaros felől átkelőjárattal (csak személyforgalom számára), Visegrád felől kompjárattal közelíthető meg.

Tahitótfalu eredetileg két külön település volt. A mai egyesített községnek a szigeten levő része, a korábbi Tótfalu az esztergomi országút felől a keskeny dunai hídon közelíthető meg, az autósok és motorosok tehát a Váccal szemben épült és igen látogatott Pokol csárdát közúton is elérhetik. A híd az I. világháború küszöbén, 1913–1914-ben épült. Jelentősége, hogy a jégzajlás és árvíz idején a Szentendrei-sziget községei és lakossága nem szakadt el a Duna jobb partjától. A modern igényeknek a híd már alig felelt meg, ezért a közelmúltban korszerűsítették.

A községnek a szigeten elterülő része a Kis-Duna bal partján nyúlik hosszan, míg a jobb parti Tahi, mint országút menti település, a pincékkel teleszórt szőlődombokra is felkúszik.

A község első említése a XIII., illetve a XV. századból „Tah" (1237) és „Thotfalw" (1447) néven fordul elő. A török megszállás végén Tótfalu egyike volt a vármegye legnépesebb helységeinek. A századfordulón hatalmas tűzvész következtében majdnem egész Tótfalu a lángok martalékává lett.

A község *református temploma* 1758-ban, a *katolikus* pedig 1802-ben épült. Temetőjében a XIX. század első felének neves építésze, *Pollack Mihály* nyugszik. Romantikus stílusú és szarkofág alakú *síremléke* Ybl Miklós alkotása (1854). Klasszicista műemlék *Pollack Mihály* egykori földszintes *szüreti háza*. A községben a népi építkezés emlékeivel is találkozunk, ezek többségükben a múlt század első harmadából valók. A Pokol csárdától délre késő római erőd, az ún. *Balhavár* falmaradványai láthatók a vízparton.

Tahi határában létesítették azt a *boglárfa*-(platán-) *csemetekertet*, amelynek állományából majd a budapesti Népköztársaság útja fasorát pótolják.

1832 és 1834 között Tótfaluban nevelősködött Obernyik Károly drámaíró.

A kertes *Pócsmegyer* a Kis-Duna bal partján Leányfaluval szemben települt, a folyóval párhuzamosan, parti fái alól szép kilátás nyílik Leányfalu villatelepeire és a mögötte elnyúló hegyvidék zöld rengetegére.

A falu középkori eredetű, és a török hódoltság idején sem pusztult el. Történetéből a török időkre vonatkozóan több adatot ismerünk. Csak 1559-ben lett a hódítóké. A falu szorgalmas adófizető volt, s a török így megkímélte. Volt úgy, hogy hatezernél több akcsét is fizetett évente Üvejsz budai basának. Az első magyarországi bolgárkertészetek egyikét 1870 körül Pócsmegyer termékeny földjén létesítették.

A község műemléke az 1788-ban épült és 30 év múltán bővített *református templom*. Előtte csonka oszlop alakú *szégyenkő* áll. A volt *Esterházy-kúria* késő klasszicista épületét 1840-ben Esterházy János építtette.

Pócsmegyer és Leányfalu között *kompjárat* közlekedik.

Míg az előbbi három falu — Kisoroszi, Tahitótfalu (illetve Tótfalu) és Pócsmegyer — a szigeten közvetlenül a folyó partjára könyököl ki, s házai, templomainak tornyai, füzei, nyárfái a Duna vizében tükröződnek, addig a sziget negyedik községe, a Szentendréhez legközelebb fekvő *Szigetmonostor* pár száz méterrel beljebb húzódik, „garmadásan" települt az árvizek miatt. Kertekkel, gyümölcsösökkel, erdőkkel övezett község. Főutcája — hasonlóan a sziget többi falvához — északdéli irányban húzódik.

A középkorban a bencés szerzeteseknek volt kolostoruk a szigeten. II. Endre király oklevéléből (1217) tudjuk, hogy testvérbátyja, Imre (1196–1204) a szigeti monostornak adományozta a pesti vám felét. II. Endre ezt a vámot visszavette és a Csepel-sziget jövedelméhez kapcsolta. Az említett oklevél „Tiburc ispán szigeti monostorá"-ról tesz említést, ami arra enged következtetni, hogy az nemzetségi kolostor volt, melyet a család egyik jelentős tagja alapított a bencés szerzetesek számára. Erre utal egyébként a kolostor építésének ideje és patrocíniuma is. A kolostor további története ismeretlen. A község nem vészelte át a török uralmat, 1609-ben már csak puszta, mely „Szentendréd" ellenében fekszik, s földjeit és rétjeit ugyanazon „szentendrédiek" használják. Idővel Szentendrével egyetemben a Zichy család kezére került, de 1770 körül már a koronauradalom tartozéka. A Surányi csárda erdős ligeti tövében a Királyvára-dűlő már csak nevével jelzi valamelyik király szigetbeli kastélyát.

Szigetmonostor látnivalói közé tartozik az 1751-ben épült *katolikus* és az 1796-ban emelt *református templom*. A XVIII. század végéről és a múlt század elejéről származó barokk, késő barokk és klasszicista stílusú népi építkezés emlékei figyelemre méltók. Ezek többségükben kétablakos és földszintes *parasztházak*. Szigetmonostort legcélszerűbben a Határ csárdától induló motoros révvel érhetjük el.

Szigetmonostort a váci Duna-ágban révátkelő járat köti összse Felsőgöddel; a szentendrei ágban hajóállomása is van.

A Duna vizét járók gyakran és szívesen keresik fel a sziget keleti partján épült két népszerű villatelepet, Horányt és Surányt. *Horány* és a Horányi csárda a XVIII. században Budáról ideköltözött Horányi család nevét őrzi, a *Surányitelep* telkei pedig az első világháború előtt Surányi József birtokában voltak.

Az egyik római őrtorony romjai mellett települt Horány — amelyet kompjárat köt össze a Duna bal partján fekvő Dunakeszivel — kedvelt kirándulóhelye a fővárosiaknak. Szép villanegyed található itt, víkendházakkal, kertekkel, vállalatok üdülőivel. Az étteremtől északra kényelmes, korszerű üdülőtelep (Horány Gyöngye) várja a pihenni, szórakozni vágyókat. 160 személyes *turistaszálló* is működik Horányban, a Pest megyei Idegenforgalmi Hivatal kezelésében. A folyam partja strandolásra alkalmas.

Horánytól északra, 1 órányi járásra, a szigetmonostori határ mellett elvezető töltés útján, sportegyesületek vízitelepeit érintve szőlők, gyümölcsösök, fás területek szomszédságában az

előbbinél nagyobb szabású villatelepre: a *Surányi-telepre* s a *Surányi csárdához* érünk. Ez már Pócsmegyer határában van, szemben Felsőgöddel, ahonnan révátkelő járattal érhető el. A szigetet az árvíz veszedelmei ellen a teleptől 2 km-re északra keresztülvonuló keresztgát védi.

A Surányi-teleptől kellemes és változatos úton félórás sétával Pócsmegyerre juthatunk, ahonnan a révhajóval átkelhetünk Leányfalura.

GYAKORLATI ÚTMUTATÓ

Postai irányítószám: 2000
Távhívási körzetszám: 26

Helyi közlekedés

A HÉV végállomásánál lévő autóbusz állomásától indul menetrend szerinti járat a Skanzenba és a Danubius-szállóhoz.

Parkolóhelyek

HÉV-végállomásnál, a Duna-kanyar körútnál a „Magyar Autóklub" épületénél — a Vörös Hadsereg úton —, a Sport étterem Duna-parti pihenőjénél.

Üzemanyagtöltő állomás

Vasúti Villasor utcájában — a HÉV-végállomás után a Duna-kanyar körútról az első villanylámpánál balra.

Autójavító

HÉV-végállomásnál van autószervíz-állomás.

Idegenforgalmi szolgálat

DUNATOURS Pest megyei Idegenforgalmi Hivatal, Szentendre, Somogyi — Bacsó-part 6. sz. Tel.: 11—311, telex: 22 5423

Szállás

Szállodák

Danubius-szálló, Ady Endre u. 28. Tel.: 10—683
Hotel Party, Ady Endre u. 5. Tel.: 10—722, 12—491

Turistaszállók, fogadók

Coca-Cola panzió: tulajdonos Dombóvári J. Tiborné, Dunakanyar krt. 60.
Hubertus panzió: tulajdonos Wahr Jánosné Tyúkos-dűlő 10. (A 23. km-kőnél balra a Várkonyi Zoltán úton feljutva közelíthető meg.)

Kempingek, nyaralóházak

Pap-szigeti kemping, motel (nyaralóházas és luxus bungaló elhelyezés).

Fizetővendég-szolgálat

A DUNATOURS Utazási Irodában, zárás után a Danubius Hotelban foglalhatók fizető-szobák.

Étkezés

Éttermek

Béke étterem, Marx tér 19.
Görögkancsó étterem, a Somogyi — Bacsó-parton
Határcsárda étterem, Ady Endre u. 43.
Rab Ráby étterem, Péter — Pál u. 1/a.
Régimódi vendéglő, Futó utca
Aranysárkány vendéglő, Vörös Hadsereg útja 2.
Vidám szerzetesek, Vörös Hadsereg útja
Teátrum étterem, Rév. u. 10.
Sport étterem, Duna-part Autóspihenő
Muskátli vendéglő, Rakodczay Pál u. 2.
Szigetgyöngye étterem, Pap-sziget

Bisztrók, borozók

Tejharapó, Marx tér
Borozó, Jókai tér 2.
Béke étterem, Marx tér 19.
Sport kuckó, Kossuth Lajos u. 26.
HÉV-állomásnál szintén van egy kis bisztró
Sikárosi büfé, Dömör-kapu

Cukrászda, eszpresszó

Művész eszpresszó, Dumtsa Jenő u. 7.
Nosztalgia kávéház, Vörös Hadsereg útja 2.

Vásárlás

Élelmiszerüzlet

Delicatesse, Görög u. 6/8.
Bevásárlóközpont, HÉV-állomás
ABC-kisáruház, Dózsa György u. 23.
Élelmiszerbolt, Felszabadulás-ltp. N. ép.
Élelmiszer, Lenin u. 111.
Élelmiszer, Marx tér 20.
Önkiszolgáló közért, Vörös Hadsereg útja 50.
15. sz. közért, Kossuth Lajos u.

Szaküzletek

Látszerész üzlet, Bercsényi u. 4.
Ajándékbolt, Dumtsa J. u. 1.
Népművészeti bolt, Péter—Pál u. 3.
Jármű-szakbolt, Római sánc u.

Postahivatal

Rákóczi Ferenc u. 4.
Kossuth Lajos u. 23/25.

Múzeumok

Pest megyei Múzeumok Igazgatósága, Marx tér 6. Tel.: 10—790
Ámos Imre—Anna Margit Múzeum, Vörös Hadsereg útja 10/b.

Czóbel Múzeum, Templom tér 1. Tel.: 12—721
Művésztelepi Galéria, Vörös Hadsereg útja 51. Tel.: 11—463
Római kőtár, Duna-kanyar krt. 1. Tel.: 11—190
Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szabadságforrás u. Tel.: 12—304
Kovács Margit Múzeum, Vastagh György u. 1.
Szentendrei Képtár, Marx tér 1—5.
Ferency Múzeum, Marx tér 6.
Kmetty Múzeum, Marx tér 21.
Barcsay Múzeum, Dumtsa J. u. 10.
Kerényi Múzeum, Ady Endre u. 6.
Népművészetek Háza, Rákóczi Ferenc u. 1.

Egyéb szórakozásilehetőségek és hagyományos rendezvények

Iván-napi búcsú, június 24.
Szerb búcsú, augusztus 19.
Szentendrei Nyár (Teátrum, július hónapban a Fő téren). Nyáron a *Teátrum autósmozi*.

Termál strandok, uszodák

Pap-szigeti strand
Leányfalusi strand

Fontosabb hivatalok és telefonszámok

VOLÁN 20. sz. autóbusz-pályaudvar, Hősök tere. Tel.: 11—996
HÉV (Helyiérdekű vasút.) Tel.: 11—810
OTP, Dumtsa Jenő u. 6. Tel.: 10—211
Hajóállomás. Tel.: 12—690
Gyógyszertárak
Liget u. 5. Tel.: 10—487
Paprikabíró u. 1/a. Tel.: 10—828
Orvosi rendelő, Liget u. 1. Tel.: 12—640
Rendőrség, Martinovics u. 11. Tel.: 10—233
Tűzoltóság, Martinovics u. 11. Tel.: 10—405

SZAKSZAVAK MAGYARÁZATA

ÁMBITUS: zárt épülettömeg előtt húzódó, kifelé nyitott folyosó, amely az építmény helyiségeit összekötő fedett közlekedőtérként is szolgál.

ARMIROZÁS: épületek terméskő- vagy téglasarkának erősítése, egyben díszítése nagyobb méretű szabályos alakú faragott kövekkel, amelyek soronként váltakozva vannak rakva, vagy ezek utánzása vakolatból.

ATTIKA: az épület főpárkánya feletti mellvédszerű fal.

APSZIS: szentélyzáródás.

AXIS: tengely.

CARTOUCHE: díszkeret, címerpajzs, jelvény vagy felirat keretelő motívuma.

COPF FÜZÉR: lombfüzér, zártan kiképzett, szorosan egymáshoz simuló babérlevelekből álló, hajfonatra emlékeztető díszítmény.

ENTÁZIS: sudarasodás.

FIBULA: csat.

FÉSŰS BEÉPÍTÉS: útra, utcára merőleges tengelyű, többnyire keskeny telkek beépítése, amelynél a házakat egymással párhuzamosan, az oldalsó telekhatárok mentén helyezik el.

FŰRÉSZFOGAS BEÉPÍTÉS: ugyanez akkor, ha a telekhatárok vonala az útra nem merőleges, hanem hegyes- vagy tompaszöget zár be vele.

FUTÓKUTYA: antik eredetű, folyamatosan ismétlődő szalagdíszítő elem, amely egyetlen folyamatos vonalból áll.

GOLYVÁZOTT PÁRKÁNY: olyan törtvonalú párkány, amely plasztikusan követi a falsíkból kiugró pilléreket, vagy félpillérek formáját (ilyenkor félgolyva).

IKONISZTÁZION: a görögkeleti templomokban a szentélyt és a templom hajóját elkülönítő, rendszerint gazdagon faragott, aranyozott, több sorban ikonokkal díszített válaszfal, középen kétszárnyú kapuval, és két oldalkapuval.

IN SITU: eredeti helyén.

KANNELURA: az oszloptörzs homorú vájata.

KIOSZK: kerek, vagy sokszögletű építmény, rendszerint kertegyüttes vagy park része. Sátorszerűen kialakított tetőzetét oszlopok vagy pillérek tartják. Oldalt részben nyitott vagy dekoratív rács zárja le.

KOSÁRÍV: három vagy öt, különböző középpontú és sugarú körívdarabokból szerkesztett ív. A barokk építészettől kezdve kedvelt forma.

LAPIDÁRIUM: kőtár.

ÓRAPÁRKÁNY: toronyóra vagy helye fölött ívesen megtört párkány.

PASSAGE: általában fedett, utcaszerű átjáróépület, földszintjén kétoldalt üzletekkel.

PILASZTER: falpillér az épület anyagából kifalazva, szemben a LIZÉNÁ-val, amely csak vonalakból képzett falsáv.

RIZALIT: az épület homlokzatsíkjából az épület teljes magasságában kiemelkedő homlokzatrész.

ROCAILLE: stilizált kagylószerű, olykor aszimmetrikus díszítőelem a XVIII. századtól. A rokokó legjellemzőbb eleme.

ROZETTA: stilizált rózsa, többnyire kerek, néha szögletes, karéjos szélű díszítmény. Ókori görög eredetű.

RUSZTIKA: durván megdolgozott homlokfelületű, kváderkövekből rakott homlokzat, vagy annak utánzata vakolatból.

SGRAFFITO: sík felületdíszítés, különböző színű, több rétegű vékonyvakolatból, a kívánt mintának megfelelően kívülről befelé lekaparva.

SECCO: száraz vakolatra festett falkép, szemben a FRESKÓval, amely nedves vakolatra készül.

SKANZEN: szabadtéri néprajzi múzeum. Nevét a Stockholmban 1891-ben felállított Skanzenről kapta.

SZEGMENSÍV: kör szeletív.

TABERNÁKULUM: szentségház.

TIMPANON: ablak és ajtónyílás feletti keretelés háromszög vagy íves alakú tagja, ha az oldalakon is körülveszi oszloppal vagy pillérrel a nyílást, akkor AEDICULA a neve.

VAKABLAK: álablak, a homlokzat tagolása és díszítése kedvéért készült.

VOLUTA: csigavonalú díszítőelem.

NÉVMUTATÓ

Ady Endre utca 95
Alkotmány utca 65, 80
Alkotmány utca 5. (Szofrics-ház 81
Állomás tér 30
Alsóhegy utca 95
Ámos Imre–Anna Margit Múzeum 83
Angyal utca 95
Avakumovics Avakum emléktáblája 82

Bajcsy-Zsilinszky utca 6. 104
Barcsay Múzeum 42
Bartók Béla utca 92, 93
Blagovesztenszka-templom 59
Bóbics-ház 48
Bolgár utca 30
Boromisza Tibor-emlékszoba 30
Borpince utca 95
Bükkös-patak 101

Czóbel Múzeum 79
Csontváry-szobor 59

Dalmát ház 92
Dézsma utca 95
Danubius-szálló 99
Dumtsa-ház 44
Dumtsa Jenő utca 41
Dumtsa Jenő utca 1. 57
Dumtsa Jenő utca 2. 57
Dumtsa Jenő utca 5/a. 42
Dumtsa Jenő utca 9. 41

Egészségház 104
Eötvös utca 105

Engels utca 76
Evangélikus istentiszteleti ház 104

Felszabadulás-lakótelep 105
Ferency Károly köz 82
Ferency Károly Múzeum 60
Flórián-kápolna 31
Futó utca 56

Görögkeleti plébánia és paplak 88
Görögkeleti püspöki palota 76
Görögkeleti püspöki székesegyház 80
Görög utca 48
Görög utca 1. 52
Görög utca 4. 52
Gőzhajó utca 85
Gőzhajó utca 2. 85
Gőzhajó utca 9. 88

HÉV-végállomás 30
Hild-lépcső 73
Hunyadi utca 82

Iskola utca 92

Jankó János utca 70

Kálvária tér 104
Katolikus Kálvária 104
Kereskedő Társaság emlékkeresztje 67
Kerényi Múzeum 98
Kígyó uca 82
Kmetty Múzeum 57
Kmetty tér 92

Kossuth Lajos utca 31. 36
Kossuth Lajos utca 3. 37
Kossuth Lajos utca 4. 37
Kossuth Lajos utca 5. 36
Kovács László utca 105
Kovács Margit Múzeum 52
Köszönő szobor 30
Középhegy utca 95

Lázár cár keresztje 85
Lévai utca 105
Lenin út 105
Lukács Fivérek útja 105

Május 1. utca 46
Malom utca 92
Margaritovics-ház 57
Martinovics-ház 75
Martinovics utca 92
Marx tér 54
Marx tér 1. 56
Marx tér 7. 65
Marx tér 8. 66
Marx tér 8/a. 67
Marx tér 9. 67
Marx tér 11. 71
Marx tér 12. 72
Marx tér 12/a. 72
Marx tér 15. 70
Marx tér 16. 70
Marx tér 17. 69
Marx tér 18. 69
Marx tér 19. 68
Modok Mária kiállítása 79
Móricz Zsigmond Gimnázium 34
Munkácsy Mihály utca 92
Művelődési Központ és Könyvtár 76
Művésztelep 105

Népművészetek Háza 74

Orbán-kereszt 99
Opovacska 75
OTP járási fiók 44

Pajor-kúria 36
Paprikabiró utca 40
Pap-sziget 99
Péter-Pál-templom 46
Péter-Pál utca 44
Pozsarevacska-templom 38
Preobrazsenszka-templom 99
Présházak 95

Rab Ráby tér 88
Rab Ráby háza 89
Rákóczi utca 74
Rákóczi utca 5. 75
Régimódi vendéglő 57
Római katolikus plébániatemplom 77
Római katolikus templom 106
Római kőtár 34
Római sánc köz 31
Római sánc köz 2. 31.
Római tábor 34
Rózsakert lakótelep 30

Somogyi–Bacsó-part 30

Szabadságforrás út 107
Szabadság tér 40
Szabadtéri Néprajzi Múzeum 107
Szerb egyházművészeti gyűjtemény 76
Szerb Kálvária emlékkeresztje 105
Szentendrei Műhely Galéria 67
Szentendrei Régi Művésztelep 96
Szolgáltatóház 44
Szőlősgazdák keresztje 96

Temető utca 95
Templom tér 76
Tobakosok keresztje 93
Török köz 68

Vajda Lajos Múzeum 83
Vajda Lajos Stúdió 45
Vasúti villasor utca 31
Váralja utca 76
Vastagh György utca 52
Várdomb 76
Városháza 73
Városháza tér 73
Vörös Hadsereg útja 65, 83
Vörös Hadsereg útja 2/a. (Nosztalgia-ház) 65

Kirándulások

Álló-rét 127
Bánya-hegy 134
Bükki-puszta 136
Csobánka 131
Csúcs-hegy 131
Dera patak 131
Dobogó-kő fennsík 136
Dömör-kapu 135
Gyopár-forrás 131
Jegyző kertje 133
Határcsárda 127
Holdvirág-árok 130
Horány 143
Hubertus-kápolna 131
Kárpát-forrás 136
Kis-Csikóvár 131
Kiskovácsi turistaház 131
Kisoroszi 141
Kő-hegyi turistaház 130
Leányfalu 136
Lepence-patak völgye 134
Margitliget 131
Nagy-Csikóvár 130
Nagy-Kevély 131
Nyerges-hegy 127
Oszoly 131
Öreg-vágás 136
Petőfi-kilátó 130
Pilisszentlászló 134
Pócsmegyer 142
Remete-, vagy Weiszlich-barlang 130
Ságvári turistaház 130, 135
Sikáros 136
Som-fő 135
Surány 138, 143
Szarvas-hegy 133
Szentendrei-sziget 137
Szigetmonostor 138, 142
Tahi 130
Tahitótfalu 141
Vörös-kő 127

DIVATÁRU

SZENTENDRE, Dumtsa Jenő u. 7.

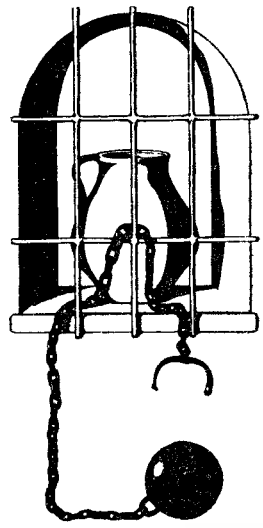

RAB RÁBY
VENDÉGLŐ

SZENTENDRE

A Duna-kanyar legszebb városában, a festői Szentendre központjában levő 150 éves, korabeli berendezéssel, paraszti használati tárgyakkal díszített, hangulatos II. osztályú vendéglőm gazdag étlappal várja a vendégeket.

- **— Fedett és nyitott kerthelyiség**
- **— Vacsora gyertyafénynél, díjnyertes vörös háziborral**
- **— Halászlé bográcsban, szabadtéri pecsenye- és flekkensütés**

Régi, házi ízekkel, specialitásainkkal kedveskedünk vendégeinknek.

Ajánlatainkból:

Sáfrányos fácánleves finommetélttel
Tejfölös túrógombócok „Teri módra"
Békacomb rántva, tartármártással
Szegedi pontyhalászlé bográcsban
Vörös borban párolt zsenge bárány pörkölt
Parázson pirított rovinji csevabcsicsi burgonyával
Csirkemáj-raguval töltött kakukkfüves medailon
Borjú bécsi szelet rántva, citromkarikával
Lángoló szerájkávé

RAB RÁBY
VENDÉGLŐ

2000 Szentendre, Péter Pál u. 1.
Nyitva: 12—22 óráig · Szünnap: hétfő · Telefon: 10-819
Vendéglős: Németh Jánosné Besztercsényi Noémi

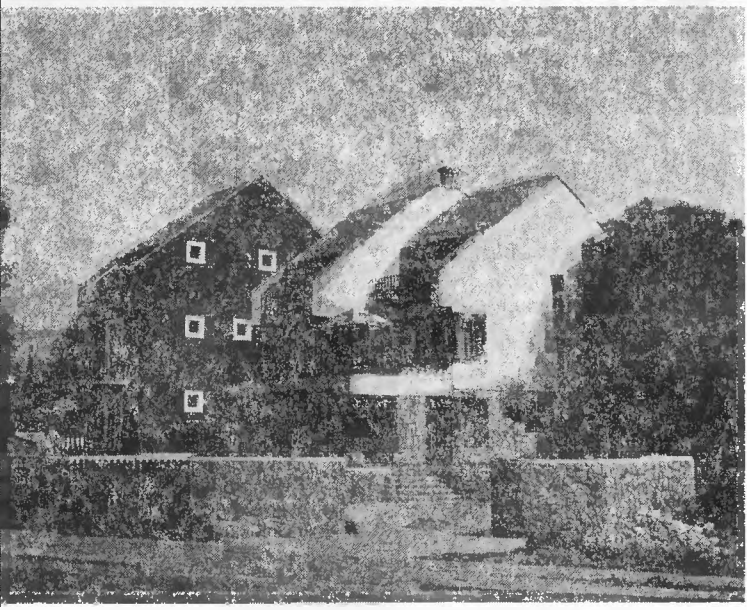

COCA-COLA PANZIÓ

DOMBÓVÁRI J. TIBORNÉ
SZENTENDRE, Dunakanyar krt. 50.
2000
Telefon: 26-10-410

A panzió a város központjától 600 m-re, a 11. számú főút mellett fekszik. Kellemes környezetben 29 fő számára nyújt teljes kényelmet és pihenést egész évben.

12 db 2 ágyas szoba. (Ebből 8 zuhanyzós, 2—2 közös fürdőszobás, 4 szoba pótágyazható!)

A panzióban társalgó, színes tv, magnó, a gyerekek részére játék áll rendelkezésre.

A kertben szalonna- és flekkensütésre, illetve bográcsos főzésre alkalmas hely van kialakítva, továbbá pihenőhelyek, parkolók.

A panziótól 200 m-re strand és hajóállomás található.

NYITVATARTÁS: EGÉSZ ÉVBEN

Önt is szívesen látja a Pest Megyei Vendéglátóipari Vállalat

TEÁTRUM ÉTTEREM

Somogyi B. part 1. Telefon: 11-797
nyitva áprilistól novemberig 9—24 óráig

Mérsékelt áron bőséges adagot
kínál vendégeinek.
Különterme rendezvényekre is alkalmas.
Hétvégén video-diszkó.
Parkolási lehetőség.

MŰVÉSZ PRESSZÓ

Dumtsa u. 7. Telefon: 11-484
nyitva: 7—22 óráig

A hangulatos presszóban
naponta friss cukrászsütemény,
fagylalt és pizza is kapható.
Hűtött italokból bőséges a választék.

BÉKE ÉTTEREM

Marx tér 10. Telefon: 11-516
nyitva: presszó 9—21,
étterem 11—23 óráig.

Szentendre főterén
nagy befogadóképességű étterem.
Csoportok ellátására kiválóan alkalmas.
A borjúhúsból készített ételek mellett
szerb ételkülönlegességek is kaphatók.
Fedett teraszáról kellemes
kilátás nyílik a patinás főtérre.

PEST MEGYEI VENDÉGLÁTÓ

Legyen a vendégünk!

A kiadásért felel: Prof. Dr. Árky István

85/2096 Franklin Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Mátyás Miklós igazgató

Felelős szerkesztő: Schiffer Anna
Műszaki vezető: Orlai Márton
Műszaki szerkesztő: Nagy Károly
A fedéltervet készítette: Molnár István
Terjedelem: 8 (A/5) ív +32 oldal melléklet